

Bibliotheca Comeniana

XVII.

Comenius és a jövő

Bibliotheca Comeniana
XVII.

Comenius szobra Potsdamban

Bibliotheca Comeniana

XVII.

Comenius és a jövő

Sárospatak

2014

Szerkesztőbizottság:

DR. FÖLDY FERENC

DR. KONCZ GÁBOR

DR. KOVÁTS DÁNIEL

(szerkesztő)

Kötetünk megjelenését támogatta:

a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
könyvkiadás szakmai kollégiuma,

a SÁROSPATAKÉRT BARÁTI KÖR ALAPÍTVÁNY KURATÓRIUMA
és a TIT STÚDIÓ EGYESÜLET

Kiadta

a Magyar Comenius Társaság és a
Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Felelős kiadó:

Dr. Földy Ferenc

Tipográfiai terv és nyomdai előkészítés: *Feliciter Kiadó*
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság minden őszi felolvasó ülést tart, melynek írásos anyagát a *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatunkban közöljük. Kiadványunkban publikálási lehetőséget adunk Társaságunk azon tagjainak is, akik a felolvasó ülésen nem szerepeltek.

2012-ben a *Comenius és a jövő* téma köré szerveztük a tudományos ülésünket. Minden gondolkodó embert és – ebből következően – minden vallást érdekel a vég: mi történik velünk a halálunk után, mi vár az emberiségre, a Földre a jövőben. A Bibliára támaszkodó zsidó és keresztény gondolkodókat is mindig foglalkoztatta a világvége. Vannak korszakok, amikor ez az érdeklődés élénkebbé válik, így volt ez a Krisztus halálát követő első századokban és a 17. században is.

Mint kötetünkéből kiderül, Comeniust is foglalkoztatta a téma, kötetünk első ciklusában főként az eszkatologikus gondolatokkal foglalkozó tanulmányokat közöljük. *Földy Krisztina Lilla* „De fine saeculi” című tanulmányában Szent Ágoston világvégére vonatkozó nézetét foglalja össze, és azt bizonyítja, hogy a nagyhatású teológus gondolatai jellemezhetők az „apokaliptikus eszkatológia” fogalmával.

A következő négy szerző Comenius munkásságának a jövővel foglalkozó elemeit, szemléletét vizsgálja. *R. Várkonyi Ágnes* azt a kérdést teszi fel, hogyan, milyen céllal beszélt Comenius a következő nemzedékek életéről, és milyen jövőt álmódott. Utalva a kor időtudatára felvázolja a nagy pedagógus eltervezett jövőképeit, s eljut ahhoz a következtetéshez, hogy van hid Comenius és a XXI. század között. *Peres Imre* teológiai aspektusú tanulmányában „Comenius eszkatológiai reményei” címmel részletesen bemutatja, hogy Comenius felfogásában megfigyelhetők az utópia, a chiliazmus és a reáleszkatológia jellemzői, de mindvégig ragaszkodott a biblikus eszkatológia lényegéhez. *Kiss Endre József* „Comenius és a keresztyén reménység” című írásában

megkísérli főlvázolni azt, hogy a „népek tanítójának” döntéseit és tevékenységét miként befolyásolta a hitrendszerének korszakonként másutt, erőteljesebb hangsúlyt nyerő formálódása. *Halászi Aladár* „Vágyak, félelmek, elképzelések a végről” címmel megjelenő írásában kifejti a világvégére vonatkozó jövőndölések közös tanulságát, hogy még megvagyunk; hinni lehet a végben, de érdemes tartalmasan élnünk, nem a vég módozatain studiózni.

Kötetünkben ezután két olyan tanulmány következik, amely Comenius hatását reprezentálja. *Dienes Dénes* Pataki-Tóth István „De adventu Christi” című disputációja alapján mutatja be és értékeli a Sárospatakon és nyugat-európai egyetemeken tanult, 17. századi magyar teológus gondolatait. *Vozdvizsenszkij Vagyim* pedig „Szkovoroda és Comenius filozófiai és pedagógiai kapcsolatai” című tanulmányában kimutatja, hogyan hatott a cseh-morva tudós tanítása a száz évvel később élt, orosz-ukrán filozófusra, pedagógusra. Ezután *Benke György* beszámolóját olvashatják, aki Comenius sírjánál, Naardenben róttá le tiszteletét, s útjáról szemléletes, személyes tapasztalatokon alapuló leírásban ad számot.

Koncz Gábor „Üzenő jövő” című írásában édesapjára, Koncz Sándor teológiai professzorra hivatkozva fejti ki jövőre vonatkozó pozitív véleményét, hiszen: „Minden válság megoldása a váltság – a csoda.” *Földy Ferenc* az egyéni eszkatológia felől közelít a témához „A halál és a gyász pszichológiája” című írásában, és keresztény pszichológusként vallja, hogy a Biblia megerősít bennünket, és így nem félünk a haláltól, a gyász feldolgozásától. *Fodorné Nagy Sarolta* a református teológia, a Biblia tanítása alapján jellemzi a halálról való gondolkodást. *Kézi Erzsébet* „A korai nyelvoktatás történeti aspektusai” címmel az iskola előtti idegen nyelvi fejlesztést vizsgálja történelmi példák felvonultatásával és Comenius *Didactica Magna* című művének a segítségével.

A kötet második fő része a *Sárospatak és örökhagyói* összefoglaló címet kapta, mert itt méltatjuk a sárospataki iskolatörténet jeles személyiségeit egy-egy kerek évfordulóhoz kötve, illetve itt adunk teret a társasági tagok számára, hogy publikálják újabb kutatási eredményeiket, alkotásaikat. *Tusnády László* Liszt Ferenc „Mazeppa” című művéről írja a 2011-es Liszt-év apropóján, hogy az a természet erőit és a kiszolgáltatott, tehetetlenségre ítélt embert úgy jeleníti meg, hogy a fen-

séges küzdelem magasztos volta meggyőz arról, hogy a „tehetség kötelez” és a legszentebb célokat is elérhetjük. *Jaskóné Gácsi Mária* „A mimetizáló populáris regényről a Légy jó mindhalálig alapján” című tanulmányában Móricz Zsigmond példáján keresztül azt vizsgálja, hogy az írók számára az önéletrajzi emlékezet olyan eszköz, amely segíti az identitás fenntartását. *Toma Kornélia* gyakorlati tapasztalatok alapján elemzi a helyesírás elsajátításának problémakörét. *Balázs Tibor* az „Ifjúsági mozgalomtól a nagypolitikáig” című írásában a kiváló képességekkel bíró pataki diákok, teológust, professzort, Szabó Zoltánt mutatja be, aki küzdelmes életét mindenestül és minden szinten az emberek szolgálatába állította. Az ő tanár- és harcostársa Újszászy Kálmán volt, akiről – ugyancsak a 110. születésnap alkalmából – *Kováts Dániel* emlékezik meg, a professzor hatásának elemeit számba véve.

Szecskó Károly a száz éve született Bakos Józsefről, az európai hírnű Comenius kutatóról készített portrét. *Surányi Dezső* „Sárospataki évek. Hargitai Zoltán emlékezete” című írásában a szintén 1912-ben született, mindössze harminchárom évet élt kiemelkedő botanikust állítja példaként elénk. *Bolvári-Takács Gábor* írásában azt mutatja be, hogy a kádári konszolidáció sajátos „beavató aktus” révén használta fel tekintélyének elősegítésére az egyházi iskolák hagyományait. Sárospatakon ehhez 1956–57 folyamán két évforduló kínált lehetőséget az ünneplésre: a Református Kollégium alapításának 425. évfordulója, illetve a tanítóképző alapításának centenáriuma. A pataki tanítóképző egykori diákjának, *Halászi Aladárnak* a találkozójukra írt verse hangulatilag erősíti tovább a témát.

Meggyőződése, hogy az itt megjelenő írások tartalmas és inspiráló olvasmányok, szeretettel ajánljuk a Bibliotheca Comeniana 17. kötetét az olvasók figyelmébe.

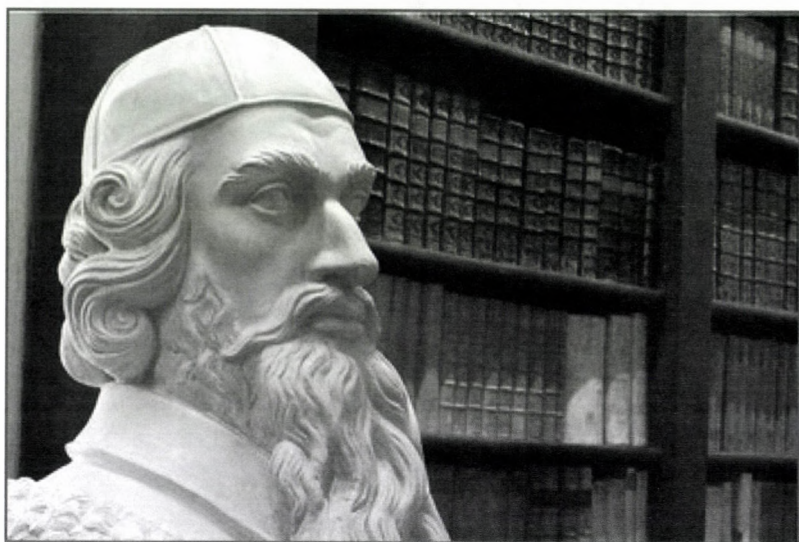
Földy Ferenc

A Sárospataki Református Kollégium tagintézményei
képes levelezőlapon az 1940-es években

I.

Comenius és az eszkatológia

FÖLDY KRISZTINA LILLA

De fine saeculi Ágoston és a világvége

Tisztelt Hallgatóim!¹

Előadásomban azt szeretném bizonyítani, hogy Ágoston világvégéről való gondolkodása az „apokaliptikus eszkatológia” fogalmával jellemezhető. Az apokaliptikus eszkatológia kifejezést Bernard McGinn definíciója szerint használom, bár véleménye szerint Ágoston ellenséges volt az apokaliptikus eszkatológiával szemben. McGinn meghatározása szerint az eszkatológia isteni kijelentésen alapuló történelemteológia a végső dolgokról, az apokaliptikus eszkatológia viszont ennek egy altípusa, ami azt vallja, hogy közeledik a világvége. Emellett azonban McGinn elkülöníti a végidő kalkulációját és a millenarizmust az apokaliptikus eszkatológiától, és azt írja *Antikrisztus* c. monográfiájában, hogy az apokaliptikus eszkatológiáknak csak egy része kalkulálja a világvégét, a másik iránya viszont úgy beszél a világvége közeledéséről, hogy nem számítja ennek időpontját.

¹ Előadásként elhangzott a Comenius Társaság felolvasóülésén 2012. november 6-án.

McGinn szerint ami apokaliptikussá tesz egy eszkatológiát, az a krízis–ítélet–jutalmazás hármasságának motívuma a történelem végén, illetve annak magabiztossága, hogy a Szentírásban található isteni kinyilatkoztatás segítségével következtetni lehet a jelenkor eseményeiből a végidő közeledtére. Mint már mondtam, McGinn szerint Ágoston elengedhetetlen volt az apokaliptikus eszkatológiával szemben, véleményem szerint azonban Ágoston szövegei nem ezt igazolják. A hippói püspök a *De ciuitate Dei* 20. könyvének záró fejezetében ezt írja:

Megértettük tehát, hogy az utolsó ítéletkor, illetve annak közelében valóra válnak ezek az események: a tiszti Illés eljövetele, egyes zsidók hitre térése, az antikrisztusi üldözés, Krisztus ítélkezése, a holtak feltámadása, a jók és a gonoszok szétválasztása, a világ égése, majd megújulása. Mindezek bekövetkeztét hittel kell fogadnunk – de hogy miképpen és milyen sorrendben történnek, azt inkább majd a tények megtapasztalása mutatja meg akkor, mintsem hogy az emberi értelem lenne képes tökéletesen kinyomozni. Magam mégis úgy vélem, mindez az általam itt leírt sorrendben következik be.

Előadásomban szeretném bemutatni, hogyan jut el a felolvasott konklúzióra élete végén Ágoston. Két forrást használok ehhez: a saloni Hesychius püspökhöz írt két levelét, melyek közül a 199.-nek a *De fine saeculi* címet adta a *De ciuitate Dei*-ben és az *Isten városáról* 20. könyvét, amelyben az utolsó ítéletről írt.

Időskoráig Ágoston nem foglalkoztatta különösebben a világ vége, többször hangsúlyozta viszont, hogy ennek dátuma nem számítható ki és ismerhető meg.² Hesychius két levele azonban 418 és 420 között rákényszerítette arra, hogy elemezze a végidőről szóló bibliaverseket, és reagáljon az ekkor olyan népszerű világvége várásra. A 197. és a 199. levél megerősíti, hogy a legfontosabb végidőről szóló ágostoni tanítás a világvége kalkulálásának lehetetlensége, sőt tilalma. A 197. levélben Ágoston kifejtette, hogy nemcsak képtelenség, de Jézus tanításával ellentétes a világvége számítása.³

A 199. levélben több korabeli végidő kalkulációt is sorra vett, pl. kifejezetten utalt Laodikeai Apollinaris számítására, ami 490-re tette a világvégét, hogy bizonyítsa az időzítések kudarcát és az idő és az

² E. g., Enarrationes in Psalmos 6., 89., Sermones 46., 93., 265., 267., 268.

³ Ep. 197. 2.

örökkévalóság összemérhetetlenségét, ami megakadályozza bizonyos esetekben a bibliai idő (pl. utolsó óra) évekre váltását.⁴

Vannak azonban a leveleknek olyan részei, amelyek hírt adnak arról, hogyan vélekedett Ágoston a világvégének az előzményeiről. Már a 197. levélben is utalt rá, s ezt a *De fine saeculi*-ban még részletesebben kifejtette, hogy a világvége nem jön el addig, amíg a Föld minden népe nem hall az evangéliumról. Míg Hesychius világa a Római Birodalom limeséig terjedt, Ágoston felhívta kollégája figyelmét a számtalan afrikai népre, s azt is tudta, hogy óceán veszi körbe a Földet, s a szigetek lakóinak is meg kell ismernie az örömhírt Krisztus második visszajövele előtt. Természetesen Ágoston szerint ez nem azt jelenti, hogy minden ember meg fog térni, csak azt, hogy a Föld minden népe közül lesznek *Isten városában*.⁵ Bár a világvége feltétele az evangélium elterjedése, még ha tények bizonyítják is majd, hogy minden nép hallott az örömhírről,⁶ Ágoston szerint ez alapján nem határozható meg a világvége időpontja, hiszen a Szentírás nem beszél a két dátum közötti távolságról.⁷

Pál apostol sem határozta meg ennek időpontját a Thessalonikai-aknak címzett első levelében, amikor arról írt, hogy „*az Úrnak napja úgy jő el, mint tolvaj az éjben. Mert a mikor ezt mondják: Békesség és biztonság, akkor hirtelen veszedelem jő rájuk, mint a szülési fájdalom a terhes asszonyra.*”⁸ Ágoston szerint ez a bibliarész kifejezetten eltávolítja a világvégének reményét vagy félelmét saját korától, hiszen az 5. század elején, Róma elesése után és a barbár népek támadásai között nem érezhették a világ szerelmesei békében és biztonságban magukat.⁹

A legkomolyabb problémát Ágostonnak a szinoptikus evangéliumok „kis apokalipszis”-ének értelmezése okozta a 199. levélben.¹⁰

⁴ Ep. 199. 17.

⁵ Ep. 199. 48.

⁶ sed si ita erit, facilius, cum factum fuerit, probari experiendo quam legendo, antequam fiat, inueniri potest. Ep. 197. 4.

⁷ ...unde si iam nobis certissime renuntiatum fuisset in omnibus gentibus euangelium praedicari, nec sic possemus dicere, quantum temporis remaneret in fine, Ep. 197. 4.

⁸ I. Thess. 5: 2-3.

⁹ Ep. 199. 8.

¹⁰ Ezt a kifejezést B. McGinn használja (The Last Judgment in Christian Tradition. 367.) a következő bibliaversekre utalva: Mt. 24: 4-33; Mk. 13: 5-29; Lk. 21: 5-33. Ezeket Ágoston a Ep. 199. 27-45. bekezdéseiben elemzi.

Hippói Szent Ágoston (354–430)

Mint írta, ezekben úgy összekeveredik Jeruzsálem pusztulása, Krisztus folyamatos eljövetele az egyházban és a világvégére vonatkozó jézusi beszéd, hogy csak a három evangélium bibliaverseinek összevetésével lehet referenciájukat valamelyest elkülöníteni. Ellenében a Dániel könyvének hetekről szóló prófécijával, ahol ugyan nem preferálta, de megengedte a prófécia múltbeli és jövőbeli beteljesedését,¹¹ a kis apokalipszis értelmezésekor ezt a lehetőséget kifejezetten nem vetette fel Ágoston. Bár megemlítette, hogy a Mt. 24: 15-ben található „pusztító utálatosság” kifejezést többféleképpen lehet értelmezni a kifejezés homályossága miatt,¹² ő a 21. versben olvasható „nagy nyomorúság”-gal együtt Jeruzsálem pusztulására vonatkoztatta a *De fine saeculī*-ban.¹³ Értelmezésének bizonytalanságát mutatja azonban, hogy a 199. levél írásával közel egy időben, vagy egy-két éven belül ugyanerre a bibliaversre hivatkozott, amikor a *De ciuitate Dei* 16. könyvében az antikrisztusi üldözésről beszélt. Ágoston tehát nemcsak megengedte ezeknek a verseknek a többféle értelmezését, hanem ő maga is két különböző, egy múltbeli és egy jövőbeli eseményre vonatkoztatta őket. Az antikrisztusi üldözés témája a *De fine saeculī*-ban csak utalásszerűen jelenik meg, konkrét bibliahelyekre hivatkozás nélkül.¹⁴ Ezzel ellentétben körülbelül öt évvel később, 425/426-ban Ágoston részletesen és visszatérően írt erről a *De ciuitate Dei* 20. könyvének hat különböző fejezetében.

A hippói püspök először a *De ciuitate Dei* 20. könyvében elemezte részletesen a Jelenések könyvének 20. és 21. fejezetének első öt versét. A kutatók többsége¹⁵ egyetért abban, hogy Ágoston ismerte és használta Tyconius elveszett Apokalipszis-kommentárját, abban azonban már nincs egyetértés, milyen mértékben építette erre saját értelmezését. Harvey és Fredriksen szerint Tyconius munkái tanították meg Ágostont arra, hogyan értelmezze a Jelenések könyvét, Dulaey szerint azonban Ágoston inkább vitázott Tyconius értelmezésé-

¹¹ Ep. 199. 21.

¹² Ep. 199. 31.

¹³ Ep. 199. 28-32.

¹⁴ Ep. 199. 30., 39.

¹⁵ Néhány név a problémával foglalkozó kutatók közül: W. Babcock, P. Brown, P. Bright, B. E. Daley, M. Dulaey, P. Fredriksen, P. B. Harvey, C. Kannengiesser, R. A. Kuegler, P. Monceaux, A. Pincherle, K. B. Steinhauser, F. M. Young.

vel, mint egyszerűen elfogadta azt.¹⁶ Ezt a véleményt tartom én is valószínűnek, ezért érdemes összehasonlítani az egyes motívumok, mint például a Sátán eloldozása, a szentek uralma az antikrisztusi üldözés alatt, Góg és Magóg értelmezését a két szerzőnél.

A *De ciuitate Dei* 20. könyvének 8. fejezetében foglalkozott Ágoston a Sátán eloldozásával. A problémája ezzel az volt, hogy ha a Sátán megkötözése azt jelenti, hogy nem képes az egyházat félrevezetni, az eloldozása azt is jelenthetné, hogy ekkor képes lesz erre. Ágoston ezt az értelmezést nem fogadta el, hisz „ismeri az Úr az övéit,”¹⁷ s a kiválasztottakat nem lehet félrevezetni. Inkább úgy értelmezte a Sátán megkötözését, hogy nem engedélyezett neki, hogy teljes hatalmával megkísértse az embereket, de az eloldozása alatt nyilvánvalóvá válik ereje. Ágoston szerint a Sátán eloldozásának az lehet a magyarázata, hogy a hívek a próba által még erősebb hitre jussanak, s látván az ellenség erejét, dicsőítsék a Megváltót.¹⁸ Biztosnak vélte azonban, hogy még az antikrisztusi üldözés alatt is lesznek Krisztusnak bátor katonái, új megtérők,¹⁹ és a szentek ez idő alatt is Krisztussal uralkodnak majd.

Ágoston szerint a Sátán megkötözöttségének és a szentek uralmának ezer éve ugyanis nem fedi le teljesen egymást. Emellett azzal érvelt, hogy abszurd lenne azt képzelni, hogy a mártírok nem uralkodnak együtt Krisztussal, hiszen ők vannak legszorosabban Krisztushoz kapcsolódva Krisztus testében. Az ezer év használatát Ágoston szerint vagy az magyarázza, hogy az ezer év az éppen megfelelő idő kifejezésére szolgál, ami a szentek uralma és a Sátán eloldozása esetében különbözik, vagy pedig az, hogy a Szentírás kerek számokat használ, és az antikrisztusi üldözés rövid, három és fél éve nincs hozzáadva az ezer évhez, mint ahogy az Ábrahámnak mondott próféciában is Izrael négyszáz éves szolgálata van megjövendőlvé a négyszázöt év helyett.²⁰ Tyconiuussal ellentétben tehát Ágoston nem fogadta el, hogy az antikrisztusi üldözés alatt az egyház nem lesz jelen.

A Sátán eloldozásának következménye a háborúra egybegyűlő Góg és Magóg, akik Ágoston szerint nem a Föld valamely részéről

¹⁶ M. Dulaey: *L'Apocalypse. Augustin et Tyconius*.

¹⁷ 2. Tim. 2:19 in „*De ciuitate Dei*” (továbbiakban DCD) 20. 8.

¹⁸ DCD 20. 8.

¹⁹ DCD 20. 8.

²⁰ Gen. 15: 13 in DCD 16. 24.

származó barbár népeket jelölik, mint némely kortársánál, hanem a hitetleneket és a Sátánt, aki a hitetlenekben van elzárva. Az antikrisztusi üldözéskor az addig elzárt nyilvánvalóvá válik, és üldözni fogja a szenteket az utolsó ítélet előtt. Dulaey szerint Tyconius is így olvasta az Apokalipszis 20. fejezetének 7. versét, bár Ágoston a Góg és Magóg értelmezése alapjául szolgáló etimológiát Jeromostól tanulhatta.²¹

Ágoston újra visszatért az antikrisztusi üldözés témájához az *Is-ten városában*, amikor elemezte Pál apostol 2 Thess. 2: 1-12. levelét. Név nélkül, de valószínűleg Tyconius értelmezésére hivatkozott, amikor arra utalt, hogy egyesek úgy vélik, az Antikrisztus nemcsak a királyt fejezi ki, hanem a testét (*corpus eius*), ami a hozzá tartozók sokaságát jelöli.²² A bibliamagyarázók e csoportja szerint – írta Ágoston – helyesebb volna az Antikrisztus székhelyének meghatározásakor az *in templum Dei* (Isten templomaként) latin fordítás az *in templo Dei* (Isten templomában) helyett. Ágoston elismerte, hogy teljesen tanácstalan a 6-7 vers értelmezését illetően: „És most tudjátok, mi tartja vissza, s miért csak a maga idejében fog az megjelenni. Működik ugyan a törvényszegés titkos bűne: csakhogy annak, aki azt még most visszatartja, félre kell az útból tolatnia.” Ennek ellenére felsorolt néhány olvasatot. Hughes rámutatott arra, hogy az Ágoston által preferált értelmezés különbözik Tyconiusétól, aki szerint ez a szentek kivételére utal a nagy nyomorúság idején, míg Ágoston figyelmeztetésként olvasta, hogy senki se hagyja el a hitet, amíg a törvényszegés titkos bűne, nevezetesen az eretnekek el nem távolíttatnak az egyházból.²³ Bernard McGinn szerint Ágoston Antikrisztusa minden olyan emberben ott rejlik, aki megtagadja Krisztust. Fontosnak tartom hangsúlyozni azonban Hughes álláspontját, aki ennél tovább megy, és azt állítja, hogy Ágoston számára az Antikrisztus egyaránt jelentette az eretnekeket és a hamis keresztényeket az egyházban és egy eljövendő történelmi személyt.²⁴ Ágoston nem határozta

²¹ M. Dulaey: L'Apocalypse. Augustin et Tyconius.

²² Unde nonnulli non ipsum principem, sed uniuersum quodam modo corpus eius, id est ad eum pertinentem hominum multitudinem, simul cum ipso suo principe hoc loco intellegi Antichristum uolunt. DCD 20.19. 33-37.

²³ „Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat,” hoc est, donec exeat de medio ecclesiae mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est.” DCD 20.19. 76-78. Hughes: Augustine and the Adversary. 227.

²⁴ K. L. Hughes: Augustine and the Adversary. 226.

meg milyen jelei és csodái várhatók az Antikrisztus hazugságának, csak az eloldozott Sátán megtévesztő hatalmát hangsúlyozta, ami által Isten igazságossága nyilvánul meg. Ágostonnál ugyanis egyszerre jelenik meg a könyörülő Isten, aki kegyelmével megváltást kínál az embereknek Jézus Krisztusban és az igazságos Isten, aki az embereknek felelősséget és szabad akaratot ad, amit aztán megítél.

Dániel könyvének értelmezésekor Ágoston még részletesebben szólt az antikrisztusi üldözésről, és újra hangsúlyozta annak három és fél éves időtartamát. Ágoston, aki rendszerint szimbolikusan olvasta a bibliai számokat (hét, tíz, tizenkettő, száz, ezer), a Dániel 7: 25-ben olvasható „ideig, időkig és fél ideig”-et konkrétan három és fél évként értette, mivel ez más helyütt hónapokban és napokban is meg van adva a Szentírásban.²⁵

Az antikrisztusi üldözésnek Jézus megjelenése vet véget, aki a mennyből alászálló tűzzel, ami Ágoston olvasata szerint a szentek égő buzgóságát fejezi ki, megszünteti Góg és Magóg pusztítását. Ezt követően a halottak feltámadnak. Akik Krisztus eljövetelekor életben vannak, Ágoston intertextuális érvelése szerint egy pillanatnyi halál után ragadtatnak el, hogy Krisztussal találkozzanak.²⁶ Bár Ágoston ugyanitt azt is hangsúlyozta, hogy „miképpen történik majd mindez, amit most gyarló eszünk erejéhez képest kikövetkeztettünk, majd akkor fogjuk megtudni. Mindenesetre, ha keresztények akarunk lenni, hinnünk kell a holtak testi feltámadását, amely akkor következik be, amikor Krisztus eljön ítélni élőket és holtakat.”²⁷

Az utolsó ítélet leírásakor az Apokalipszis két könyvről tesz említést. Ágoston magyarázata szerint az egyik a Szentírás, amelyben Isten parancsolatai olvashatók, a másik pedig kinek-kinek az élete könyve, amely azt mutatja, az egyes emberek mennyire követték vagy nem követték ezeket. Ágoston értelmezésében az élet könyve valamiféle isteni hatalom, amelynek révén mindenkinek valamennyi tette egy pillanat alatt az illető értelmébe idéződik, „hogyan tudása vá-

²⁵ Antichristi tamen aduersus ecclesiam saevissimum regnum licet exiguo spatio temporis sustinendum, donec Dei ultimo iudicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui uel dormitans haec legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe et tempora et dimidium temporis unum annum esse et duo et dimidium ac per hoc tres annos et semissem etiam numero dierum posterius posito dilucescit, aliquando in scripturis et mensum numero declaratur. DCD 20. 23. 46-53.

²⁶ DCD 20. 20.

²⁷ Uo.

dolja vagy felmentse lelkiismeretét: így mindenki együtt és egyenként ítéltetik meg.”²⁸ Azok, akik nincsenek bejegyezve az élet könyvébe, ami tulajdonképpen az isteni előretudás, a Sátánnal együtt tüzes tóba vetetnek. Ezután a világ jelenlegi formája fizikai tüzek lángolásában semmisül meg, hogy helyet adjon az új égnek és földnek, amely jobban megfelel majd a csodálatosan átváltozott halhatatlan testeknek – írta a hippói püspök.

Ágoston bibliamagyarázatában a szó szerinti és a figuratív jelentések jól megférnek egymás mellett, hiszen „a prófétai beszéd szereti elegyíteni az első jelentésű és az átvitt értelmű szavakat, s ezzel valamiképpen leplezni a mondanivalót.”²⁹ Malakiás prófétát olvasva magabiztosan állította, hogy az utolsó ítélet előtt a zsidók Illés törvényértelmezése nyomán hinni fognak Krisztusban. Ágoston ugyanis elfogadta a Szentírás tanúságát arról, hogy Illés tüzes szekéren elragadtatott, most is él, és visszatér majd a Földre a Megváltó bírói eljövetele előtt. A zsidók megtéréséről szólva azonban nem Lévi fiainak megtisztítására, Júda és Jeruzsálem áldozatára hivatkozott, hiszen ezek alatt nemcsak a zsidókat, hanem az egész egyházat értette, hanem a keresztény hagyományra és Malakiás 3: 23 versére, amelyben ezt olvasta: „Íme, én elküldöm majd nektek Illés prófétát, mielőtt eljönne az Úrnak nagy és rettenetes napja, hogy visszatérítse az atyák szívét fiaikhoz, és az ember szívét embertársához.”

Összegzőképp elmondható, Ágoston kettős stratégiát alkalmazott a végidőre vonatkozó bibliaversek értelmezésekor. Egyrészt kereste ezek aktuális, mindennapi jelentőségét, másrészt viszont a jelen tapasztalatai alapján értelmezte a jövőbeli eseményeket. Egyetérték Karla Pollmannal, aki szerint Ágoston hermeneutikai kiindulópontja az a döntés volt, hogy a végidőről szóló bibliaverseket egyszerre olvassa szó szerint és figuratívan; és apokaliptikus elgondolásai tanító és evangelizáló célt szolgáltak. Ágoston kétségtelenül agnosztikus volt a világvége időpontját illetően, de írt a végidő előzményeiről és körülményeiről, amiben feltűnik a McGinn által megkívánt hármas struktúra: a krízis (antikrisztusi üldözés) – ítélet (utolsó ítélet) – jutalmazás (kárhozat és örök élet). Bár Ágoston szerint lehetetlen, sőt

²⁸ DCD 20. 14.

²⁹ DCD 20. 16.

káros a végidő kalkulálása, azt mindig állította, hogy az utolsó órában élünk, amikor a keresztényeknek minden pillanatban várniuk kell Krisztus visszajövetelét. Többször állította azt is, hogy tények fognak hírt adni a végidő közeledtéről, s az antikrisztusi üldözés alatt is lesznek, akik megtérnek „megfontolva az írásokat, amelyekben többek között pontosan az a végkifejlet van előre kinyilatkoztatva, amelynek eljöttét most tapasztalják.”³⁰ Ágoston világvégéről való tanításai tehát minden szempontból megfelelnek a McGinn-i definíció szerint az apokaliptikus eszkatológiának. A McGinn-nél is észlelhető ellentmondás oka az eszkatológia és az apokaliptika fogalma körüli zavar, a két fogalom szigorú elkülönítése és az apokaliptika, apokaliptikus fogalmak használatában rejlő félelem lehet. Lewis Ayres érzékenyen tapint erre rá, amikor azt írja, Ágoston gondolatai jól mutatják az eszkatologikus és apokaliptikus képzelet közötti kontinuumot.³¹

³⁰ DCD 20. 8.

³¹ L. Ayres: *Imagining the End: The Augustinian Dynamics of Expectation*. 41.

R. VÁRKONYI ÁGNES

Comenius jövőképeiről

„Mert aki ember akar lenni, annak arra is vissza kell néznie, ami elmúlt, a háta mögött van, hogy a múltból megtanulja a jelent és a jövőt.” Comenius (1592–1670) szavait idéztem. Első művében, a *Labyrint sveta* címűben (magyar fordításban a *Világ útvesztője és a szív paradicsomában*) jelentette ezt ki, amikor a megismerésére vágyó ifjúval bejárva a világ térségeit elvitte őt a történettudósok közé.

Könnyű lenne Comenius, a filozófus, a teológus és mindenekelőtt a pedagógus hatalmas életművéből kiemelni ezt és a hasonló, a jövőre vonatkozó, általánosan hangoztatott kijelentéseket. Már önmagában az, hogy valaki egész életét az ifjúság tanítására és nevelésére szenteli, nyilvánvalóvá teszi, hogy a jövőre tekint. Comenius jövőképeit vizsgálva ennél jóval többről van szó. Nem sokra megyünk, ha elcsépett szlogeneket ismételünk. Comenius több mint négyszáz évének távlatából szemlélve önmagunkat, mi vagyunk a jövő, gyermekeink és unokáink lesznek a jövő. Vajon mit mondott, mit mondhatott számunkra, a XXI. század gyermekei számára Comenius? A kérdés az, hogy hogyan, milyen céllal beszélt a következő nemzedékek életéről, és milyen jövőt álmódott.

A következő 20 percben beszélnem kellene Comenius korának időtudatáról, ismertetnem a jelenéről alkotott diagnózisát.¹ Időm azonban csak annyit enged, hogy vázolom eltervezett jövőképeit. De végül talán így is választ találunk a kérdések kérdésére is. Ez pedig így hangzik: van e híd Comenius és a XXI. század között.

¹ Elhangzott Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság tudományos ülésén 2012. nov. 6-án.

I.

Comenius évszázada, a XVII. század a nagy megpróbáltatások és a nagy eredmények évszázada. A válságok és a változások, a megpróbáltatások és a megújulások évszázada. A században néhány nap volt csupán, amikor nem szóltak valahol a fegyverek Európában. Ezek már a tűzfegyverek, a lőpor, a pisztolyok, kartácsok, puskák, a városfalakat leromboló ágyúk évszázada. Zajlik a hadviselés hadügyi forradalomnak nevezett átalakulása. Létrehozzák az állandó hadseregeket, a birodalmak versengve növelik haderejük létszámát. S a százazresre növelt haderő felszerelése, kiképzése, fizetése, ruházata és élelmezése megoldhatatlan feladatok elé állítja az államkincstárt.

A Comenius otthonát elpusztító harmincéves háború híres és hírhedt hadvezérének, Wallenstein generálisnak a találmánya volt, hogy az élelmezést egyszerűen oldják meg: az ezredeket rátelepítik a falvakra és a városokra, a lakosság feladata élelemmel, fűtéssel, világítással szolgálni a katonákat, s ellátni takarmánnyal a lovakat. Következésképpen kiélt, pusztá, tönkrement területek maradtak az ott telelő vagy állomásozó katonaság után. Növelte a nehézségeket a kis jégkorszaknak is nevezett klíma: rövid és esős nyarakat követő korai őszi után hosszú és különlegesen hideg telek jöttek. Kemény fagyok, behavazott utak; a sokszor már októberben leesett hó áprilisig is kitartott. A silány és rossz termésű évek kikezdtek az emberek fizikai ellenálló képességét. A reneszánsz korában megváltozott a középkori időtudat. Kialakul a lineáris időfelfogás.

Comenius korában már gyakori, jóformán mindennapi használati eszköz lett a mechanikus óra. Az idő érték és pénzben is kifejezhető. Fontosabb viszont, hogy a jelen drága tőke, mert jó felhasználásán múlik, hogy milyen lesz a jövő. Ahogy a mindenkori jelenben felkészülnek, az meghatározza az elkövetkezőket. Mindez előre nem látott körülmény között is. A kalendáriumokban megjelennek a prognózisok: mi várható, mire kell felkészülni. A század információrobbanása következtében létrejött információs hálózat révén újságok, rölapok, képújságok egész Európát izgalomban tartják, hogy mi várható.

Comenius tervei, javaslatai, sőt iskolareformjai is egyesítik az egyetemes elveket a magyarországi korabeli értelemben nemzeti érdekekkel, sőt a szomszéd Csehország és Morvaország érdekeivel. Comenius információhálózatának feltárása még a jövő feladata. De

tudjuk, hogy részben Samuel Hartlib (1600–1662) a német-angol tudós segítségével, aki Nyugat- és Közép-Európa között kora egyik legjobb információs hálózatát hozta létre.

A jövőn gondolkozva Comenius bőven idézett bibliai példákat, nagyon sokszor szoláltatta meg az antikvitás szerzőit, Arisztotelészt, Cicerót, Senecát és másokat. Feltűnnek forrásai között a század államelméleti írói. Többek között a francia Bodin és a holland Justus Lipsius, akinek magyarra is lefordított *Politica* és *Constantia* című művét a jobbítás elve hatja át. Comenius a békére készült, és békekoncepciójában sok eleme megtalálható Hugo Grotius *De jure Belli ac Pacis* a Háború és Béke jogáról című írásának.

II.

Módszerében is sok a közös az kor államelméleti íróival. Mielőtt jobbító technikáit elmondaná, diagnózist készít koráról. Véleménye lesújtó. Úgy véli, kora tobzódik a bűnökben Az emberek kölcsönösen és állandóan félreértik egymást, haszontalan dolgokkal foglalkoznak és általános a rendetlenség. A zavarok okai: részegség, fös-vénység, uzsora, paráznaság, kevélység, kegyetlenség, restség Az egyik legnagyobb gond, hogy a háború viszonyai között teljes a bizonytalanság a jövő miatt. „*Európa recseg-ropog, összeomlás fenyegeti, de már készülődik az új világ.*”

Nem kivételek a magyarok sem. Érdemes feleleveníteni valamit sokszor idézett szavaiból: „*Kedves Magyarjaim! ... ha van hely a nap alatt, ahol az irigység és a gyűlölet az úr, ahol az emberek belső gyűlölettel és ellenségeskedéssel emésztik magukat, vagy legalább is nem törődnek magukkal, hanem elhanyagolják ügyeiket ez az a hely. Többnyire úgy viselkednek, mintha mindenki csak a maga haszna előmozdításra született volna, nem a közjóra.*” „*Most keverten lakunk, jók, rosszak vegyesen, nagyobb a rosszak, mint a jók száma. Ezek példája anynyira magával ragadja az ifjúságot, hogy az erény műveléséről feléjük árasztott oktatások ellenméregként semmi, vagy csak igen kevés erő képviselnek.*” Ugyanakkor elismeri a magyarokban – mint minden emberben – a bennük rejlő képességeket és jó tulajdonságokat. Ez azért is fontos, mert úgy látja, hogy a magyarokra nagy hivatás vár. Vakok lennénk – írja –, ha nem ismernénk fel önmagunkban minden harmónia gyökerét. Szép táj, szép kép, festmény, a színek aránya élvezetet

okoz. Kit nem ragad magával a zene? A szorongásokat, gyűlölködéseket a tudomány, a művészetek és általában a műveltség oldja fel.

Comenius egész életműve a jövőről szól, ezért aktuális ma is. A feladatokat kijelölve nagyon magasra teszi a mércét. A jövő csak úgy biztosítható, ha megtörténik Európa és a világ népeinek felemelése, minden egyes ember emberiségre formálása. Ebben pedig óriási a tudósok felelőssége. A jövőformálás műhelye az iskola. A nevelésen, a tanításon múlik, hogy mire számíthatunk az elkövetkező időkben. A jövő záloga a műveltség, s hogy a háború helyett legyen béke. Rendkívül érdekes, és talán csak ma tudjuk értékelni igazán, amikor a humán tudományok nemcsak nálunk, hanem az egész világon fájdalmasan háttérbe szorulnak, hogy a tudósok felelősségét a tudomány egységében fogalmazza meg. Csakis az egész áttekintésével érthetjük meg a világ összefüggéseit. „Mert ha az emberi természet képessége teljes egészében csupán csak egyetlen egy valamire összpontosul, nem a tárgyi világ egészének nagy színháza felé fordul, nem képes magát egyensúlyban tartani, hanem eltévelyedik, a tárgyi világnak, önmagának, a többi embernek biztos sérelmére.”

Jövőt biztosító és az emberi állapotok megjavítására vonatkozó, mindenre kiterjedő javaslatát a *Pampaedia* című művében foglalta össze. Tartalmát így határozta meg: „a szellem egyetemes műveléséről, az egész élet tevékenységeinek oly módon történő korlátok közé szorításáról értekezünk, hogy minden ember elméje minden életkorban, kellemesen elfoglalva a gyönyörűség kertjévé válhasson”.

Mi az, ami az embert bölcsé és boldoggá teszi? Első helyen emeli ki a jövőről való gondoskodást. Fontosnak tartja, hogy a jelenben az óvatosság és a körültekintés uralkodjék, s irányát az egyetértesre való törekvés szabja meg. S bármit teszünk, a legjelentékenyebb dolog is, legyen szabályos, rendszeres, harmonikus.

Programja abban tér el az előtte járók vagy a kortársak béke terveitől, hogy átfogó rendszert alkot. Ebben áll eredetisége. Tovább jutott, mint Erasmus, másként vélte megvalósíthatónak az emberi jogokat, mint Hugo Grotius vagy Descartes. A műveltség alapja – fel fogása szerint – a tájékozottság, a tudás és a helyesen értelmezett hit, vagyis ha az ember a lelkiismeretével nem ütközik össze.

Életművét összefoglaló nagy műve: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* – *Egyetemes tanácskozás az emberi viszonyok megjavítására*.

Az egész társadalmat akarja képessé tenni a békére. Neveléssel a fogamzás pillanatától a magas szintű képzéséig, műveltséggel az udvari társadalomtól a köznépig, a test, az értelem és a lélek harmonikus képzésével minden ország fiai, minden vallás hívői között, bármely nyelven beszéljenek is. Comenius gondolatrendszerében a helyes cselekvés értékkategóriái a jól megragadott és felhasznált idő, a cselekvés gondosan megválasztott sorrendje és az egyetemes igény. Ne késlekedj egy pillanatot se! Döntésed előtt mérlegeld, mi a fontos és a kevésbé fontos! Vezérelved pedig az emberség java legyen! Egységben látta a vallási, hatalmi érdekek szerint megosztott keresztény világot. Éppen ezért talán megértette, amit országa, Morvaország sorsában családja veszteségében alaposan megszenvedett, hogy Európa kettétörik, ha Közép-Európa elveszti a békét. És a vesztesek nemcsak azok lesznek, akik ebben a térségben élnek. *„Egyetlen ország egyetlen nép sem élhet szabadságban és biztonságban, míg a béke nem lesz egyetemes.”*

Ismerte az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi kapcsolatait, Lengyelországban maga is lakott, majd Hollandiában kapott menedéket. Széleskörű információs hálózata Angliát, sőt Svájcot is magában foglalta. Svédországgal is eleven összeköttetésben állt. Tudnia kellett, hogy az Erdélyi Fejedelemségben törvény és szokásrend biztosította a lelkiismereti szabadságot és a vallások szabad gyakorlatát. Ha a valóság mindig más is, változatosabb, mint a törvény előírása, a térség országai között hasonlót nem igen találunk. Iskoláiban három nemzet fiai, magyarok, szászok, románok anyanyelvükön tanulhattak. A vesztfáliai békét (1648) követő években Comenius is felismerte, hogy Erdély fontos politikai tényező.

Ha biztosítani akarjuk a jövőt, Comenius szerint elemi követelmény, hogy az iskola ne csak a nemesi családok gyermekeit fogadja be, hanem a polgárok és a jobbágyok fiai előtt is nyissa meg kapuit. Comenius gondolkozásában mindig együtt van az elmélet és a megvalósítás gyakorlati követelménye. Most is azonnal megírja azt is, hogy miként lehet gondoskodni a szegény sorsú tanulók tanulási feltételeinek biztosításáról. A szegény diákok ingyenes ellátásban kell hogy ré-

szesüljenek, és az iskolában vezessék be a közös étkezést. Külön kívánsága volt, hogy a pataki iskola fogadja be az ő szétszórt nemzetének gyermekeit is. Vagyis a menekültek, száműzöttek fiai ingyen tanulhassanak. Az iskola feladata, hogy a szomszéd nemzetekről „elűzze a homályt”. Az iskola ne csak a világ nemzetei előtt nyerjen kitűnő nevet, szögezte le a „nemzetek tanítója” nevére méltó Comenius. Számára, úgy tűnik, hogy a szomszéd nemzetek a legfontosabbak. Legyen méltó az iskola arra, hogy a szomszéd országok fiai, akik Patakra, „e fényre idesereglenek”, a lehető legtöbbet kapjanak, a legjobb értékeket szerezhessék meg. Comenius a térség országait összefogó tervvel jött Magyarországra.

Ezekben az években alakul ki a közép-európai konföderáció terve. Körvonalaiiban már korábban felmerült a közép-európai országok összefogásának terve. De Bethlen Gábor dolgozta ki – Csehországot, Morvaországot s Felső-Ausztria rendjeit Erdéllyel és a Magyar Királysággal összefogva – a működését biztosító feltételeket. A térség országait kereskedelmi szabadság illetné meg, és közös pénzt használnának, ügyeiket közösen beszelnék meg, és közösen kötnének békét. A tervet ugyan a fehérhegyi vereség megghiúsította, de újra feltűnik, immáron Horvátország bevonásával Zrínyi körében, majd II. Rákóczi Ferenc konföderációt szervező kísérleteiben. Mennyiben tudott Comenius az erdélyi fejedelem elképzeléséről? Nincs értékelhető forrás, amely választ adhatna rá. A szomszéd ország fiai közös iskolázását szorgalmazó terve két szempontból érdekes. Egyrészt benne rejlik egy Közép-Európai Akadémia gondolata. Másrészt tisztában volt vele, hogy az itt egymásra zsúfolódott országok népeit alkalmassá kell tenni rá, hogy egymást elviseljék.

Comeniust behatóan foglalkoztatta az egész Európát megrázó válság. Mivel pedig az érdekelte, hogy miként lehet kivédeni káros hatásait, s hogyan küzdhetők le a harmincéves háború rettenetes traumái, meglepő eredményre jutott.

Az 1630-as években már nyomtatott hírek özöne árasztotta el a lakosságot. Főleg az uralkodói és a főúri udvarok népét, a városok közönségét, az egyetemek tanulóifjúságát, a piacok tömegeit és a hadsereget. Újságok, relációk, egylapos nyomtatványok és hetilapok, képűjságok és gúnyiratok, pasquillusok, elfogott és hamisított levelek, az ellenfelet lejárató pamfletek tudósították a híréhes közönséget. Comeni-

us – amint már hangsúlyoztam – korának egyik legszélesebb hírhálózataival rendelkezett, s így érthető, hogy észrevette: a különböző hatalmak a maguk érdekei szerint használják fel a tájékoztatást, a nyomtatott médiát. Az információrobbanás velejárója, hogy a nyomtatott szövegnek közvéleményt formáló ereje van. Viszont a közvélemény és általában az emberek nézetei ezúton könnyen alakíthatók és manipulálhatók. A hírek és álhírek, a „beszélő” metszetek meghatározóan befolyásolhatják az emberek véleményét. Az emberek úgy táncolnak, ahogy a síp szól, s a sípok a különböző hatalmak érdekei szerint fújják. Könnyen használják sanda célok érdekében. Ennek pedig a következménye nem más, mint észvesztés, pánik, zűrzavar és hisztéria. Comeniusnak legrémesebb álmaiban sem merülhetett fel a XX. század. De a Duna-táj népeit fenyegető veszélyből talán valamit mégis megsejtett. Kivédésére a jól összetartó és műveltséggel rendelkező társadalom képes. Nem győzte hangsúlyozni, hogy Európában az egységet és a békét mindenekelőtt az ifjúság helyes nevelésével és az egyetemes műveltség kifejlesztése útján lehet megteremteni.

A műveltség Comenius tágas felfogásában nem csupán iskolázottságot, magas képzettséget, nehezen megszerezhető tudást jelent. A műveltség nála a mindennapi életben jelen lévő emberség, viselkedéskultúra, az emberi együttélést megteremtő készség, az élet elengedhetetlen feltétele. *„A művelt nemzet fiai – írja ma is aktuális természetességgel – az idegenek iránt nyájasak.”* Szívesem mutatnak utat a kérdező ismeretlenek, a hozzájuk betérőt emberséggel fogadják, vigyáznak, hogy ne okozzanak neki valami kellemetlenséget. Ezzel szemben a barbárok az ismeretleneket elűzik maguktól, vagy ők futnak el előlük. Rettegnek, hogy idegenekkel érintkezzenek, barátságtalanok, viselkedésükkel az idegeneket elrettentik maguktól.

A *Schola Ludus VIII.* darabjában a színpadról hangzik el: békeségben kell élni, a szomszéd népekkel konföderációt kell kötni. Az országban pedig egyenlő jogokat kell adni minden polgárnak.

III.

Utolsó művében, az *Angelus Pacis* címmel a bredai béketárgyaláson elmondott beszédében kifejtette: az új, nyereszkes háborúkkal elvesztik az egyetlen értelmes jövőt, a békét. Tudjuk, hogy amint lehunyta szemét, Európát újabb háborúk pusztították, és elképzelése a

műveltség emelkedése, a mindenki számára elérhető tudás, az erkölcsi kategóriákkal áthatott tudomány aranykora a messze jövőbe tolódott. De az új körülmények feltételei között hasonló küzdelmek folytak, s ezeken átütöttek Comenius gondolatai. Rousseau sok félreértést okozott azzal – és sokat bírálták miatta –, hogy kemény kritikában részesítette, sőt hevesen elutasította volna a felvilágosodás évszázadának tudományos és civilizációs fejlődését. Még pedig azért – és erről bírálói megfélekeztek – mert véleménye szerint az erkölcsi fejlődés elmaradt, sőt a tudomány és a civilizáció az erkölcsi jobbulás kárára érvényesül. Felfigyeltek rá, hogy Kant (1724–1804) „Az emberiség egyetemes eszméje világpolgári szemszögből” VII. tételében ugyanezt mondja: az erkölcsöt hiányolja a tudomány és a művészetek teljesítménye mellől. „A művészet és a tudomány kulturálttá tett minket. Civilizálódtunk, szinte túlságosan is mindenféle illemben és modorban. De ahhoz, hogy úgy vélhessük, moralizálódtunk is, még nagyon sok hiányzik”.

Arany János az Akadémia 1871. évi főtitkári beszédében ugyanezt mondja: a tudomány erkölcs nélkül veszélyes, a természettudományok csodálatos eredményeit a rombolásra is felhasználhatják. A példákat még sorolhatnám tovább.

Comenius tehát, amikor megfogalmazta, hogy csak az erkölcsi kategóriákkal áthatott tudomány és művészet, kultúra teremtheti meg azt a jövőt, amit ő elképzelt, minden ember számára a békét, jólétet, a világ megismerésének gyönyörűsége élvezetét szánta. Szerinte csak annak van jövője, aki a jövőt a műveltségben, a tudományban és a művészetek felvirágzásában látja. Olvasva Comeniusnak a *Via Lucis*, *A fény útja* című művét arról, hogy amint emelkedik a műveltség és az erkölcs színvonala az emberek körében, úgy terjed a fény, és fut előre a sötétség, előttem Mozart Varázsfuvolájának képei jelennek meg.

PERES IMRE

Comenius eszkatológiai reményei Comenius az utópia, a chiliazmus és a reáleszkatológia között

1. Bevezetés

Comenius kutatásában elkerülhetetlen a szembesülés azzal, hogy ez a cseh tudós mennyire vonzódott az eszkatológia felé. Az akkori kor, a társadalom, az egyház és a kultúra mind olyan összetevőkkel rendelkeztek, amelyek igen negatívan befolyásolták Comenius életét. Ebből kifolyólag gyakran rásütötték és rásütik ma is a bélyeget, hogy utópisztikus álmodozó (snilko) volt. Tény, hogy élete erősen vonzódott a jövő felé. De ő maga egyszerűen több fajta jövőben gondolkodott. Megvolt a futurális látása, amivel fürkészte a belátható jövőt. Megvolt a saját hite, amivel várta élete és egyháza megváltását az eszkatonban. Ugyanakkor gyakrabban találkozunk írásaiban azzal, mintha átjárálna a korszakokon, és hol itt (a földi jelenben), hol ott (a mennyi képekben) képzei az igazi boldog életet és világot.

Ezért indokolt a fő kérdés: Tulajdonképpen milyen eszkatológiai rendszerben gondolkodhatott Comenius? Mi volt rá a leginkább jellemző: utópia, chiliazmus vagy amolyan reáleszkatológia? Vagy ezek keveréke? Vagy csak időnként jöttek fel nála ezek a motívumok, főleg

az elkeseredés idején? Próbáljunk most ezekre a kérdésekre választ keresni, főleg az utópisztikus képzetek (vagy vádak) oldaláról.¹

2. Comenius utópisztikus tendenciái?

A tudósok között Comeniust gyakran illetik a megbélyegzéssel, hogy utópisztikus álmokat szőtt, és álmodozáshoz hasonló a világreformja is. Szükségszerűnek mutatkozik tehát, hogy megvizsgáljuk: tulajdonképpen *milyen utópiák* léteznek egyáltalán, és milyen utópisztikus történelemszemlélet állhatott Comenius rendelkezésére, ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk. (Meg kell jegyezni, hogy az utópia-definícióban is elég nagy a nézetkülönbség a kutatók között.)²

2.1. Az utópiák fajtái

Az utópia általában olyan vágy, elképzelés vagy remény, ami kontrasztban áll a valósággal. A filozófusok, politikusok vagy történészek többnyire elvetik, mint nem reális álmot, mivel irreális elemeket tartalmaz, eltekintve attól, hogy túl pozitivistikus, vagy túl negativisztikus a jellege. Az utópisztikus szemléletek lehetnek szekulárisak vagy vallásiak, nagy csoportokra kiterjedők vagy szűk körűek (esetleg egyéniek is), szellemi vagy anyagi világot érintőek, földköziek vagy transzcendentálisak, közeli jövőbeliek vagy egészen eszkatológiaiak stb. Gyakran ezeknek a keveréke szokott egy-egy történelmi pillanatban és egy adott társadalomban felbukkanni. Főleg a vallási szférában gondolkodókat szokták azzal vádolni, hogy az utópiák gyártásával a meglévő állapotok elől menekülnek egy megálmodott mennyei vagy messzi jövőbeli (immár mitikus) világba. Mindenképpen az utópiák történelmi előfordulásai azt jelzik, hogy valaki, vagy valakik nincsenek megelégedve a meglévő világgal (társadalommal, kultúrával, pl. a vallással sem), és ennél jobbat vágnak és keresnek. Azonban ezért az új jövőért minimálisat tesznek, vagy semmit, csak álmodoznak. Ha ezt az álmodozást rendszerezettebb tanítássá alakítják át, ekkor válik a vágy és az álom utópiává. Hadd utaljunk most ennek néhány formájára.

¹ Elhangzott előadásként a *Comenius és a jövő* című konferencián, Sárospatakon, 2012. november 6-án.

² Vö. pl. *Radomir Onheiser: Komenského utopie ve 'Všenápravě'* [Comenius utópiája a *Panorthosicában*]. Brno, 2009 (kézirat). 6-9.; *J. Szacki: Utopie*. Mladá fronta. Praha, 1972.12.

1. A *hely* utópiája azt rejti magában, hogy a vágyakozók számára elképzelhető egy bizonyos hely, amely független, és nem befolyásolható a mostani által. Ott, pl. egy szigeten, egy városban, vagy egy független és a gonosztól érintetlen országban/államban képzelik el a boldog életet. (Lásd Platón *Államát*.)

2. Az *idő* utópiája azzal a felismeréssel jön elő, hogy valamikor a régi időben létezett egy csodálatos közösség, ország-állam vagy társadalom, ami igazi „aranykort” jelentett. Ezt kellene visszahozni, vagy a közeli-távoli jövőben megvalósítani.³

3. A *rend* utópiája arra törekszik, hogy ne szökjön el senki a meglévők közül, hanem inkább gubózzon be egy ideális közösségbe, körbe, családba, rangba, pártba vagy mozgalomba, és az azonos véleményű elv-társakkal valósítsa meg a megálmodott ideálokat, az új társadalmat.⁴

4. Az utópiák között szokás még említeni az ún. *eszkapisztikus utópiát*, amely csak durva kritikát képes gyakorolni a meglévő társadalmi rendszer felett, de a jobb vagy más jövőről nincs konkrétabb kidolgozott elképzelése, ezért csak rébuszokban beszél a jövőről.

5. Egy másik utópia *heroikusnak* nevezhető, amely változásokat követel, és tenni kíván érte valamit – de többnyire olyat, ami kivitelezhetetlen. Ebből forradalmak és akasztások, kényszerű vagy önkéntes száműzetések születnek.

Az utópiák tehát elég pluralisztikus jelenségek a történelemmel való kiegyezés lehetőségeiben. Mindenképpen oppozíciót jelentenek a meglévő – rossznak vagy elviselhetetlennek tartott – állapotokkal szemben, és olyan alternatívákat generálnak, amelyek általában éles ellentétben vannak a reális történelemalakítással.

2.2. Comenius és az utópiák

Kérdezhetjük: volt-e köze Comeniusnak bizonyos utópia-fajtához, vagy világszemlélete rejt-e magában valamilyen utópisztikus megoldást?⁵ A szekuláris cseh szerzők hajlanak arra, hogy Comenist utópistának tüntessék fel. Hangsúlyozzák, hogy művei alapján

³ Vö. pl. Atlantisz, biblikus paradicsom, apostoli egyház stb.

⁴ Vö. kolostorokat, forradalmi mozgalmakat, politikai pártokat stb.

⁵ *Eduard Petrů*: Středověký chiliasmus jako existenciální prožitky konce epochy. [Középkori chiliasmus mint a korszak egzisztenciális kategóriája]. 43-47.

lehet arra következtetni, hogy ismerhette a korabeli utópisztikus műveket, főleg Thomas More angol gondolkodó (1478-1535) utópiáját,⁶ ami leginkább a *Panorthosia* c. művében (*Všenáprava*: Mindenek helyreállítása) köszön vissza.⁷ Ezt a jelleget főleg a következő szférákban vélük felfedezni: a nevelés, tanulás, munka, hivatalok, szabadidő, az öltözködés, utazás, vallás területein, és több más olyan territóriumon, amik tulajdonképpen az igazi, élvezhető szabad élet feltételei. Szerintem ez a megítélés eléggé felületes, és tendenciózus – főleg olyan kutatók részéről, akik nem rendelkeznek elég vallási és egyházi ismerettel vagy saját tapasztalattal, ezért Comeniusnak ezt a gondolkodását és törekvéseit nem is érthetik meg.⁸

2.3. Comenius kontra utópiák

Határozottan kijelenthetjük, hogy bár lehet bizonyos analógiákat látni pl. Comenius és Thomas More utópiája között, valójában – főleg teológiaiilag nézve – teljesen más a dolgok látása-kívánása, ezért más Comenius jövőkonceptiója. Comenius nem álmodik egy meglévő államról, amelyet valahol meg kell találni vagy teremteni – erővel és hatalommal. Comenius a Bibliából kiindulva arról beszél, hogy milyen utak vezetnek egy jobb társadalom megteremtéséhez, illetve a jobb élet utáni remények beteljesedéséhez.⁹ Arról beszél, hogyan lehet elérni azt az állapotot, ahol az emberek egymással egyenlők, testvérek, szeretetben élnek és egymásnak segítenek. Egy közösségbe tartoznak, egy Istent tisztelnek, és Jézus uralma alatt élnek. Comenius ezeket az állapotokat úgy véli elérni, hogy kiiktatja az erőszakot, és csak az emberi készsége, önkéntessége, szabad akaratra és jóindulatra épít. A jövő alapja a tolerancia, helyes nevelés, példás élet, szorgalmas munka, egy hit, egy nyelv, egy állam, egy szemlélet-meggyőződés.¹⁰ Az emberiségnek és a világnak csak ez a lehetséges jövője. De erre fel kell készülni, sőt ezen dolgozni kell. Comenius hitte, hogy a történelemnek egy bizonyos pontján elérhetővé, megva-

⁶ E. E. Reynolds: Thomas More and Erasmus, 1965. - Richard Marius: Thomas More, 1984.

⁷ Radomír Onheiser: Komenského utopie ve 'Všenápravě', 33.

⁸ Érdekes megjegyezni, hogy azok, akik ilyen típusú tanulmányokat írnak, többnyire nem hivatkoznak azokra a bibliai helyekre, amelyekre viszont Comenius hivatkozik, és amelyekből merít. Pedig csak onnan lehet megérteni igazán Comenius inspirációit. Ezeket negligálni nem lehet.

⁹ Radim Palouš: Komenského Boží svět. [Comenius Isten-világa], Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1992, 57-63.

¹⁰ Radomír Onheiser i. m. 38-39.

lósíthatóvá válik ez a remény. Így Comenius világszemlélete nem reked meg a meglévő világ romlottságánál, hanem olyan világot állít olvasói elé, amelynek meg kell valósulnia, minden áron meg kell születnie.¹¹ Ezért Comenius szemlélete mégsem utópia, hanem – ahogy az egyik cseh tudós, Jan Patočka mondja –: *tanács* (rada, porada), javaslat vagy ajánlás, hogyan kell a világot mássá-jobbá tenni.¹² Természetesen Comenius ezt nem képzei másként, csak Isten tiszteletében és Isten iránti hittel-engedelmességgel. Tudja, hogy Isten nélkül, pusztá emberi igyekezettel, lehetetlen lenne átalakítani a világot. Ezért Comenius koncepciója a mindenk helyreállításáról elválaszthatatlanul Istennel függ össze. Csak Ő lehet megbízható hajtómotorja, vezetője és őrzője az új jövőnek.

3. Comenius chiliasztikus hajlamai

Tudatosítanunk kell, hogy Comenius igazán alapvető gondja és életcélja, ami miatt emésztődött, nem elsősorban a pedagógia reformja volt, hanem a teológia, s azon belül az eszkatológia:¹³ az Antikrisztus bukása, Krisztus ezer éves birodalma és a világ megújulása Krisztus uralma alatt. Sajnos, ez a felfogás veszélyes fanatizmusba sodorta ezt a cseh-morva teológust.¹⁴ Ehhez a lázas Krisztus-váráshoz számtalan igazolást és támaszt keresett, elsősorban saját népe múltjában, kortársaiban, a prófétai ihletettségű kortárs látnokokban és a politikusokban is. Bizonyára, minden valószínűség szerint Comenius már gyermekkorából hozta magával ezt az eszkatológiára figyelő orientációt, amely történetileg a hosszú cseh előreformációra tekinthet vissza, és amely Comenius idejében is a cseh testvérközösség sajátja volt.¹⁵ Mégis napjainkig marad a talány: honnan ivódott bele Comenius gondolkodásába és teológiájába ez a chiliasztikus vonzalom, mi és kik élesztették ezt benne ismételten, hogyan dolgozta fel a prófétai víziók csalóka tévútjait, az ebből származó ismétlődő csalódásokat.¹⁶

¹¹ R. Kalivoda: Husitská epocha a J. A. Komenský. Odeon, Praha, 1992. 290.

¹² Jan Patočka: Komenského všeobecná porada in Obecná porada III., Svoboda, Praha 1992. 547.

¹³ Az egyik művében ezt ki is fejti: „non ut paedagogus, sed ut theologus”. Comenius: Opera didactica omnia. IV. 28. Amedeo Molnár: Eschatologická naděje české reformace [A cseh reformáció eszkatológiai reménye].] = Od reformace k zítřku. Kalich, Praha, 1956, 89.

¹⁴ Amedeo Molnár, i. m. 88.

¹⁵ Uo. 88.

¹⁶ Vö. Peres Imre: Comenius chiliasmusa. = Peres Imre (szerk.): Apokalyptische Orientation. SJE TTK, Komárno, 2008. 48.

A látomások alapján bízatta az uralkodókat, pl. a magyarokat, a hollandokat, a svédeket vagy az angolokat, hogy harcoljanak Isten igazságaért, és Isten velük lesz. Olykor visszamenőleg is példákat hozott fel, amikor egy-egy látomás beteljesedettnek látszott; annak hangsúlyozásával ösztönzött újabb bátor cselekvésre. Így pl. Melisch látomásaira hivatkozott, aki az angol-holland háború előtt kétszer is feltárta a jövőt,¹⁷ hogy Isten előre megmondta azt, miként fogja súlytani a vétkeket.

Mondhatni, hogy amennyire Comenius hitt Drábik vagy Poniatowska próféciainak, olyan sokszor kellett súlyos traumákat és csalódásokat átélnie, amikor azok beteljesedése nem valósult meg, vagy nagyon késett. Bizonyára ez gondolkodóba ejthette ezt a férfit, de rövid idő után újra bizalommal és reménnyel fogadja a próféciaikat. Ilyen nehezen viselte Comenius pl. Drábik próféciját, amely arról szólt, hogy 1655 tavaszán az angol hadsereg megtámadja a pápát és Rómát, amely számára az Antikrisztus székhelye volt. Amikor ez nem következett be, Comenius egy ideig igen csalódott volt, de Drábik iránti bizalma nem rendült meg, hanem továbbra is várta az újabb víziókat.¹⁸

Számtalan ilyen esetet lehetne felhozni. Csodálkozunk, hogy Comenius ismételen erre a csalóka útra tért, akkor is, amikor keserű csalódások érték a beteljesülhetetlen víziók miatt. Ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy rendíthetetlenül hitt Isten igazságszolgáltatásában, a világ megváltozásában, a dolgok jóra fordulásában, vagyis a megváltás áldásában. És ő ehhez támpontokat keresett: visszajelzéseket, amelyek a reményeit igazolják. A körülötte levő próféták pedig bizonyára tudták, hogy Comenius miben reménykedik, és mit akar hallani. És ők ezt színesen, rejtelmesen közölték vele, hogy isteni vagy prófétai inspirációnak tűnjön. Ennek lett az áldozata: a saját vágyainak, a nehéz politikai helyzetnek, és a pszichikailag labilis személyeknek. Nagy árat fizetett ezért.

77 éves korában, amikor élete már a vége felé közeledett, Comenius megírta vallomásait, amelyekben őszintén szól chaliasztikus hajlamairól, mintegy magyarázatot keresve ezekre a jelenségekre. Ő maga így értékeli saját viselkedését: „Ezenkívül (ti. a világ labirintusán kí-

¹⁷ 1664. július 4-én és 5-én: VSJAK VI, 1972, 525.

¹⁸ Vö. VSJAK VI, 1972, 217.

vül) azonban Isten akaratából még egy második szokatlan labirintusba is jutottam, amennyiben a korunkban történt látomásokat *Lux in tenebris*¹⁹ (Világosság a sötétségben) cím alatt kiadtam. Sok gondot és fáradságot, de sok félelmet, irigységet és veszedelmet is okozott az nekem, minthogy könnyenhivóségemet kinevették... Ha néhány jóslat nem is ment teljesedésbe, azért óvakodom a zúgolódástól, amit Jónás is megbánt. Bizonynal van Istennek jó oka, hogy határozatait, vagy legalább erre vonatkozó kijelentéseit megmásítsa.²⁰

4. Comenius reáleszkatológiai reményei

Szerintem le kell szögezni, hogy Comenius soha nem keverte össze, vagy nem adta fel a tényleges biblikus eszkatológia lényegét.

1. Műveit olvasva egész hamar rájöhettünk arra, milyen erős benne a mennyhez és a *végző eszkatonhoz való kötődés*. Minden eszkatológiai jellegű bibliai tanítást teljes mértékben respektál és azt maga és egyháza számára végző reménynek tartja. Ilyen a végző feltámasztás, Krisztus visszajövele, az utolsó ítélet, a paradicsomi megváltás vagy a kárhozat, Isten mennyei dicsősége stb. Ezek abszolút mértékben ott vannak rendszerében (teológiájában, filozófiájában és pedagógiájában is) a maguk helyén. Ezt soha nem oldotta fel. Sőt öregeedésével egyre inkább a végző eszkaton felé tekintett, amikor már minden földi támasz hiú reménynek bizonyult.

2. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a mennyei állapotok jellegét be akarta hozni a földi világ rendszerébe. Ő ugyanis az Isten országát nagyon elképzelhetőnek tartotta – vagy inkább kívánta volna – a földön. Ehhez keresett megfelelő személyeket, akikkel együtt sikerült volna megvalósítani a jobb világot. Ezért járt Magyarországon, és nagyon szimpatizált a Rákócziak családjával, abban a hitben, hogy messiási reményeiben majd támogatói lesznek. De ugyanezt kereste másutt is külföldön (vö. pl. Károly Gusztáv svéd király). Sajnos, csalódnia kellett. Elképzeléseit abban az időben nem lehetett az akkori politikai erőviszonyok miatt realizálni. Ezért erős vágya és reménye olykor olyan lépre is hajtotta őt, amelyet az ún. népi prófétizmus jelentett a számára: Krisztina Poniatowska, Mikulás Drábik, Christoph Kotter vagy pl. Stefan Melisch is. Sajnos, ahogy már rámutat-

¹⁹ Vö. Comenius: *Lux in tenebris*. 1657.

²⁰ Vö. Stromp László: Comenius sárospataki beköszöntője. 565-566.

tunk, rájött, hogy ezek megbízhatatlan inspirációs források. Így élete vége felé már némileg helyre akarja tenni eszkatológiai kilengéseit, és leginkább már csak a végső eszkatonra vár önmaga számára. Abban viszont akkor is reménykedik, hogy Isten új világba vezeti az ő egyházát. Ebben rendíthetetlen volt. Ezért talán azt lehet mondani róla, hogy megvoltak a koncepciói, amelyek az Isten országával voltak kapcsolatosak, de ezeknek az eszkatológiai reményeknek az idő szorításában kellett alakulniuk.

Ezért mondhatjuk, hogy Comenius eszkatológiája az utópia, a chiliazmus és a reáleszkatológia között alakult.

Befejezés

Tanulmányomat rövid befejezéssel zárhatom, amelyet egy kiemelkedő cseh teológus, Josef Kromádka fogalmazott meg Comenius történelmi szerepét illetően: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy Comenius chiliasztikus görcei (vagy eszkatológiai reményei) az ő személyes tragédiáitól függtek, és azt sem, hogy fontos és legitim szerepük volt egyháza szabadságának helyreállításáért, népéért és az egész világ reformjáért, átalakításáért (*emendatio mundi*) folytatott mérhetetlenül nehéz küzdelmében. Minden szükséges kritika ellenére Comeniust ebből a szempontból is pozitívan kell értelmezni.”²¹

²¹ Josef L. Hromádka: Die Theologie von J. A. Comenius im Umbruch der Zeiten. = *Communio Viatorum* 2 (1959/1.) 48.

KISS ENDRE JÓZSEF

Comenius és a keresztyén reménység

Az egész keresztyén világ – valamennyi felekezet – egyik meghatározó szempontja az utolsó idők kérdéseinek az értelmezése. Ezek nagy témái közé tartozik Krisztus Jézus visszajövele, az idők vége, az ítélet, a feltámadás, az új teremtés, Isten uralmának beteljesedése. A remélt jövőendő mindenkor hatékonyan befolyásolja a jelen döntéseit. A krisztusi visszajövetel – a paruzia¹ – a végső idők középponti eseménye. A paruzia előjelei közé tartozik az Antikrisztus uralma, az evangélium hirdetése az egész világon, a zsidók megtérése, a kíséző eseményei pedig: a feltámadás, az utolsó ítélet, az új ég és új föld eljövele.² Amit a Szentírás a végső időkről mond, azt a keresztyén egyházak az eszkatológia³ címszava alatt tárgyalják.

Az elmúlt két évezred folyamán a szabadjára engedett fantázia a „*mi vár ránk a történet végén?*” kérdését szüntelen taglalta és a jövő titkainak a leleplezését ezerféleképpen képzelte és hirdette, megte-

¹ A gör. *παρουσία* eredetileg jelenlétet, megérkezést jelent.

² *Sebestyén Jenő*: Eschatologia. Bp., 1941. 42.

³ A gör. *εσχατος*-ból, jelentése: szélső, utolsó, végső, legkésőbbi, legutolsó.

remtve az apokaliptika⁴ korszakonként túlburjánzó műfaját. Ennek fő forrása az Ószövetségben Dániel próféta könyve, az Újszövetségben az Apokalipszisnek is nevezett, Jelenések Könyve.⁵ A végváradal-mak előtérbe kerülésekor nagy szerephez jutottak az alkalmi próféci-ák és jóvendölések, amelyek még árnyaltabbá tették az apokaliptikus látomásokat, szimbólumokat, tanokat.⁶ A bibliai próféták a már meg-indult vagy közelesen meginduló történésekre figyelmeztettek, és bár rendszerint nem hallgattak rájuk, mégis az volt a jellemző, hogy együtt maradtak az engedetlen néppel, osztozva annak sorsában. A keresztyénség századainak prófétái az ő tevékenységüket követik.

A végidők talán leginkább közkedvelt témája Krisztus ezeréves országlása az idők vége előtt, ami a gonosz elleni döntő győzelem-mel, a világ egyetemes megítélésével és a feltámadással zárul. Az ezzel foglalkozó – az ószövetségi apokaliptikában gyökerező – chiliaz-mus⁷ mindannyiszor előtérbe került, amikor a vallásosság, a lelki élet meglevenedéséről beszélhetünk.

Így volt ez az őskeresztyén közösségnél, amely még saját nem-zedékében remélte a végidők beteljesedését. Az első három század-ban az egyházatyák részben magyarázták, részben elhatárolódtak et-től a kérdéstől. A középkori zsinatok számos határozata ítélte el és nyilvánította eretnekségnek a chiliazmus szélsőséges formáit. Ennek ellenére az előreformatori mozgalmak egyik ébresztője maradt, s ak-kor sem sikerült leszámolni tanaival, amikor a hivatalos egyház szin-te keresztes háborút viselve ellenük, tömegesen irtotta a szószólóit. A reformáció századában újra előkelő helyre került a közgondolkodás-ban, végül azonban a legerőteljesebb – lutheri és kálvini – irányzatok a szélsőségeitől megfosztva helyezték el a maguk dogmatikai rend-szereiben. Ettől függetlenül, csupán Comenius idejében a világ végé-nek egy sor évszáma forgott közszájon: 1629, 1655, 1666, 1694. S

⁴ Az *αποκαλυπτο* = leleplez, szemléltethetővé tesz, feltár, napfényre hoz, nyilvánvalóvá tesz.

⁵ Különösen a Jel. 19-21. fejezetei. Kálvin János, aki végig magyarázott minden bibliai könyvet, a Jelenések Könyvét kihagyta, mert tisztában volt azzal, hogy akármilyen pontosan és visszafogottan magyarázza, azzal mégis a szélsőséges apokaliptikának szolgáltát érveket.

⁶ Az emberi jóvendölések a Bibliában a varázslással, okkult mesterkedésekkel egy kategóriá-ban szerepelnek, s mint istenellenes támadások, halálos bűnnek számítanak. A prófécia lehet Istentől való jóvendölés, amennyiben beteljesedik. Egy-egy bibliai prófétái gyűjteménybe év-századok alatt kerültek azok a próféciák, amelyek beteljesedtek, az egyéb próféciákat azon-ban átadták a feledésnek.

⁷ A gör. *χίλιοι* = ezer.

még a 19. és a 20. században (1843, 1914, 1968 stb.) is felütötte fejét, újabban pedig napjainkban találkozhatunk a jellegzetes megjelenési formáival.

Mindezeket előre kellett bocsátanunk ahhoz, hogy Comenius krisztusi reménysége felől tájékozódhassunk. Comenius korán elvezített szülei a Cseh Testvérek egyházának a tagjai voltak, amelynek később ő maga is lelkipásztora, majd egyházkormányzója lett.

Ők a reformációt nem Luther (1517) vagy Kálvin fellépésétől számították, hanem egy évszázaddal korábbra tették (1420) és Husz János személyéhez kapcsolták.⁸ A husziták táborita irányzatának a kegyességét ápolták és – a mi szóhasználatunkban – előreformatori követeléseket fogalmaztak meg. Közben harcolniuk kellett nem csupán a római katolikus egyházzal, más felekezetekkel és az azok által irányított politikai, katonai erőkkel, hanem saját, belső, szakadár irányzataikkal is. A táboriták radikális csoportjait a 15. század közepén fölszámolták, de „*Testvérek – Atyafiak*” néven egyházuk tovább élt, és magához vonzott hasonló, kisebb felekezeti csoportokat, mint a valdensek, picardok, orebiták, adamiták, centristák stb.⁹ Az általuk képviselt sokszínű és vállalhatatlan erkölcsi szabadosság miatt az Unitas Fratrum megpróbálta függetleníteni magát tőlük, és a 16. század elejétől ennek hitvallásaiban is hangot adott. Szerette volna élvezni a nagy protestáns tömbök védelmét, azonban ugyanúgy törekedett hitvallásos és szervezeti függetlenségének megőrzésére. Integrációs szándékkal tárgyaltak a lutheránus és a kálvinista egyházakkal a 16. század első felében, de nem jártak sikerrel. Ekkor zajlott ui. az a folyamat, amelynek során valamennyi reformatori irányzat szigorúan és a részletekbe menően rögzíteni igyekezett hitvallásos hovatartozását. Az alapvető reformatori elvek közös elfogadásán már túl

⁸ Tiszteletreméltó Comeniusnak az a megközelítése, hogy legtöbbet Husz Jánosra hivatkozik, az egyháztörténész azonban nem jelölheti meg Husz Jánost a reformáció elindítójaként, ahogy Wiclif Jánost vagy Wald Pétert sem, hiszen sikertelen próbálkozásaik után ezen a téren maradandót Luther alkotott, aki elkezdte és Kálvin, aki folytatta a hitújítást reformátor társaival. Ugyanakkor valamennyi reformációt tárgyaló történeti munka kitér az előreformátorok előkészítő tevékenységének a jelentőségére.

⁹ Az egyes, kisebb vallási csoportok szélsőséges nézetei elfogadhatatlannak voltak a korabeli társadalom többsége számára. Nemcsak a római katolikus egyházat támadták, hanem a többi, protestáns egyházat is, sőt, a királyi hatalmat sem fogadták el, és az addig szentesített erkölcsi rendet felrúgták. A teokratikus rendben elképzelt vagyonszövetség, növekedés, a bűn tagadása, a házasság elvetése stb. kizárta gyülekezeteiket a protestáns egyházak közösségéből is.

voltak, s a jelentkező, időszerű kihívásokra bibliai alapon fogalmazott hittételekkel válaszoltak. Ez számukra is folyamatos küzdelmet jelentett, egyrészt a létüket veszélyeztető, ellenséges egyházi és világi hatalommal, másrészt azzal a belső ellenzékkal, amely a reformáció radikális továbbvitelét sürgette. A nagy reformátorok tisztában voltak azzal, hogy meddig mehetnek el, mi az, amit még meg tudnak védeni az elért eredményekből, anélkül, hogy az egészet kockára tennék és pragmatikusan ehhez tartották magukat. A Cseh Testvérek egyházának szemlélete fölött ekkor már – bizonyos értelemben – eljárt az idő. A nagy léptékű huszita reformációval indultak, egyszerűbb, naivabb kegyességgel, mint a későbbi, klasszikus reformáció. A pragmatikus konfesszionalizmus korában azonban már nem volt elég a reformátori alapelvekre hivatkozni, a szélsőségektől való elhatárolódást bizonygatni, hanem igent vagy nemet kellett mondani az egyre konkrétabb hitvallásokra és a hovatarozásuk kinyilvánítására.

A Cseh Testvérek viszont az autonómiájukat féltve és saját útjukat járva, nem döntöttek a felekezeti integráció mellett, s így elszigetelődtek, és kiszolgáltatottabbakká váltak a többi protestáns egyháznál. Még nagyobb problémát jelentett az, hogy a huszita radikalizmusuk, amely a reformáció továbbvitelét követelte, csaknem egy platformra helyezte őket azokkal a szektákkal (pl. újrakeresztelők, szentháromság-tagadók), amelyekkel a reformátorok éppen a legádázabb harcaikat vívták. Amikor Luther és Kálvin eredményeit relativizálták, számon kérően bírálták a további reformok elmaradása miatt, voltaképpen a realitásérzék hiányáról adtak számot. A nagy reformátorok ui. elmentek addig, ameddig lehetett, s a további radikalizálódásuk az egyházuk vesztét okozta volna. A Cseh Testvérek a – nem egyszer jogos – kritikájukat erkölcsi alapok nélkül hangoztatták, mert hivatkozhattak ugyan nehéz helyzetükre, de tény az, hogy ők maguk korszerű hitvallást, dogmatikát nem tettek le az asztalra.

Luther (1522) és Kálvin (1540) után megpróbáltak közeledni a debreceni református püspökhöz, amely tisztséget akkor a „magyar Kálvinnak” nevezett Méliusz Juhász Péter töltötte be. Tapogatózó levelükhöz¹⁰ a 16. század elején készült hitvallásuk 1558. és 1564. évi

¹⁰ Révész Imre: Méliusz Péter levélváltása a cseh-morva atyafiakkal. = Theológiai. Szemle, 1938. 251-262.

latin és német kiadását mellékelték, amire Méliusz az Egervölgyi Hitvallást és az úrvacsorai tanítást tisztázó iratokat küldte meg számukra. Ezeket kölcsönösen kiértékelték. A levélváltásukból (1565-1566) kitűnik, hogy a „*bródi atyafiak*”¹¹ számára túlságosan radikálisnak mutatkozott Méliusz kálvinizmusa, akinek a figyelmeztetését – miszerint valdenseknek és picardoknak szólította őket – sértőnek tekintették magukra nézve, így a kapcsolatfölvétel rövidesen megszakadt.¹²

Közép-Európa protestáns üldözöttei sokat köszönhetnek a három református erdélyi fejedelem – Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György – vezetésével kivívott három győzelmes magyar szabadságharcnak. A hazájukból, szülőföldjükről elűzött hittestvérek támogatása nem volt kérdéses a protestáns Európa számára; számos közösség telepedett le a Magyar Királyságban. Azonban a konfesszionalizmus késhegyig menő vitáinak idején a vallási közösség vállalása az eltérő hitvallásúakkal kockára tehetette az egyház világi védelmezőinek, az anyagi kérdésekben vagy a politikai, katonai képviselő terén döntéshozó patronusoknak a támogatását. Innen érthetjük meg Méliusz Juhász Péter felelősségteljes magatartását a „*bródi atyafiak*” irányában. A „*magyar Kálvint*” igazolta az, hogy a Magyar Királyságba telepedett habánok kommunisztikus vagyonszövetsége a maguk elszigeteltségében sem maradhatott fenn sokáig az eltérő társadalmi közegben. A későbbiekben a Felvidéken megtelepedett Cseh Testvérek közösségei, mint magyar református gyülekezetek integrálódtak az egyházmegyék, utóbb pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület szervezetébe.

Az 1620-as évek második felében a cseh és morva protestánsok kénytelenek elhagyni szülőföldjüket, szórvány-létre kényszerülnek, de bíznak abban, hogy az európai békekötés rendezi a helyzetüket. A westfáliai béke megkötése és kihirdetése (1650) nyilvánvalóvá teszi, hogy őket senki sem képviseli, és ügyük hosszú távon reménytelen, mégis úgy döntenek, hogy továbbra is megőrzik felekezeti függetlenségüket. Ez akkor egyet jelent a lét-nemlét mindennapos bizonytalan-

¹¹ Az elnevezésük a Comenius szülőföldjén lévő Magyarbród (Magyargát) településre, mint székhelyükre utal.

¹² *Révész Imre*: Jegyzetek Méliusz Péter és a cseh-morva atyafiak levélváltásához. = Theológiai Szemle, 1939. 35-40.

ságával, a lemondással hazájukról, vagyonukról, rokonaikról és pártfogóikról; mindössze Isten kegyelmére, a protestáns hittestvérek rokonszenvére és könyörületességére számíthatnak. A velük együtt bujdosó Comeniust, aki ugyancsak túl van a hazai lelkipásztori állása, felesége és két gyermeke elvesztésén, valamint az újabb családalapításán, püspökké választják. Ahogy legmaradandóbb hitépítő munkájának a főhőse, ekkorra ő maga is a világ vándora lesz.¹³ Emberileg érthető, hogy számára a jövő egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, s a kis közösségének vallási váradalmaival Európa jobbra forduló holnapjára összpontosít, hogy ez a reménység adjon értelmet és távlatot a szolgálataiknak.¹⁴

A humanista megközelítésnél azért Comeniusnak több volt a tarso-lyában. Hitépítő munkájából idézhetjük: *„... És imé, felülről ragyogó fény villan, s amint fölemelem tekintetemet, látom, hogy a felső ablakot elárasztja a fény és abból a fényességből alászáll valaki, aki külső alakjára nézve ugyan hozzánk, halandókhöz hasonlatos, de fényessége szerint kétségkívül Isten. Arca felettébb ragyogott, de azért nem kápráztatta el az emberi szemet; nem is keltett rémületet, hanem oly kedvesség sugárzott róla, melyhez foghatót sehol a világban nem tapasztaltam. S akkor szerető nyájassággal, nagy jóakarattal, először is ezeket az igen-igen kedves szavakat intézte hozzám: 'Köszöntelek, fiam és kedves testvérem!' És ezt mondván, nyájasan magához ölelt és megcsókolt. Testemet átjárta a belőle áradó különös illat, s oly kimondhatatlan öröm árasztotta el szívemet, hogy könnyek omlottak a szememből. Nem is tudtam erre a váratlan üdvözlésre mit felelni, csak mélyet sóhajtva néztem rá alázatos tekintettel. Ő pedig – látva, hogy megbénított az öröm – így beszélt hozzám tovább: 'Hol voltál, fiam? Hol voltál oly sokáig? Merre jártál? Mit kerestél a világban? Boldogságot? Hol kellett volna keresned, ha nem az Úrban? És az Urat hol, ha nem az ő templomában? S az élő Istennek mely templomát, ha nem azt az élő templomot, amelyet ő maga készített magának, a te tulajdon szívedet? Néztem, fiam, hogyan tévelyegsz, de nem akartam már tovább nézni, elvezettelek magamhoz, bevezetvén téged tenmagadba. Mert itt választottam magamnak palotát lakóhelyül: ha akarsz itt lakni velem, megta-*

¹³ „A világ útvesztője és a szív paradicsoma” c. munkáját 1623-ban, hazai bujdosása idején írta.

¹⁴ *Dankanits Ádám: A pedagógia Newtonja. = Comenius Ámós János válogatott írásai. Budapest, 1971. 5-13.*

*lálod mindazt, amit a világban hiába kerestél, a békességet, a boldogságot, a dicsőséget és mindennek bőségét. Ígérem, fiam, nem fogsz csalatkozni, mint amott. E beszédet hallva s megértve, hogy Üdvözítőm, Jézus Krisztus szólt hozzám, akiről már azelőtt is hallottam a világban felületesen valamit, nem félelemmel és kételkedéssel, mint a világban, hanem örömmel eltelve és teljes bizalommal feléje nyújtottam összekulcsolt kezem és így szóltam: Itt vagyok, Úr Jézusom, fogadj el magadénak, tied akarok lenni és maradni mindörökké. Szólj a te szolgádhoz és add, hogy engedelmeskedjem; mondd meg, mit kívánsz és add, hogy abban kedvem teljék; terhelj meg, amivel tetszik, add, hogy elviseljem; használd, amire akarsz, s add, hogy győzzem; parancsolj amit akarsz, s amit parancsolsz, add meg; én ne legyek semmi, hogy egyedül te légy minden.*¹⁵

Az „*unio mystica cum Christo*”¹⁶ Comenius számára tehát nem másodkézből átvett tanítás, hanem saját élménye, személyes tapasztalása. A feltámadás reménysége a szeretetben tapasztalható meg. Comenius keresztyén reménysége ekkor még (1623) ugyanaz, mint amin az egész keresztyén világ osztozik Isten írott kijelentése, a Szentírás alapján. Ezen belül nyitott a bibliai eszkatológia reformatori értelmezése iránt, mely szerint a keresztyén élet egészében az eszkatológiára irányul, nem egyfajta csatolt függeléke annak, de nem kívánja Isten eljövendő uralmát földi elképzelések szerint értelmezni és csaknem egészében elveti a chiliazmust. A paruzia nem valamiféle történelmi folyamat csúcsa, az eszkaton nem az egyház önmegvalósító kibontakozása és viláгурalma, hanem Isten királyi hatalmának kiteljesedése, melynek során „*Isten lesz minden mindenkben*” (I. Kor. 15,28.)¹⁷

Az újjászületésünkkel együtt elkezdődik bennünk a világ megújulása. A keresztyén lét értelmezésének egyedül ebben a perspektívában van jogosultsága. A jövő behatol a jelenbe és hatalmas erővel szabadítja fel az embert attól, hogy beletörődjön az adott helyzetébe, elfogadja annak korlátait és csatlakozzon azokhoz, akik reménytelenek és elcsüggedtek. A krisztusi reménység az, amely áttörve a jelen korlátait behatol a jövőbe, s általa válik lehetségessé az, ami még

¹⁵ Comenius J.A.: A világ útvesztője és a szív paradicsoma. Bp., 1990. 161-162.

¹⁶ Lat.: Krisztussal való titokzatos egység.

¹⁷ Kocsis Elemér: Dogmatika. Debrecen, 1976. 264-291.

nem valóságos. „*A jelennek csak ott van jövője, ahol a jövő a jelen valóságává válik.*”¹⁸

A jövő nélküli istenhit voltaképpen bezárja az embert földi életének a keretei közé, ahol a halál az utolsó állomás és onnan nincs tovább. A keresztyén ember jövője maga az élő Isten: a földi sorsa végén Isten örökkévaló közössége várja. Az örökkévalóság az idői pillanat meghaladása. Az eszkatológia az idői és az örökkévaló átmenete. Az idői egy szakadatlan folyamatban örökkévaló emlékezetté válik, ahol múlt, jelen és jövő együtt van. Ez az előre és fölfelé haladó mozgás a haladása során leszámol a negatívumokkal és örök győzelmet arat a rossz fölött.¹⁹ Isten gyermekei számára az élet súlypontja tehát nem a földi életben, hanem azon túl van. Pál apostolt idézve: „*Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk.*” (I. Kor. 15,19.) A visszatérő Krisztus nem azért jön vissza, hogy az övéit átmentse, hanem, hogy az egész világot megszabadítsa, újjá teremtsen és győzelmét beteljesítse.

A protestáns tanítás határozottan leszögezi, hogy az eszkatológia nem az emberi kíváncsiságra kíván feleleteket adni; nem spekulációkat táplál; nem filozófiát ad, hanem hitet épít. Hangsúlyozza, hogy a Biblia nem árul el időpontot a végső dolgok eseményeiről,²⁰ sőt, figyelmeztet arra, hogy az időpontoknak mindvégig titkoknak kell maradniuk.²¹ Következésképpen a végidők időpontjainak találgatását sohasem lehet a Bibliával igazolni. A keresztyén reménység viszont életerőket mozgósít, fölülemel a nehézségeken, nyitottá tesz a világra. Egyfajta páneszkatológia ígéri a tökéletes emberiség egyetemes érvényesülését Isten uralma alatt, de pusztán annyiban, amennyiben az ember Isten Országát és igazságát keresve, az ő ügyének szenteli az életét.²²

Comenius tanulmányai során az átlagosnál nagyobb hangsúlyt kapott az eszkatológia, mivel tanítómestere – Alstedt János Henrik²³ – magyarázatot írt a Jelenések Könyvéhez és elindított egy chalias-

¹⁸ Moltmann Jürgen: A reménység fényei. Bp., 1989. 161.

¹⁹ Tillich Paul: Isten Országá és a történelem vége. = Rendszeres teológia. Bp., 2002. 649. és kk.

²⁰ Jézus Krisztus mondja: „*Arról a nappól és órától pedig senki sem tud, az ég angyalai sem, hanem csak az én Atyám egyedül.*” Mt. 24, 36.

²¹ Török István: Dogmatika. Debrecen, 1955. 240.

²² Szathmáry Lajos: A reménység etikája. Bp., 1990.

²³ Alstedt János Henrik (1558–1638) Herbornban volt Comenius tanára és munkásságát 1629-től Erdélyben, Gyulafehérvárott folytatta.

tikus mozgalmat.²⁴ Ezzel a korszellem igényének tett eleget, mivel a több évtizedes háború, a pusztító járványok, az iszlám európai terjeszkedése sokakban a végidők képzetét keltette és ezt a közbeszéd napi témájává tette. Ehhez járult az álpróféták tucatjainak megjelenése, a jövendőmondásoknak, az apokaliptikus látomások terjesztőinek az elszaporodása. Alstedt tanítása Comenius nem egy írásából visszhangzik, mely szerint valamennyi jóslatot számon kell tartani, különösen a beteljesedetteket, a magyarázatukhoz pedig az szükséges, hogy a Szentlélek világosítsa meg a magyarázót. A helyzetértékelése szerint Isten már megbüntette az evangéliumi egyház üldözőit, s most következik a – pápával azonosított – Antikrisztus megbüntetése. Ahol, az emberi segítség véget ér, ott megjelenik az isteni segedelem, s a végső beteljesedés közel van.²⁵

A bizonytalan helyzetű, kilátástalan sorsú üldözöttek érthetően, másoknál érzékenyebben figyeltek arra, hogy mit hoz a holnap a maguk és a világ számára? Amikor Comenius a menekülők lengyelországi megtelepedését készíti elő, találkozik Kotter Kristóffal, akinek a jövendőlései annyira megragadják, hogy – mint már maga is a chiliasmus képviselője – cseh nyelvre fordítva terjeszteni kezdi azokat.²⁶ Még nagyobb lelki élmény a számára Poniatowski Krisztinával történő megismerkedés. Míg az előbbi Pfalzi Frigyes, az utóbbi Gusztáv Adolf vezető szerepével jósolja a végső rendeződést a protestáns Európában. A jövendölések többek között azt mondják ki, amit az üldözöttek leginkább hallani szeretnének: megdöntik a római egyház és a császár hatalmát, a protestáns Európa összefogása és győzedelme lesz a kezdete a krisztusi országlásnak, a menekültek visszakapják vagyonukat és dicsőségesen hazatérhetnek. Comenius tanulmányt tesz közzé az igaz és hamis prófécia megkülönböztetéséről,²⁷ de ebben nem elfogulatlan bibliatanulmányozással találkozhatunk, hanem inkább az említett jövendölések szentírásbeli igazolásának a kísérletével. A prófécia szerin-

²⁴ *Alstedt János Henrik*: *Diatrobe de mille annis Apocalypticis, non illis Chiliastarum et Phantastarum sed B.B. Davidis et Johannis*. Francofurti, 1627.

²⁵ Alstedt az 1694. esztendő jelöli meg az 1000 éves krisztusi országlás kezdeteként, de nem zárja ki azt, hogy előbb elkezdődik.

²⁶ *Comenius A. J.*: *Super Visiones Christophori Cotteri Praefatio Interpretis Bohemi in Latinum nunc translata*. Glogau, 1625.

²⁷ *Comenius A. J.*: *De veris et falsis Prophetis e solis Scripturis instituta disquisitio. Una cum applicatione ad moderna: nominatim Christianae Poniatoviae*.

te akkor hiteles, ha megfelel az igazságnak, ha Isten dicsőségére szolgál, és ha vigasztalást, békességet hoz az embereknek.²⁸

Ezek a kritériumok ugyan nem teljesülnek Drábik Miklós esetében, akivel sárospataki missziója kezdetétől szoros összeköttetésben marad, Comenius mégis mennyei kijelentéseknek tekinti a Rákóczi családra és környezetére vonatkozó jóslatait. Úgy véli, hogy mindhárman Istentől küldött próféták: Kottert a németekhez, Poniatowskát a lengyelekhez, Drábikot a magyarokhoz küldte az Úr Isten, hogy felkészítsék őket a végső időkre.²⁹ Comenius visszatekintésében mondja: *„Midőn pedig azután a háború lángja a szomszéd országokat, majd egész Európát elragadta, s a keresztyénség összes dolgait pusztulás fenyegette, mi sem szolgált nagyobb vigasztalásul, mint a régi jóslatok az utolsó világosságról, hogy végre is le fogja győzni a sötétséget és ha itt valami közreműködésre szükség lenne, azt hittem, az semmi más nem lehet, minthogy az ifjúságot - melyet ki kell ragadni a világ labirintusából - minden dologban jobban oktassuk.”*³⁰

A jövőmondókért rajongó Comenius tehát túllépett azon az általános szabályon, hogy az isteni kijelentés csak az lehet, ami beteljesedik. Ő még nem tudhatta, amit mi már tudunk: ezek a jövődölések nem valósultak meg; nem voltak isteni kijelentéseknek minősíthetőek. Figyelmeztetést azért ő is kapott, mert átélte, hogy Kotter 1625-re mondott jövődölései nem teljesedtek be. Poniatowska látomásainak főhőse – Gusztáv Adolf – meghalt, mielőtt bármit megcselekedett volna a tőle várt nagy tettekből, Drábik pedig Rákóczi Zsigmond halála után is küldte a rá vonatkozó jóslatokat. Voltak, akik felhívták Comenius figyelmét arra, hogy nem jó úton jár, amikor ezeket a jóslatokat népszerűsíti. Ő megengedte, hogy tévedhet: *„Megtörténhet az, ami Tertullianussal is megtörtént, amikor hitelt adott néhány – mások által is elfogadott – prófétának vagy Bernátnál, aki Hildegardot támogatja. Ha ők – micsoda csillagai az egyháznak – tévedtek, ahogy én is velük együtt, meg lehet bocsátani ezt a tévedést, ha kész vagyok a visszakozásra, amennyiben kiderül, hogy valóban tévedtem.”*³¹

²⁸ Iványi Ede: Comenius Ámós János élete, pedagógiája és egyéb irodalmi munkássága. Bp., 1906. 245-237.

²⁹ Kvacsa János: A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez. = Protestáns Szemle 1890. 428-450.

³⁰ Kvacsa J. i. m. idézi Comenius: „Via lucis”-ának (Amsterdam, 1668.) előszavából.

³¹ Idézi Ösz Ferenc: Comenius apológiája. Piliscsaba-Esztergom, 2005. 14.

Ez a páratlan nyitottság már az öregkor érettségével jár együtt, és az utolsó írásában szólal meg, de korábban a jóslatok nyilvánvaló cáfolatai sem bírták rá nézeteinek megváltoztatására, saját életének a kudarcaival sem. Egyházának zsinata már 1633-ban utasította arra, hogy ne foglalkozzon jóslatokkal.³² Ennek ellenére legalább 8 írása jelent meg, kifejezetten a jóslatok publikálása céljából.³³ Magyarországon Lorántffy Zsuzsánna, I. Rákóczi György, s a fejedelmi udvar szellemi nagyjai – Bisterfeld, Tolnai Dali, Medgyessy – ugyanúgy bírálták a hitvallása miatt, mint nyugaton Arnold, Maresius, Bayle, Meyfart, Vetterin, Felinus vagy Figulus, a saját vője, különösen akkor, amikor az 1657. évi³⁴ megjelentetés után 1665-ben is³⁵ kiadta a maga neve alatt a jóslatokat, megbotrántkoztatva immár az egész keresztény Európát. Ekkor már az egyházának menekültjeit nagy adományokkal támogató, a számára egyetemi státuszt biztosító holland református rendek sem vállalták a nézeteivel történő azonosulást.³⁶

Az egyháza számára a saját útnak és az autonómia-igénynek feláldozott biztonság egy idő után értelmét veszítette és elviselhetetlenné vált. A nehezedő helyzetükre adott teológiai magyarázatok elszakadtak a szentírási alapoktól. A bajaikat kompenzáló rajongás, szélsőséges kegyesség, jóslatok és hamis próféciaák Bibliával történő igazolási kísérletei egyre mélyebb lelki-erkölcsi válságba sodorták a közösséget.

A Comeniust keményen bíráló Maresiusnak írt válaszban olvashatjuk: „...*kikényszerítéd belőlem viselt dolgaim történeti előadását úgy, ahogy azok ismereteseek Isten, az ő angyalai és sok földi hívő, mint tanú előtt. Fel fogom hát olvasni ezeket naplóimból, lehetőség szerint röviden, abban a stilusban, amit én – Krisztus tanítványa – égi mesteremtől tanultam: az igen: igen, a nem: nem.*”³⁷ Az idézett

³² Kvacsala J. i. m. 431.

³³ Comenius A. J.: Super Visiones Christopher Coteri... i. m. – De vero et falsis Prophetis... i. m. – Via lucis. = Didactica magna... 1641. – Lux in tenebris 1657. – Hist. Revelationum Christopher Kotteri, Christianae Poniatoviae, Nicolai, Drabicii. Amsterdam, 1659. – Continuatio Historiae revelationum Nicolai Drabicii ab anno 1659 ad 1666. S.l. 1663.

³⁴ Comenius A. J.: Lux in tenebris. Amsterdam, 1657.

³⁵ Comenius A. J.: Lux in tenebris. Louvain, 1665.

³⁶ Ősz Frenc i. m. uo.

³⁷ Comenius A. J.: Continuatio admonitionis fraternae de temperando charitate zelo. Cum fideli Dehortatione a Pantherina Indole & a Larvis, Joh. Comenii ad S. Maresium: Pro intentione prima, minuendum Odiorum, ampliandumque Favorum: Aut ad tradendum finaliter obstinatos Divino & humano Judicio. Amsterdami, 1669. 38.

munkában elmondja az életét a Hollandiában történő megtelepedéséig, de nem első sorban teológiai érvekkel, hanem életútjának terjen-gős elbeszélésével kívánja vitapartnerét meggyőzni, amelyben nagyobb szerepet kap a személyének tisztelete, munkáinak elismerése, találkozásai előkelő emberekkel különböző országokban és a szakmai megbecsülésére utaló ajánlatoknak, meghívásainak sora. Az élete utolsó esztendejében írt mű befejezetlenül maradt: nem tudhatjuk, hogy szerepelt volna-e benne az a teológiai érvelés, amelyek a reménységeit igazolták volna.

Comenius korának gyermeke abban a tekintetben, hogy nincs az életnek olyan területe, amit ne hatna át a vallásosság. Ő azonban ezen túl is igyekszik kiterjeszteni a vallásgyakorlást a világ egészére, mintha annak keresztyén terapeutája, lelki gondozója lenne. Hiszen az ő reménysége szerint mindaz a rossz, ami eddig vele és a hittestvéreivel történt, Krisztus ezer éves országlásának kezdetével elmúlik; az evangéliumi keresztyénség üldözői elnyerik méltó büntetésüket; a reformáció egyetemes teokratikus rendben teljeseedik ki, hitvallásos, felekezeti egységet biztosítva a keresztyénség egészének. Ezt az országlást a „*Világosság Kollégiumának*” tagjai, az „*Egyetemes Presbitériumba*” tartozó, Krisztus vezetése alatt álló lelkipásztorok, egyházfők, tudósok irányítják. Minden, amit Comenius elképzelt a világbékéről, az ökumenéről, az egyetemes megújulásról, az emberiség közös nyelvéről, az iskolai nevelésről és oktatásról, az ebbe a krisztusi országlásba illeszkedik, amelynek kezdetét még életében, de legálább az ő korában remélte.

Az ő jövő-képe Krisztus királyi uralmát festi le, berendezve elképzelése szerint a saját teológiai, erkölcsi, tudományos elvei alapján úgy, hogy az ő leírásában szereplő, ideális társadalom már nem sokban különbözik kora társadalmának krisztianizáltabb, javított változatától. Az általa vázolt teokratikus uralom gyakorlatilag azokat a viszonyokat tárja elénk, amelyeket a keresztyén lelki élet általa ideálisnak tartott modellje megkövetel. Krisztus uralma a szentek közösségében testesül meg, ezért vigyázniuk és figyelniük kell:

saját magukra, hogy másokat hitre vezethessenek,
 hogy a tiszta kegyesség terjedjen az egyház egész testében,
 hogy a templomok a kegyesség műhelyei legyenek,
 hogy egyházfők csak a kegyességükben előljárók lehessenek,

hogy csak tisztességes eszközöket használjanak, figyeljenek a szent könyvekre, melyek a kegyesség forrásai, ezeknek a szerzőire, terjesztőire, használóira, a keresztyénségről leginkább bizonytságot tevő kegyességre, az Úr munkáját vállaló más közösségekre, a Szentlélekre, mint a kegyesség belső tanítómesterére.³⁸

Tekintettel arra, hogy Comeniusnál a végidők egyetemes megújulása egyszerre jelenti Krisztus eljövételét, a természeti világ, az emberi társadalom univerzális reformálását, az elgondolása szerint minden korú, rendű és rangú embernek be kell iratkoznia a „*Szentlélek iskolájába*”, melyben azt a képzést sajátíthatja el vagy abban nevelésben, lelki gondozásban, katekizálásban lehet része, amelyre éppen szüksége van. A lelki élet útja azzal a megvilágosodással kezdődik, amelyben az ember Isten-élményt, tapasztalást szerez (*panaugia*³⁹); része a munkára serkentő ébredés (*panergesia*⁴⁰); a helyes irányba – Isten felé – fordulás, visszakapcsolódás a közösségébe (*panorthosia*⁴¹); Isten gyermekeként, Krisztus tanítványaként a személyes küldetés tudatosítása (*panmuthesia*⁴²); a közös nyelv megtalálása és használata Isten üdv-üzenetének kommunikálásához (*panglottia*⁴³); az isteni bölcsességben való gyarapodás egy életen át (*panpaideia*⁴⁴); s ezek által az evangéliumi tudomány mesterévé növekedés (*pansophia*⁴⁵).

Nem csupán az egyház, a vallásos élet, hanem az egész világ reformálásában gondolkodik (*panharmonia*), aminek meghatározó modellje a Szentháromság közössége, isteni személyeinek egymáshoz való, szeretetteljes viszonya. Teológiája kétségtelenül a közös protestáns alapokra épül és érdemei vannak a keresztyén üzenet egyetemességének, irénikus voltának, a világ iránti keresztyén felelősségnek, az öku-
menizmusnak a kifejtésében és népszerűsítésében.⁴⁶ A klasszikus re-

³⁸ Comenius A. J.: Panorthosia. 18. = Comenius A. J.: Vers le nouveau intégral de l'Église. Prague, 1957. 56-57.

³⁹ αγγεω, αγγη = megvilágosít, megismer, észrevesz, fény, világosság, ragyogás.

⁴⁰ εργησια = tevékenységi kedv, igyekezet, munka, művelés, kidolgozás.

⁴¹ ορθος = fölegyenedés, saját lábra állás, megfelelő, illendő, helyes, igaz, jogos.

⁴² νουθεσια = szívére helyez, eszébe juttat, figyelmeztet, rendreutasít, értelmes, okos.

⁴³ γλωττα = nyelv, beszéd, beszédképesség.

⁴⁴ παιδεια = növelés, oktatás, ifjúság, gyermekkor, képzés, tanítás.

⁴⁵ σοφια = tudás, megértés, jártasság, életbölcsesség, tudományosság.

⁴⁶ Komcz Sándor: Comenius teológiája. = A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve. Sárospatak, 1991. 123-135.

formátori teológia keresztyén reménységről vallott tanainak a tükrében azonban meglátjuk, hogy az eszkatológia nála túl hangsúlyossá válik a chiliazmus előtérbe kerülésével, még hozzá Isten írott kijelentésének a rovására, ami – a hamis jövendölések következményeként – másodlagos jelentőségűvé válva, csaknem emberi spekulációt igazoló dokumentummá degradálódik, egyfajta – reformátori vallásgyakorlással összeegyeztethetetlen – rajongó kegyesség és csapongó teológiai gondolkodás kíséretében. Comenius túlzott, erőltetetten időszerűsített reménységeivel letért a klasszikus keresztyén reménység útjáról, s ez a teljesítménye sokak számára, az emberi szellem teljesítményeként maradt inkább értékelhető. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy akik vallásos gyökereitől elszakítva fedezik fel a maguk számára, vagy kisajátítják, pusztán, mint pedagógust, filozófust, nyelvészt, humanistát, européert, ideológust, historikust stb.-t, azok elszakadva történeti alakjától és megakadályozva életművének a hiteles értelmezését, valójában a maguk által kitalált „comeniológiával” helyettesítik az eredetit.

A Biblia szerint Isten sohasem hagyja az embert reménység nélkül. Tartozunk ezért neki azzal, hogy a jövőt ne magunk próbáljuk biztosítani magunknak elméleti spekulációkkal, akár vallásos manipulálással, hanem hitben fogadjuk el a tőle való reménységet, mint az ő lelki ajándékát, és éljük meg szeretetben az apostoli intés szerint, ami egy időben Comeniust is vezette: *„Legyetek józanok és teljes bizonyossággal reménykedjete abban a kegyelemben, amelyet Jézus Krisztus megjelenésekor kaptok.”* (Péter I. lev. 1, 13.)⁴⁷

⁴⁷ Elhangzott Sárospatakon 2012. november 6-án, a Comenius Társaság ülésén.

HALÁSZI ALADÁR

Vágyak, félelmek és elképzelések a végről Az eszkatológia és Comenius

Mottó: „*Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni...*”
(Madách: Az ember tragédiája)

I.

Ha az ember a végletekig egyszerűsíti legfőbb tapasztalatait, képzeit magáról és a világról, akkor arra a megállapításra jut, hogy születünk, élünk, majd meghalunk, továbbá valahogy kialakult a világ, de ebben a formájában az sem marad meg, mert megsemmisül, legalábbis átalakul. *Panta rhei*¹ – vallotta a régi görög filozófus, Herakleitosz,² aki kétszer nem tudott ugyanabba a folyóba lépni, mert a második lépésre már változott az elsőhöz képest. Ez a mozgás a teremtéstől vagy a születéstől, keletkezéstől – ideológiai felfogástól függően – a végpontig, a megsemmisülésig tart, utána az örökkévalóság változatlanságába jut. Az idő megáll, hiszen mit mérne, ha nincs mozgás? Az anyagi világ kozmosz része vár az új teremtésre vagy egy új nagy bummra, ha a táguló világegyetem újra egy ponttá sűrűsödik, vagy az anyagtalan Teremtőnek kedve támad ismét alkotni világot, világokat a semmiből.

Az ember – ha mindig is a világ részének tekintette magát – saját sorsával, életével behatóbban foglalkozott, mint a nagy egyetemmel. Élete, bár sanyarú volt sokszor, egy nagy misztériumot, számtalan titkot jelentett számára, melyeket egész e világi léte alatt kutatott. E

¹ *Panta rhei*: a világon minden örökös mozgásban van.

² Herakleitosz (Kr. e. 535-475) görög filozófus, az ókor egyik leghíresebb gondolkodója.

vizsgálódásban se a kezdetre, se a végre vonatkozóan nem jutott közös nevezőre társaival. Számtalan elmélet született történelmünk során a miért, mivégre születünk, mi dolgozunk a világon, mi lesz halálunk után kérdésekre. Az egyház az eszkatológia³ tárgykörében vizsgálja e létkérdéseket, és igyekszik hatásos válaszokat adni mind a híveinek, mind a hinni resteknek. Annnyira hatékonyak e megfogalmazások, hogy a képszerűen megrajzolt vég vagy gyönyörködteti, vagy elborzasztja, megfélemlíti a bűvkörbe vont embert. A hatás kedvéért, a tévedések kizárására fekete-fehér színben festik le az e világi életünkre majdan hozott ítéletet: aki istenfőlőként élt, az a mennyországba, aki bűnősként élt, az a pokolra, örök kárhozatra jut. Mindez tudománnyá emelt intelem, amely az Istenhez viszonyulás elbírálása alapján érvényesül a „bírságnap”-i⁴ ítéletkor, a mennybe vagy a pokolra küldéssel.

A mindenkori erkölcsi elvek szerint – amelyeket többnyire az egyháziak fogalmaztak – követeltek meg – a jók jutalmul örök életet is nyernek a boldogsághoz, a rosszak is, de ők kárhozatban töltik, hiszen az Isten és ember elleni bűneik a méltányosság szerint más következménnyel nem járhatnak. A legfőbb bűnök⁵ szemléletes példái mind olvashatók a Bibliában. Már a kezdet kezdetén elkövették az Édenben őseink, amikor kígyó képében az ördög megkísértette őket. Meg is lett a következménye: kívül kerültek a kerítésen, és attól kezdve keményen kellett küzdeniük létük fenntartásáért. Az Úr pedig hol gyönyörködött, hol megfeddte az embert cselekedetei miatt, mígnem Noéra és családjára bízta a földi élet újrakezdését. Az emberiség e nagy kataklizmája nem volt végletes, hiszen lett folytatás embernek, állatnak, a növények magvai meg kibírták a nagy megpróbáltatást. Ezt követően már tényleg a totális vég jön a látók, jósok, prédikátorok szerint, hacsak háborúinkkal, egymás elleni nemtelen versengésünkkel nem hozzuk korábbra a dátumot, mint ahogyan Jánosnak⁶ a háta mögött egy hang súgta. A mikorra nézve szinte minden látnok – beleértve Jézust is –

³ Eszkatológia (eschatológia): a hittudománynak az az ága, amely az emberi életnek, történelemnek, a világnak sorsával és végső dolgával foglalkozik.

⁴ A Halotti Beszéd után írt Könyörgés szava, amely az utolsó ítéletre utal: „... hogy úr ült kegyilméhel Ábraám, Izsák, Jákob kebelében helhőzjé, hūgy bírságnap jutva...”

⁵ A hét fő bűn: kevélység, fősvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség.

⁶ Szent János aztán megírta a Jelenések könyvében az ítéletet részleteiben: az Isten és Sátán között – a Messiáson keresztül – Armageddon lesz a csata színhelye. Ezdrelon síkságán, ahol Judit győzelme is bekövetkezett egykor, imája és tisztasága, lelkiismeretessége jutalmául.

közelinek mondta, az ő idejében bekövetkezőnek. Olyankor erősödött föl a vágy az utolsó ítélet iránt, amikor nagy testi, lelki nyomorban, rabságban éltek az emberek, mint a zsidók a rómaiak igája alatt. Jézus például 70-re jövendőlte a világ végét, amikor a jeruzsálemi Második Templomot elpusztítják. A rómaiak lerombolták ugyan, de a világnak nem lett vége. Malachias⁷ próféta írásában 108 mottóból 107 szól a pápákról – II. János Pállal záródik a sor, míg az utolsó a jóslás szerint, a 108. XVI. Benedek. Vele zárulna a pápaság? Utána a Rettegett Bíró fogja irányítani a Hét Domb Városát. Ez így az utolsó ítélet szóhasználata. Még össze is vág Nostradamus⁸ pápaságról szóló jövendölésével: V. és 56.: „A nagyon öreg pápa elhunytával jó korban lévő rómaint választanak. Azt fogják mondani róla, hogy gyengíti a széket, de sokáig és metsző erőfeszítéssel fogja birtokolni”. Nála ez lenne II. János Pál. Aztán a Hét Domb Városa elpusztul. A katolikus egyházra nézve a pápaság elbukása tényleg a véget jelentené.

Dátumokban, ötletekben, sőt módozatok kifundálásában sincs hiány. Az ókortól napjainkig egyetlen közös nevezőjük van a véget jóslásoknak: maga a tény, hogy mégsem pusztult el a világ. Időszámításunk óta 49 világvége dátumot tartanak nyilván. Ebből az utóbbi 102 évre jut közel 20. Talán érthető a jóslások szaporodása, hiszen a technika századaiban a világnak elpusztítására alkalmas eszközök nagy mennyiségben halmozódtak föl. Erre az időre esnek a világháborúk, nagy emberi, anyagi veszteséggel járó helyi háborúk, a spanyolnátha, terrortámadások; az égből jövő veszélyekről egyre többet tudunk a tudomány fejlődése révén. Így hát nem csoda, hogy félelmünk is növekszik a megismert veszélyforrások miatt. Elsősorban az ember és az egész élővilág megsemmisülése miatt aggódunk, ami után a kihalt bolygónk sorsa kevésbé izgalmas, bár tévés sorozat is mutatja, hogyan hódítja vissza a természet az ember kihalása után a tőle korábban elrabolt életterét. A Nap még élni fog néhány milliárd évig, vele csak afféle bajaink támadnak, hogy kitöréseivel iszonyú károkat tud

⁷ Malachiás (1095-1148) ír szerzetes, akinek jóslatai erről 1140-ben megjelentek egy XIX. századi pap, Cucherat szerint.

⁸ Nostradamus (latinus név) Michel de Nostredame (1503-1566). Franciaországban IX. Károly francia király udvari orvosa, képzett csillagász, asztrológus, misztikus jós, gyógyszerész. Próféciái (Centuriák) négy soros strófákban íródtak enigmatikusan, melyeket megfejteni, magyarázni szükséges. Talán a korabeli egyház fenyegetése miatt kellett rejtőzködni az írásaiban. Gondoljunk Galileire (1564-1642), Giordano Brunóra (1548-1600), hogy jártak az inkvizícióval.

okozni az űrtechnikában, az elektronikus földi eszközökben. Milliárd tonna számra lövell ki anyagot, pusztító sugarakkal bombázza a Földet, amelyet azonban nagyban véd a légpárnája, mágnesessége. Igaz, egy maja naptár szerint egy bolygó közel jön majd a Földhöz, fölcserélődnek a pólusok, megállítja a forgást, vihar, szökőár, földrengés, vulkánkitörések lesznek (megúsztuk ezt is, mert 2011. december 23-ra jósták). A dinoszauruszok 63 millió évvel ezelőtt egy nagy üstökös⁹ becsapódása következtében pusztultak ki. Más globális katasztrófa is fölmerül ez utóbbi évszázad jóslataiban. 2040-ben a sarki jég elolvad; a hadronütköztető fekete lyukba zárja a világot 2008-ban; a Halley üstökös csóvája megmérgezi az embereket 1910-ben; 1980-ban egy amerikai jósnő szerint üstökös csapódik a földbe. Megfoghatóbb, ember közeli az ok, ha például a fosszilis energiahordozók forrásai kimerülnek, miattuk háborúzik az ember, vagy éppen – ami összefügg ezzel – a népesség gyors ütemű növekedése. Ma már 7 milliárdan élünk, több tudós szerint a földi globális ökoszisztéma csak másfél milliárd embert bír el sérülés nélkül. Az egyik József Attila-vers „már két milliárd”-ról szól a 30-as évek közepén. Nem télenkedett az emberiség az utóbbi két emberöltőben. Talán érdekes lehet a washingtoni Population Reference Bureau kalkulációja az eddigi népességre vonatkozóan:¹⁰ 50000 évre visszamenőleg 107 milliárd ember élt a földön, 2000 éve 300 millió, 1200 táján 450 millió, 1650 körül 500 millió, az 1850-es években már 1265 millió, míg 1950-ben 2500 millió. Számításuk alapján kevés megbízható írás, adat szolgált, csupán olyan számok, mint például ma 1000 emberre 23, korábban 80 születés jutott, továbbá a középkorban 10-12 év volt az átlagéletkor, ma már sokszorosa.

A számítások e tárgykörben jó adag ezotériát hordoznak. Elég csak a számmisztikára utalnom, amelyet a legrégebbi korok óta alkalmaznak, hisznek valamelyest benne, újabb elemekkel bonyolítják, szinte rendszerré igyekeznek alakítani, aztán fölhasználják még a világvége időpontjának kiszámítására¹¹ is. A történelemből és a Bibliá-

⁹ A közép-amerikai Yucatan-félszigeten találták meg a nyomát. Tűz, elsőtétülés, a hatalmas átlatok életteltételeinek megszűnése okozta a végpusztulásukat szerte a földön.

¹⁰ Forrás: MTL.

¹¹ John Ballou Newbought 1936-ot jelölte a világvége évszámául, amely dátumot a Kheopsz piramis mért adataiból kapta. 1953-ra – ha már 36-ban nem lett vége a világnak – szintén azon számok alapján jóstolt. Harold Camping 2011-re tette a világvégét. Az özönvíz volt számításának alapja: 1 nap = 1000 év, szerinte i. e. 4990-ben volt, ehhez adott 7000 + 1 évet.

ból egyaránt kitűnnek a számokhoz fűződő pozitív vagy negatív érzelmek. Amilyen személyhez, történéshez, képzelt eseményhez kötnek számokat, azok jelentésének előjelét megadják velük: 7 főbűn, 7 gonosz, 7 pecsét a Jelenések könyvéből; a legszerencsésebb szám a 12, hiszen 12 törzse van Izraelnek, annyi az apostolok száma és Jeruzsálem kapuja, ennyi a hónapok száma az évben. Ezen túl a 13-as szám gonoszságot hordoz, a tarotban a 13-as lap a halál, Egyiptomban a 13. életszakasz a halál; Angliában nem ülnek asztalhoz 13-an, nem vesznek gyümölcsöt, zöldséget, ha az 13 darabból áll. A péntek Jézus halála napja, Angliában az akasztások, lefejezések ideje, péntek 13 pedig a boszorkányok megidézésének napja. A számmisztika a véget illetően többnyire föl tud mutatni némi tudományosságot is, hiszen a bolygók, csillagok mozgásából, a földi életre gyakorolt állítólagos hatásáról vonnak le jóslásokhoz következtetéseket. A zodiákus „az állatok köre” (görög eredetű szó), de már a babilóniaiak is ismerték. Az állatövek¹² száma is 12, viszont egymáshoz viszonyulva negatív töltésűek is lehetnek, mely viszonyokból végzetes, katasztrófális eseményekre is utalhatnak az asztrológusok. Például a csillagok állásából következtettek a világvégére, amely dátumot 1186. IX. 15-re tették. A Nap, Hold, Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter, Szaturnusz 10 fokon belüli együttállásából vonták le a véget. A bolygóegyüttállás és napfogyatkozás miatt 1962. február 5-re is jósoltak világméretű katasztrófát. Ekkor olyan félelmek is kialakultak, minthogy kitör a Gellérthegy, vízözön lesz, a tengerek elsüllyeszti a parti városokat. Egy portugál hajós javasolta, hogy a tengeren töltsék a jósolt vég napját. Noéra gondolt? Ezeken túl a csillagjegyekkel (állatövekkel) jegyzett korszakok határára is – mint amilyen a 2000. esztendő volt – sok rosszat jósoltak. (A Halak a Vízöntő után.)

Ha még volna is alapjuk e jóslásoknak, a dátummal mindenképpen elbizonytalanodnának a jövőbe látók, hiszen a korábbi látnokok a Juliánus-naptárt használták, a későbbiek a Gergelyt. A számításnál tehát az eltéréseket is figyelembe kell venniük, továbbá azt is, milyen népből való a látnok: maja, zsidó, kínai, arab stb., amelyek közül a

A református egyházi ének is osztja ezt az 1 nap = 1000 év: „Mert ezer esztendő előtted anynyi, / Mint a tegnapiak ő elmúlása” (90. zsoltár).

¹² Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Szűz, Mérleg, Skorpion, Nyilas, Bak, Vízöntő, Halak. Kínai: patkány, ökör, tigris, nyúl, sárkány, kígyó, ló, birka, majom, tyúk, kutya, disznó.

maja jóslatot emlegetik manapság a legtöbben, melyet sokan úgy értelmeznek, hogy ez év december 21-én lesz vége a világnak, ugyanis a precíz maják időszámításunk előtt 355 körül állították föl a kezdő dátumot, amely a Hosszú Számítás nevet kapta. A Gergely-naptár szerint ez időszámításunk előtt 3114. augusztus 11-ének felel meg. A 20-as számrendszer szerint jött úgy ki, hogy a maják naptára¹³ ez év decemberében ér véget, míg mások szerint megy tovább. Ennek Karl S. Kruszelnicki ausztrál fizikus járt utána.

Nostradamus is kiszámolt egy évet, amelyet a fiának el is árult: 3797. Tovább nem is ment a jóslataival. A szeráf zsidó Nostradamus a zsidó naptár alapján kalkulált. 3797-re teszi a világvégét, mert 3760-ban kezdődött a világ Krisztus előtt, aki időszámításunk szerint 4-ben született, 33 évet élt, összesen 3797, hiszen utána is annyi idő telik el, mint előtte, így jött ki a vég száma.

II.

Az egyház 999-ben hirdette a világvégét, mire a parasztok be se vetették földjeiket. Talán a gén alapú létformánk az oka, hogy a tragédiákban jobban hiszünk, mint sorsunk jobbra fordulásában. Közöttünk könnyebb félelmet keltenie tudósnak, politikusnak, mint reményt. Közrejátszhat ebben a sok évezredes tapasztalat is, mely félelemre ideológiákat, világhangulatot tud építeni a lelket, tudatot, érzelmeket uraló hatalom. Az pedig rá is erősít félelmeinkre, hogy hiszékenyek vagyunk, különösen a néhány százalékos igazságtartalmat is hordozó jóslatokkal, horoszkópokkal kapcsolatban. Belőlük is hajlamosabbak vagyunk elhinni a rosszabb végkifejletűeket, mint az optimistábbakat, hiszen baj sok van, az efféle emlék is élesebben él bennünk. Az eddig taglalt, végre utaló jövőndöléseknek valamiféle tudományos alapot igyekeztek adni a csillagok állásáról, a szükségszerű vég bekövetkezéséről kialakult vélekedésekkel. Az eszkatológia elsősorban egyházi fogalom, melynek kifejtéséhez nem szükségesek, sőt többnyire zavaróak a titkokat föltáró-leleplező ismeretek: „Az Úr útjai kifürkészhetetlenek”. Ilyen kifürkészhetetlen titoknak minősítették a Föld alakját,

¹³ Kruszelnicki mai kilométerórához hasonlította, amelyben a számláló 19 után vált 0-ra, a mellette lévő szám 1-re. A 0. 0. 0. 0.1 egy napot jelent, a 0.0.0.1.0. 20-at, 0.0.1.0.0. jelent egy évet. 13 0.0.0. 5126 évet, amikor le kell nullázódnia, így jött ki 2012. december 21. Egyesek szerint 20-ig kell működnie a naptárnak.

vagyis el kellett fogadnia a halandónak a lapos jelzöt rá, melyre az égbolt a csillagjait a végső napon lehullatja. Ha gömbölyű volna, a másik feléről leesnének az emberek, továbbá nem lenne értelme a lentnek, a pokol helyének, a fentnek, a mennyországnak. A tudósok, gondolkodók visszafogták magukat, ha nagy titokra jöttek rá, mert nem akarták eretnekség vádjával máglyán végezni. Ha már végképp beigazolódott tantételük, még akkor is évszázadoknak kellett eltelniük, míg az egyház visszavonta tiltását, olvasását, vagy megkövette megkínzott, elpusztított áldozatai emlékét.¹⁴ Pedig már Arisztarchosz¹⁵ is tudta a Föld forgásának titkát, keringését is, vagyis az év és a nap idejének természeti eredetét. Az ókorban magasan szárnyalhattak a tudós szellemek, míg a középkorban dogmák foglyaivá válhattak.

Az eszkatológia tudománya (?) azonban virult. A középkorban szinte kéjjel emlegették, idézték, félték, de néha várták is a véget. Ez érzelmi és tudati állapot külső jelei a helységek főterein felállított kaloda, akasztófa, a halál szimbólumai voltak, amelyek az e világi szenvedést, a siralomvölgyet juttatták az emberek eszébe naponta. A templomokban a keresztre feszített Jézus a feltámadás, a remény szimbóluma a mai napig. A szertartások, énekek szintén a halál kultuszát erősítették: „Minden nap, sőt minden óra / Emlékeztet koporsóra”.¹⁶ A hívők körében azonban a legnagyobb eszkatologikus hatást János apostolnak Mennyei jelenésekről való könyve váltotta ki. A tudós filozófusok is e műhöz térnek vissza gyakorta, hiszen a keresztény ember világképét, földi és földön túli elképzeléseit itt képszerűen, sőt cselekvések, történetek formájában is szemlélhetik. Hivatkozásaikból kitűnik, hogy a világ végét, ugyanakkor egy új kezdést, az öröklétet elhozó történet leíró Jelenések könyvének fontosabbnak tartják az ember viszonyulását ehhez a véghez, mert végtére maga a könyv is emberi mű a legfontosabb kérdésekre adott válaszaival: mire születünk, hogyan kell élnünk, mi a jutalmunk vagy büntetésünk. Mindez a középkori ember képzeletével, amelyet félelmetes lények, angyalok, ördögök népesítettek be. Itt hangsúlyos a félelem, az istenfélelem említése, hiszen a középkori ember a haragvó, büntető vonását jellemzőbbnek vélte,

¹⁴ Az egyház csak 1757-től engedte olvasni Copernicus (1473-1543) művét; Galileit (1564-1642) csak II. János Pál (1978-2005) rehabilitálta.

¹⁵ Arisztarchosz (kb. Kr. e. 310. és kb. Kr. e. 230.) a heliocentrikus világkép hirdetője.

¹⁶ A református énekeskönyv 417. énekének részlete.

mint a megbocsátót. A szenvedőnek a túlvilágon, majd a végső napon nem kétséges, hogy az örök boldogság, a mennyei ország, Isten országa lesz a jutalma. Ezért tűrte is jobban a szenvedést, amelyben bőven volt része: szegénység, járványok,¹⁷ háborúk stb. Azt is vallották, vallják a hívők, hogy „Azt bünteti, kit szeret, / Másképp ő nem is tehet”.¹⁸ Újabb erősítés a szenvedés tűrésére ugyanebben az énekben: „Sion, a menny lesz te részed, / Föld gyötrelmét hát ne nézzed”.

A hívők élete így telt félelemben, buzgó imádságban, az Isten országába bejutás semmi földi örömmel össze nem vethető reménységében, boldogságában. Nemcsak az apostolok, nem is csupán Jézus¹⁹ hirdették a véget, de meg volt győződve róla az egyszerű vallásos ember is, hogy közel a vég. Jónás²⁰ próféta csak Ninive pusztulását hirdette, ha nem térnek meg, Jézus az egész emberiségért hozott áldozatot, hogy ne kárhozzatra jusson az utolsó ítélet napján minden ember. János apostolnak látszólag könnyű dolga volt leírnia, amit a háta mögül hallott, de elborzadhatott magán a bekövetkező eseményeken, a végpusztuláson. Isteni szózat, sugallat²¹ szólt a borzalmakról, amelyeket majd el kell szenvednie a bűnösöknek ama végső napon, előtte pedig a leghatékonyabb akkori pusztító erők zúdulnak a bűnös emberiségre: ártó angyalok jégesőt, tüzet, ürmecsillagot – amellyel a vizeket mérgezik meg –, sáskajárást, kénkövet fújó lovakat, szörnyeket, vért a vizekbe, fekélyeket az emberekre, folyók kiszáradását, villámokat idéznek elő. Mindezen szörnyűségektől természetesen mentes lesz az az ember, akit előbb megjelöltek (megpecsételtek). Tevélegesen mit sem tudnak magukért megcselekedni az emberek, csupán elszenvedik a büntetést.

A szimbólumok is megjelennek testet öltve: a királyi szék, amelyben a legfőbb bíró ül, előtte a 24 vén imára esik le. A könyv hét pecséttel a székben ülő kezében, mely pecsétet csak a bárány

¹⁷ Elsősorban pestis, mely betegség elvitte – különösen sűrűn lakott városokban – a népesség felét. Nostradamus például e korszak gyógyításával szerzett nagy orvosi hírnevet.

¹⁸ 394. ének: Térj magadhoz, drága Sion (református énekeskönyv).

¹⁹ „És mivelhogy a gonoszság megsokasodik, a szeretet sokakban meghidegül. De aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül. És az Isten országának ez az evangélioma hirdettetik majd az egész világon, bizonyságul minden népnek; és akkor jó el a vég.” (Máté 24. 12-14.).

²⁰ *Babits Mihály*: Jónás könyve.

²¹ „En vagyok az Alfa és az Omega, az Első és Utolsó, és amit látsz, írd meg könyvben, és küldd el a hét gyülekezetnek!”

tud felnyitni. Őt is imádják a vénék és a négy állat: oroszlán, borjú, emberarcú lény, sas. Az apokalipszis lovasai is megjelennek: fehér lóval az íjas lovas, a veres lóval a békétlenség kardos lovasa, a feketevel a mérleges, a sárgával a halál. Ők is a pusztulás, pusztítás eszközei, ahogyan János vizionálja a történeéseket. Legvégül még a csillagok is lehullanak, a Hold is elhalványul, a Nap is, „és az egek tartói megrendülnek. És akkor feltűnik az ember fiának jele az égen, akkor jajgat a föld minden népe, és meglátják az Emberfiát eljönni az ég felhőjén nagy hatalommal és dicsőséggel... Bizony mondom néktek, hogy nem múlik el ez a nemzedék addig, amíg mindez meg nem történik”.²² Mielőtt azonban vége volna a világnak, az Antikrisztus fog hét évig uralkodni. Ez idő alatt aztán megtörténik minden rossz. Ismerve azonban a számok szimbolikus, misztikus jellegét a világvégéről jóslók szövegeiben, nem lehet tudni, hogy hány év is a hét. Optimistán szólva mondhatnám: majd meglátjuk, annak is vége szakad egyszer; lemondóan legyintve: már hozzászoktunk a szenvedéshez.

III.

Jánoson kívül Dániel próféta is meglátta a véget, amely az ő esetében a szír négy birodalomra utalt – tehát nemcsak a kozmikus, hanem a nemzeti, társadalmi eszkatológiát is – benne a négy szimbolikus állatot: oroszlán, medve, párduc, sas. A négyük pusztulását követi majd az ötödik, az örök birodalom, amelyet Dávid utóda (Jézus) ural majd, Anáni, a jövőendő messiáskirály. Az ő látomásában úgy hullik a sas az ég tüzes folyójába, mint a jánosi jóslás során a Sátán az égből a földre, de a pusztulás és feltámadás dánieli és jánosi látomása között is van hasonlóság:²³ „és sokan azok közül, akik elpusztulnak a föld porában, felsejkennek, némelyek örök életre, némelyek pedig gyalázatra és örökkévaló útálatosságra”.

Míg Dániel, Máté, János csak látták a jövőben a csillagok hullását, az asztrológusok²⁴ tekintete mindig az égre mered, az égitestek állásáról-mozgásáról igyekeznek következtetéseket levonni, a földi életre vonatkoztatni viszonyukat. Mindezt bizonyíthatóan – mármint a tevékenységet, de nem az igazságtartalmát tekintve – már 27000

²² Máté 24: 29-30.

²³ Dániel könyve 11., Ezékiel 37. 11., 12.

²⁴ Asztron = csillag, Logosz = tudomány – görög szó; asztrológus = csillagjós.

éves csontokat is találtak, falfestményeket, melyek a holdciklusokat ábrázolják. A babiloniaiak Jeremiás prófétát megvédték Egyiptommal szemben, mert asztrológiai elemzésével nekik kedvezett, nem a zsidóság (másik) elnyomójának, Egyiptomnak. A bolygók hatásának kutatása ősidők óta folyik. Időszámításunk előtt a mezopotámiai csillagászok a mezőgazdasági termelés és a vallási rítusok megszervezése terén már kifinomult tudással rendelkeztek: ár-apály változások, templomok tájolása Kelet felé. A bolygóknak isteni tulajdonságokat adtak, az állásukból igyekeztek következtetni földi, jövőbeni történésekre. A görög-római korból több horoszkóp fennmaradt, de a legutóbb, Horvátország egy barlangjában²⁵ talált, több, mint 2000 éves 30 darab elefántcsont tábla földrajzilag is nagyon közeli hozzánk.

Mára szinte iparaggá izmosodott az asztrológia. Borsos árakat kérnek jövődőlésükért a jósök, akik elhitetik, hogy például a születési dátumból emberi sorsokat tudnak előre megrajzolni, mert abban az időpontban épp úgy álltak a bolygók... Közülük bizonyára többen tudják, hogy a központi égitestünkön kívüli anyag, amely szerepet játszhatna életünkben, mindössze a Nap tömegének 0,13 százaléka! Már Newton²⁶ tudta, miként működik a tömegvonzás. Hogy a Hold okozza az ár-apály jelenséget, teheti, hiszen túl közel esik hozzánk. De mit kezdjünk a kicsinyke távoli Merkúrral, vagy a nagyon-nagyon messze keringő Plútóval? Az asztrológusok átlélik ez irdatlan messzeséget és a fizikai törvényeket. Ők is tehetik, mert a hiszékeny ember megfizet érte.

Nagyobb gondot okoznak a valóságos veszélyek, amelyek a Napból származnak. Majd 5 milliárd év múlva vörös, felpuffadt állapotában elnyeli Földünket, de addig sokszor fog fújni ránk sugarakat, anyagokat, milliárd tonnákat, amelyek akár kizökkenthetik egyensúlyából a földi életet is. 2013-ban a NASA szerint támadás éri a Földet a Napból: „A Nap ébredszik, és a következő években a megszokottnál sokkal aktívabb lesz”.²⁷ Ennek hatása kiszámíthatatlan: úrárlomások, -hajók, földi navigációs eszközök, légiközlekedés, autók,

²⁵ Nakovana barlang, melyet e tekintetben az Alexander Jones és Staso Forenbacher vezette régész csoport tárt fel. A táblákon zodiákus jegyek láthatók.

²⁶ Newton (1643-1727) a gravitáció felfedezője, angol fizikus.

²⁷ Richard Fischer űrkutatási szakember mondta el a Space Weather Enterprise Fórum 2010-i gyűlésén.

bankrendszer, számítógépes rendszerek dőlhetnek össze. Napviharok korábban is voltak, de a jövő évek iszonyúak lesznek. Leállhat az áramellátás, a kommunikációs rendszerek, a közlekedés, pénzügyi mozgások, vízellátás, hűtés stb. 4-10 év kell az újjáépítéshez.

A korábbi jégkorszakok és a mostani fölmelegedési fejlődési szakasz újabb kataklizmát sejtetően veszélyezteti a földi életet. A borotvaélen táncoló földi lét harmóniája ha bármi okból megbomlik, nem éljük túl. Sajnos, ez így nem a megszokott, pesszimiztikus megfogalmazása a következményeknek, hanem a globális katasztrófa természetéből fakadó „nemszeretem” megállapítás. Itt a dolgok nem úgy függenek össze, mint a Costa Concordia katasztrófájának bekövetkezte abból a tényből, hogy a hajót keresztelő pezsgősüveg nem tört össze, ami rossz előjel a hajósoknál a jövőre nézvést.

IV.

A tudományok tartományán többnyire kívül eső ezoterikus látásmód akkor kezd világossá válni, amikor fölsejlik a célja, ha jövőt kell megfogalmaznia. Olyankor egyre világosabb, hogy titkaival hatalmat, befolyást akar elérni az emberi érzelmre, gondolkodásra. Ebből meg is élhet az, aki elhiteti magáról, hogy birtokában van a jövő ismeretének, azonban „nem tagadhatjuk meg azt, ami az éberség, a világos elméjű virrasztás, a megvilágító magyarázat, a kritika és az igazság rejtélyes vágyaként lép fel parancsoló erővel, ám olyan igazság vágyaként, amely ugyanakkor magában őrzi az apokaliptikus vágyat, ... s vele mindazt, ami a látomásra, a vég közelségére, a teofániára, a parúziára, az utolsó ítéletre spekulál. Tehát mindenkor rendíthetetlenül rákérdeszünk, hová akarnak kilyukadni, s milyen célokból azok, akik ennek vagy annak a végét hirdetik.”²⁸ Folytatódik ugyanitt a gondolata: „Milyen hatást akarnak kiváltani ezek a kedves próféták vagy ezek az ékesszóló látnokok? Miféle rögtöni vagy későbbi haszon érdekében cselekszenek?”²⁹

Nincs világosabb magyarázat a tömegek befolyásolását illetően, mint amit Lenin mondott: „Az ideológia a tömegek mákonya”. Termé-

²⁸ Jaques Derrida (1930-2004) a XX. század egyik leghíresebb francia filozófusa, 40 könyv írója. Nevéhez fűződik a dekonstrukció-elmélet. 1980-ban Cerisy-la-Salle-ban elhangzott előadásából való részlet: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről. Minden dolgok vége. Fordította: Angyalosi Gergely. Századvég Kiadó, Bp. 1993. 71.

²⁹ Uo. 72.

szetesen ő a kapitalisták által megvezetett tömegeket értette rajta, akiket megtévesztenek, mákonyt hintenek rájuk, hogy elhiggyék termelési módjuk, állami, társadalmi berendezkedésük magasabb rendűségét a többi létformával szemben. Csakhogy ez igaz a szocialista-kommunista ideológiára éppúgy, mint a kapitalistára, vagy éppen a vallások által hirdetett, csakis a tömegeket bizonyos irányban befolyásolni akaró hittétel rendszerre: „Az eszkatologikus diskurzus szubjektumának érdekében állhat, hogy lemondjon saját érdekéről, mindenről le tud mondani, hogy áthárítsa rád saját halálát, hogy előre saját hullája, vagyis a lelke örökösévé tegyen, így remélve, hogy a nép által éri el a céljait, azt ígérve, hogy a távollétében is őrizni fogja azt, aki örködik fölötted”.³⁰ Egyféle utilitarisztikus kinyilatkoztatás tehát a végről szólni, de Derrida az utolsó ítélet végcéljaként az igazságot jelöli meg: „Az igazság az utolsó ítélet végcélja és instanciája”.³¹

Igen, mi lehet más a végcél, mint az igazság és annak a keresése a méltányosság alapján? Mi lehet más tisztességesebb alapja a végítéletnek, mint a méltányosság? János nagy tömegeket vonzó prédikálásokat tartott, amelyekben megtérésre szólított föl, mert a vég közel. Az általa végzett keresztelés az ítélettől megmenti az embert: „Albert Schweitzer „eszkatologikus szentség”-ként jellemezte”.³² Taubes Lessinget³³ tartja Jézus első kutatójának: „elsőként ragadja meg Jézus világát történelmileg és tartja szemléletmódját eszkatologikusnak”.³⁴ Taubes, Derrida, Lessing, de Immanuel Kant (1724-1804) is behatóan foglalkozott az eszkatológiával.³⁵ Mindnyájan tanulmányozták a világvégével összekapcsolható téziseket, azt is, hogy miként hat az egyes emberre, a tömegekre: „miért is vároznak az emberek egyáltalán valamiféle világvégére? S ha ezt rájuk hagynánk is, miért épp egy, az emberi nem túlnyomó része számára rémületes végre várnak?”³⁶ Az ember efféle gondolatai fölött folytatja a szörnyülködést: „E gondolat-

³⁰ Uo. 74.

³¹ Uo. 74.

³² *Jacob Taubes* (1923-1987) rabbi (apja is az volt), egyetemi tanár, filozófus. Idézett könyve: *Nyugati eszkatológia*. Atlantisz Kiadó 2004. 64.

³³ Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) német drámaíró Jézus és tanítványai sorsáról (1778).

³⁴ *Jacob Taubes* i. m. 65.

³⁵ *Immanuel Kant* (1724-1804): *Minden dolgok vége*. Századvég Kiadó Bp., 1993., fordította Mesterházi Miklós. Kant a német idealizmust megerteremtő, nagy hatású német filozófus.

³⁶ Uo. 99-100.

ban van valami elborzasztó, mert mintegy a peremére sodor egy szakadéknak, melyből akit elnyel, annak számára nincs többé visszatérés”.³⁷ A János által felidézett bíraskodásra utalva mondja: „Törvény nap ez: a világ bírájának üdvösséget vagy kárhozatot hirdető ítélete tehát a vége minden dolognak az időben, s kezdete ugyanakkor az (üdvözült vagy elkárhozott) örökkévalóságnak”.³⁸

Fölvetődik a fizikai idő kérdése is, amelynek távlata mindössze az örökkévalóság határáig terjed. „Minden apokalipszis az örökkévalóság győzelméről szól.”³⁹ Az örökkévalóság, mint változatlan állapot rajzolódik ki a róla gondolkodó szövegeiben. „Az apokaliptika tudománya passzív beállítódást eredményez a történelem történéseivel szemben. Mindenfajta aktív cselekvés elveszíti súlyát. A világtörténelemnek előre megszabott sorsa van, a szembeszegülés értelmetlen”, írja Taubes,⁴⁰ vagy a predestinatio érvényesül, amely hit- és filizófiai tétel egyszerűsmind. Madách Ádámjának küzdelme ellenszegül a predesztinációnak, így Taubes e kitételének is. A történelmet végig kell cselekednie az embernek, az örökkévalóság, az Isten országának ideje pedig a mozdulatlanóságban a végtelenre terjed ki. Így vonzó oda bejutni, ezért is van veszteni valója az embernek, ha a fizikai idő, a történelme alatt Isten parancsát félvállról veszi. „Csak a végidőben, az idő végén, amidőn maga a mulandóság múlik el, az örökkévalóság csak akkor győzi le az idő halálos principiumát.”⁴¹ Ádám elvesztette az örök életet, arra kényszerült, hogy a véges idejében teremtsen halhatatlanságot tetteivel. Ramuz e szűkre szabott időt dicséri, hiszen „minden olyan szép, mert vége kell, hogy legyen”.⁴²

Mindezekhez hit kell, hogy az ember más gyarló társa mesés képsorát képzeleti sorába illessze, esetleg továbbgondolja, kialakítva magának egy ideális, legalábbis elfogadható túlvilágot, amely e földi lét után Nap nélkül, de világosságban, melegségben, orvos nélkül, de egészségben, pénz nélkül, de gazdaságban, újabb tettek nélkül, de di-

³⁷ Uo. 94.

³⁸ Uo. 95.

³⁹ *Jacob Taubes* i. m. 8.

⁴⁰ Uo. 50.

⁴¹ Uo. 13-14.

⁴² Kant idézi Fontenelle-t: „Ha N. úr mindenképpen a jóslatokban akar hinni, akkor ettől senki nem tarthatja vissza.” Minden dolgok vége. Bp., 1993, fordította Nyizsnyánszki Ferenc. 33.

csőségben telik majd a vég nélküli időben. „Ha megfosztanánk az embereket ábrándjaiktól, mi örömük maradna az életben?”⁴³

V.

Az eszkatologikus gondolkodás, hit szerint „... a cél mind az egyes ember, mind pedig a mindenség számára – ameddig csak Isten megteremtette – a végső üdvösséget jelenti, azaz minden történés üdv-történet”.⁴⁴ Taubes gondolatával bizonyára egyetértett volna Comenius, de Ezsdráséval mindenképpen: „Roppant erővel tör a világ a vég felé”.⁴⁵ Pedagógiájával is éppen az üdvösségre tört, az egyéni és közösségi boldogságra, hogy Urának az utolsó ítélet napján minél több embertársa a jobbán helyezkedhessen el Isten országában. Ezt az országot sokszor emlegeti, és azzal bizonyos fokig párhuzamos földi országot képzel el a Fény Testületének vezetésével. Vallásos, erkölcsös emberek lesznek a polgárai, akik levetkőzik a hétköznapi bűnöket, felülemelkednek az önzés, kicsinyesség, rosszakarat mezejéről. Hogy mennyire természetes tőle a Bibliára hivatkozás minden hétköznapi, minden tudományos kérdésben is, arra egy igen szerény felmérésem hadd álljon itt bizonyosággal: Megnéztem néhány művében, mennyit hivatkozik a különböző könyvekre. Csupán egy-két írásában nem találunk – például az *Orbis pictus* és *A családi iskola* eszméje lapjain – utalást a Bibliára, de ott van azokban is annak szellemisége. A *Didactica magna* pontosan negyednyi (a végén) terjedelmében 83 hivatkozást találtam.⁴⁶ Ez átlag 1,6 hivatkozás oldalanként. Ezekhez az utalásokat eseményekre, személyekre, bibliai hely megjelölése nélkül még ha hozzávesszük, akkor kijöhet a kerek 2-es szám. Ami pedig Comenius végre, végpusztulásra utaló szövegelemeit illeti, azok számosak közöttük, hiszen Isten országa, amely a *Jelenések* könyvében az örökkévalóság, a keresztény ember végcélja az oda bekerülés, azt minden művében hangsúlyos helyen és jelentős számú alkalommal említi. Például *A világ útvesztője* és a *szív paradicsoma* kötetének vándora eleve az Isten országába igyekszik, miközben annak törvényei szerint vizsgálja a földi élet hívságait, és szinte fokozza vándorútján a sebességét,

⁴³ Charles-Ferdinand Ramuz (1878-1947) svájci francia író aforizmája.

⁴⁴ Taubes i. m. 49.

⁴⁵ IV. Ezsdrás 4:28.

⁴⁶ Seneca Kiadó, Pécs, 1992. A 202 oldal szöveg egy-egy oldalára átlagban 1,6 hivatkozás jut.

hogy minél hamarabb odaérjen: (a Halál szólítását) „Ó, mekkora örömmel, micsoda ujjongással fogadták a hírt! Csakhogy mielőbb bekövetkezzék, vállalták a legnagyobb fájdalmakat”.⁴⁷ Dantéhoz hasonlóan járja be a világot, mint az előd a poklot. Értékrendjük hasonló: a vallás törvényei szerint oszthatók bűnösök és megtisztultak csoportjára az emberek, akik földi vétkeikért megszenvednek, és csak tisztán juthatnak be a Paradicsomba, az Isten országába. „Az Isten országába érkezik a vándor, amely láthatatlan, de a vég idején látható lesz, és az örök életben, az újjáteremtett földön teljesedik ki”.⁴⁸

Méltán vélhetik a cseh esztéták, irodalmárok, hogy A világ útvesztője és a szív paradicsoma a legszebb írás az irodalmukban, hiszen Comenius benne a legszebb, legszentebb érzéseit áramoltatja szívtől szívig, mely áramlásnak útjából nem akar ember kitérni. Az érzelmek áradása elnyeli, megsemmisíti a hívságokat, csakis a legértékesebb emberi cselekedetek, vonások maradnak meg tisztán, melyekkel az Isten országába jelentkezhetnek majd ama nagy napon: „Ama utolsó napon pedig mind, akik nekem szenteltétek magatokat, kimondhatatlan dicsőségben részesültek angyalok és az egész világ színe előtt, s ehhez a dicsőséghez képest a világ dicsősége kevesebb az árnyéknál”.⁴⁹ Nemcsak szellemiségében, de stílusában is párhuzamosítható a jézusi szövegekkel. Természetes, hiszen a püspök Jézus társaságában volt e könyvben, de életének minden percében is. Itt is a végnapra készülés, készítés a tartalom, egyben a földi életben a hit, Jézus nélkül elért dicsőségek kicsinylése. Eszkatologikus jelleget ad Comenius gondolkodásának az efféle értékelés.

Vándorlása közben az addigi történelem számos politikusa, tudósa, filozófusa útjába került, de nagy véleményvel egyikükről sem volt: „Láttam itt... Copernicust Ptolemaiosszal...”⁵⁰ Említésük minden biztonnyal a geocentrikus világkép bukásának, a Comenius előtti évszázad nagy tudományos áttörésének köszönhető. Az Orbis pictusban már sajátos módon hírt is ad róla: „Az ég, úgy látszik, hogy forog, és körülveszi a középen álló földet: de valósággal a föld forog a Nap

⁴⁷ A világ útvesztője és a szív paradicsoma. Bibliaiskolák Közössége Bp., 1990. Fordította: Dobossy László és Máyer Judit. 201.

⁴⁸ Reisinger János utószavának része „A világ útvesztője és a szív paradicsoma” végén, 218.

⁴⁹ Uo. 169-170.

⁵⁰ Uo. 61.

körül”.⁵¹ Akinek a képzeletében a lent a poklot, a fent a mennyországot jelenti elsősorban, annak komoly gondoljai támadhattak az új ismeret nyomán, de Comenius erre vonatkozóan is a legfőbb forrásához, Istenhez fordult, magyarázván a mindenség urának teljhatalmát: „Isten a Szentírásban bizonyítván kinyilatkoztatta azt is, mi van a mennybolt fölött az égi magasokban, s mi a föld alatt a pokol mélységeiben, s azt is, mi volt a világ előtt, s mi lesz a világ után”.⁵²

A rendszerben gondolkodó Comenius dehogy hagyott volna rést a mindenségben! Az élet, a világ kezdete, vége, az idő, az időtlenség mind-mind benne foglaltatik. Az eszkatologikus gondolkodás jellegzetes elemeivel fogalmaz. A megmérettetés már e földi életben megkezdődhet, figyelmeztetésül, hogy térjen meg a bűnös, mert az utolsó napon már késő lesz. Dániel könyvét is többször idézi műveiben, melynek végkicsengése a hatalmaskodás, a mások fölötti uralkodás bűnös formája, ami miatt az égiek döntése alapján Nabukodonozor és fia, Belsazár hatalmukkal és életükkel fizetnek: „Mene, Mene, Tekel, Ufarszin! Ez pedig a szavak értelme: Mene, azaz számba vette Isten a te országlásodat és véget vet annak. Tekel, azaz megmérettél a mérlegen és híjával találtattál”.⁵³ Tehát nagyon sok embertársunk számára a legnagyobb értéket a mások fölötti hatalom jelenti, de a megmérettetés során könnyűnek találta legtöbbször. Az égi, az utolsó napi ítélet pedig nem lehet más, mint a kárhozat, ha embertelenül gyakorolják e létben hatalmukat. A XVII. század emberének ilyen képzelei lehettek a hatalomgyakorlás módozatairól, mely tapasztalat hű tükörképe társadalmának, politikájának, hiszen diszharmonikus viszonyokat teremtettek a vezetőik, mint Nabukodonozor és fia, Belsazár a Dániel-könyv szerint. Itt van egy lapon az ég benépesítve emberi képzelet alapján, de itt van vele párhuzamosan a földi világ is, ahol egyre nagyobb az elvágyódás az Isten országába. E mű „szatirikus-utópisztikus..., önéletrajzi elemekkel átszőtt regényes elmélkedés a világi dolgok hívságáról, egy tisztultabb vallási magatartás kereséséről”.⁵⁴

Amikor bejárja a vándor a világot, a bölcsek teljesítményéről sincs nagy véleményvel, innen ez a szatirikus hangvétel: „... E világ

⁵¹ *Orbis pictus*. Pozsony, 1793. Fordította: Sz. J. 9.

⁵² A világ útvesztője, 175.

⁵³ Dániel könyve 5: 25., 26., 27.

⁵⁴ Világirodalmi lexikon II. k. 304. Szerzők: Lázár György és Tasnádi Attila.

bölcsessége bolondság az Isten előtt. Mert meg van írva: Ismeri az Úr a bölcsek gondolatait, hogy hiábavalók”.⁵⁵ A vándor világtárása az Isten országa felé tart, nem megy vissza a kiindulása helyére. Ez „Út az örök végtelenbe, / A mérhetetlen időbe”.⁵⁶ „Urunk végtelen hatalma / a világot átalhatja”,⁵⁷ írja versformában Comenius. Itt minden szó igen súlyos az eszkatologikus gondolkodás felől nézve: az út, amelyet a káosztól az Édenig, onnan a történelemig és a végítéletig tesz meg az ember, az örök végtelen térben, időben egyaránt az Úr tartománya, amely fölött hatalma is végtelen. E hatalom alá tartozni üdvösség, a földi hatalmak alá pedig kárhozat. Fizikailag, filozófiai egyaránt mérhetetlen a változatlan-ságban, a mozdulatlan-ságban az idő. Vagy mégis megmozdul Isten országa? Reisinger János értelmezése szerint A világ útvesztője és a szív paradicsoma című mű utószavának utolsó néhány szava erre enged következtetni: az Isten országa „az örök életben az újjáteremtett földön teljesedik ki”. Ha nem is mozgalmas, nem is dinamikus ige a *teljesedik ki*, akkor is föltételez valami mozgást az örök életben, másfelől pedig az újjáteremtett jelzővel utalhat arra is, hogy a fejlődési szakaszok újabb ideje, időszaka jön el a káosz, Éden, özőnvíz, végítélet után. Ha jön, ha történik valami, annak mérhető ideje is lesz... A világ útvesztője és a szív paradicsoma emelkedett hangvétele, szóáradata – egymás után 48, 43, 49 szóból álló mondatok⁵⁸ – nem hagy helyet az ilyen újakezdésnek. Az utolsó tényleg utolsó nap lesz. A nagy fehér királyi székéből hozva ítéletet, vagy eltöröl minden bajt fejünk felől, vagy az égő tóba taszít, hogy elhamvadjon a rossz az emberrel együtt, ha bűnösnek találtatott. Emberi igény ez elsősorban a megtisztulásra, a büntetlenül megpróbált újakezdésre. Ezért vált a szivárvány és az olajág az özőnvizet követő újakezdés biztató, békét hirdető szimbólumává.

VI. Végző

Csupán azért választottam ezt a befejező rész címéül, hogy stílszerű maradjak és közel a témához. A predesztináció ellene hat az aktivi-

⁵⁵ A világ útvesztője, 63.

⁵⁶ Comenius verse. Bibliotheca Comeniana XV. 66. Fordította Martinák János.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ A világ útvesztője, 38-39.

tásnak, cselekvésnek. Az utolsó ítélet előtti idők képsorai úgy rajzolják az embert, mint akivel csupán megtörténnek a dolgok, míg ő mintha ujját sem mozdítaná sorsa alakítására. El kell szenvednie a büntetést, ez a rendelés. Ha a Jelenések könyvében mindenkiről minden meg van írva, az igazságos bíró ítéletének alapja csakis az a mérlegre tett *minden*, ami végül kárhozatra vagy üdvösségre jogosítja az embert, hiszen szabad akaratából tette mindezt. Úgy tűnik, mintha az Úrnak – akinek egyébként semmi nem nehéz – ezt a szabad akaratot az eleve elrendelés fényében vagy árnyékában a legnagyobb próbatételévé tette az emberiségnek, hiszen itt mutathatja meg az ember a nagy önállóságban, hogy mit tud alkotni, mit rombolni. A fekete-fehér, az igen-nem, a szabad-tiltott eseténél már jóval bonyolultabb a képlet, a megcselekedett lépések után azonban nem késlekedik az égi jegyző beírni a könyvbe az eredményt, amely alapján megszületik majd a végítélet.

Többféle megfogalmazás is a felszínen él az eszkatológiával kapcsolatban, melyeknek azért egybehangzó a lényegük. A véggel foglalkozó tudomány, amelyet az egyházak az ókor óta az apokalipszis tárgyköréből táplálnak. A róla szóló vélemények, megjegyzések között egyik legfrappánsabb megnyilatkozás Vavyan Fable⁵⁹ definíciója: „A világvége az emberiség által generált folyamat, nem pedig egy dátum”. Ha a dátumot időben egy pontnak vennénk is, maga a világvége hosszú romlási folyamat során – tehát folyamat – közeledne el. Ezért érzem frappánsnak e megfogalmazást.

Ahogy keresik a világvége előjeleit, és mindenféle ártó szellem eljövételére gondolnak, a Biblia is ad 7 évet (hogy az végül is mekkora idő, nem tudni), hogy „fölkészüljön” a világ a saját pusztulására. A Krisztus, a Messiás eljövetele, kinyilatkozásai mindig olyankor erősödtek meg a tudatban, várakozásban, amikor válságos időt élt az emberiség. Az első eljövételét már az ókorban várták, hiszen a zsidók, de a görögök is a rómaiak elnyomása alatt reménykedtek egy Messiástól eredeztethető pozitív változásban. Vergilius⁶⁰ egyik vezető ember fia születésére írt egyféle dicsőítő éneket, amelyet sokan, a későbbi elemzők közül is, Messiást váró versként tiszteltek. Mivel általános volt a nézet, hogy közel a nap, Vergilius szóhasználatát könnyű volt egyféle

⁵⁹ Alias Molnár Éva (született 1956-ban Budapesten, több kötet írója).

⁶⁰ Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70-19).

jóslatnak, sőt köszöntőnek tartaniuk: „Eljön a Szűz ismét, már jön Saturnus uralma, / már a magasságokból küld új ivadékot a mennybolt. / Óvd csak e most születő csecsemőt, Lucina, ki majdan / véget vet a vaskorszaknak, hozz a földre aranykort.” // „Az idő közel immár, / isteni drága gyerek, Jupiter méltó magzatja!”⁶¹

A vég a maga elborzasztó szimbólumaival mélyen beleivódott az emberek tudatába, érzéseibe. Egyházi énekek szólnak az utolsó ítéletről olyan képekben, ahogyan azt János lefestette: például a bárányt a hétpecséses könyvvel, Jézussal: „Ó, Isten Báránya, kedvezz, / Mert most vagy az óra; / Mondd lelkemnek: / Légyen idvez, / Dolga forduljon jóra. / Ó, Úr Jézus könyörülj, / Könyvedből ki ne törülj!”⁶² A végítélet rekvizitumai még a virágok elnevezésében is befolyásoló tényezőkké emelkedhetnek: angyaltrombita, ördögharapta fű stb. a hosszú időt igénylő tevékenységet *ítéletnapig* tartónak mondják; a *nagykönyv* – amelyet emlegetünk, hogy benne meg van írva a sorsunk – tulajdonképpen kis méretűnek lefestett a Jelenések könyvében, Jézus kezében, de csak úgy tudjuk elképzelni, hogy mindnyájunk életét tartalmazza, ha tényleg nagy.

Comenius is használta nevelési rendszerében az élet tagolására a 7-es számot: 7 osztály, 7 szakasz az életben, melyben a hetedik fölkészülés a halálra; 7 szabad művészet. Ami azonban fontosabb e számoknál: üdvösségre szánta tanítványait, akiket a tudományok és az erkölcs révén igyekezett fényre vinni, fényt árasztani közöttük, hogy világos legyen útjuk a boldogulás, a boldogság felé. Comenius hitt a nevelés eredményességében, így hangulata nem világvéget árasztó volt, mert optimizmusa, számkivetettsége ellenére nagyon távolira tette az utolsó ítélet napját, bár többször szólt róla. Felvilágosult, tudós emberként jobban hitt az isteni jószágban, mintsem szimbólumnál többnek nézte volna a jánosi víziót.

Ha a születés egy nagy misztérium, az élet még nagyobb, amely olyan fenséges lehet, hogy alig hihető a vége. Az eszkatológia azonban megtestesíti, tárgyiasítja mindazt, amit az ember az egymásra rakódott sok évezredes földi ideje alatt a végtől való félelmében önmaga szenvedtetésére kigondolt. Az eszkatológia tudományával kívánságunk

⁶¹ Vergilius negyedik eclogája (A világirodalom legszebb versei, Európa Könyvkiadó, Bp., 1966. 7-48.

⁶² A 210. ének a református énekeskönyvben, 6. versszak. Szerző: Ráday Pál (1677-1733).

szerint megtörténhetne az az eset, amikor a borzalmak jóslata egyszerű tévedéssé szelídülne. Az antikrisztusok viszont már csőstől megjelentek a földön, jelezvén a közelgő véget, azonban még szilárd a pápaság, túléljük a nagy háborúkat, más katasztrófákat. Ha „utánok több is jön talán”,⁶³ földi szenvedésünkkel talán megennyhítjük a *bíró* szívét, és kedvező ítéletet hoz majd ránk. Hogy mindez csak reménység? Az, de az hal meg utoljára.⁶⁴

⁶³ *Petőfi Sándor*: Akasszátok fel a királyokat. (1848. dec.)

⁶⁴ TOVÁBBI IRODALOM: *Derrida*: No apocalypse, not now. Fordította: Angyalosi Gergely). Uo. – Jelenések könyve: Biblia, Új Testamentom. – *Nostradamus*: A jövőmondás nagykönyve. Magyar Könyvklub, Bp., 1995. – *Dr. Fiona Starr és Jonny Zucker*: Az álmok világa. Kalauz az álmok megértéséhez. Fordította: Bori Erzsébet. Elektra Kiadóház, 2003. – Reader Digest válogatás: Misztikus történetek gyűjteménye. 1995-1998. Fordították: *Boros László, Farkas István, Janáky István, Lánárt Eszter, Péter Éva, Schmiedl Gábor, Vajda Tünde, Zentai Éva*. – Readers Digest válogatás: Teremtő erők, pusztító elemek. 1993. Fordították: *Gáldi Csaba, Papp Katalin, Péter Éva, Sági Krisztina*. – *Enigma*: A Föld, a test és a lélek rejtélyei. Magyar Könyvklub, Bp., 2003. – *Szabó Árpád*: Asztronómia a XV. század második felében. Bibliotheca Comeniana IX. Sárospatak, 2002. 131-135.

DIENES DÉNES

Pataki Tóth István (1640/1641–1693. január 2.) Néhány adat életrajzához és teológiai álláspontjához

A szakirodalom mindeddig úgy tudja, hogy Sárospatakon született, itthoni teljes iskoláztatása is szülővárosához kötődik.¹ Az a tény azonban, hogy szoros kapcsolat fűzte Bánffy Déneshez, akinek külhoni egyetemjárását is köszönhette, felveti azt a kérdést, hogy vajon milyen úton-módon is talált utat egy sárospataki ifjú az erdélyi főúrhoz?

Szinnyei József munkájában utal Nagy Iván családtörténeti művére, ahol a következőt olvashatjuk: „*Pataki család. (Sárospataki.) Eredetileg ez is Magyarországról Sáros-Patakról származott Erdélybe; ott született már közülök Pataki István 1641-ben.*”² Majd közli röviden életrajzát is, amiből nyilvánvaló, hogy a kolozsvári professzorról, illetve családjáról van szó. Ennek ellenére a születési hely mellett az esztendő sem a jeles genealógus adata alapján határozta meg Szinnyei, hanem 1640-re datálta, s ugyanígy járt el Zoványi Jenő is.

¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. k. Bp., 1905. - Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.

² Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1862. IX. 148.

Herepei János, aki számos értékes adatot tárt fel Pataki István peregrinációjával kapcsolatban, ugyanezt az utat járja.³ A születési időt a leideni anyakönyvi bejegyzés alapján, mely Patakit 25 évesnek mondja, ő is 1640-re teszi. A leideni anyakönyvi adatok azonban nem egészen megbízható források ebben a tekintetben. Az 1624-ben beiratkozott és ekkor 30 éves Keresztúri Pált ez a forrás 20 évesnek, az 1654-ben itt tanuló 20 esztendőös Köleséri Sámuel 25 évesnek tünteti fel. Pataki István temetési kartájának adatát, ha úgy értjük, hogy életének 52. évében halt meg 1593. január 3-án („Die 2. Januarii Anno 1693. Aetatis suae LII.”⁴), akkor születési idejét 1641-re tehetjük, ha úgy, hogy 52 évesen, akkor 1640-re.

Ennél lényegesebb a Bánffy Déneshez fűződő viszony kapcsán feltett kérdés megválaszolása, vagyis a születési hely problémájának tisztázása. Herepei igyekezett a közvetlen sárospataki származást alátámasztani egy I. Lipót által kiadott címeres levél és Sárospatak gazdasági iratainak segítségével. Előbbi alapján igazoltnak látta, hogy a mi Pataki Tóth Istvánunk, „az alig huszonkét éves, törökverő ifjú” szerzett nemességet 1662-ben magának és utódainak. Pataki Tóth apját pedig Tót István negyedtelkes, gyalogszeres, marhátlan jobbágygazdában véli megtalálni, aki 1648-ban a „Felső-Hostatban, az Uy uczában” lakott Sárospatakon. Tény, hogy Pataki István síremlékén megtalálható volt – Herepei még látta – a nemesítő irat címerképe, a lábával követ tartó darumadár. Az utódok birtokában pedig megvolt ez a dokumentum sokáig, Kolozsvárott a Farkas utcai templomban Pataky István (†1775) szenátor, főbíró és kurátor, valamint Pataky József (†1784) nyomdász és kurátor halotti kartáján is szemlélhető a címerkép.⁵

A problémát az a tény jelenti, hogy Pataki Tóth István 1655-ben saját kezével írta be nevét a sárospataki kollégium matrikulájába, méghozzá az elkülönítve vezetett nemes ifjak névsorába (*Catalogus Nobilium Studentium Collegii SPatakiensis*).⁶ Bátran feltehetjük,

³ Pataki István professzor, Tótfalusi pártfogója. *Keserű Bálint* (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Herepei János* cikkei. Bp. – Szeged, 1971. 135-142.

⁴ *Décsi Lajos*: A kolozsvári ref. belső templom egylevelű hazai nyomtatványai. = *Magyar Könyvszemle*. 1898. 278.

⁵ *Sándor Imre*: A kolozsvári Farkas utcai (!) ref. templom régi sírkövei. = *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Erem- és Régiségtárából*. 4. köt. 1. füz. 216. (1913.)

⁶ Sárospataki Ref. Kollégium Levéltára, *Nomina Studiosorum...* 1615-1800. K.a.I.24. 243.

hogy a tévedés kizárt, ha polgári származású lett volna, erre nem kapott volna lehetőséget.

Az ellentmondás részben úgy oldható fel, ha feltételezzük, hogy a szülei révén erdélyi fejedelmi nemességgel rendelkező Pataki István 1662-ben a magyar királytól is címeres levelet kapott. Családja Erdélyben Bánffy Dénes familiáris köréhez tartozhatott, vagy más úton, de Erdélyben került kapcsolatba a főúrral az ifjú diák. A Bánffyval és általában is az erdélyi vezető politikusokkal való későbbi kapcsolata arra utal, hogy a Sárospatakról származó, Erdélyben letelepedett család jó kapcsolatokat ápolhatott ezekkel a körökkel. Feltehető tehát, hogy Pataki István a fejedelemségben született, s alsóbb iskolai tanulmányait is ott végezte. Meggondolandó ugyanis, hogy ha sárospataki lakosként nemesítették meg, miért nevezték *Stephanus Sárospatakinak*? Minden bizonnyal a Patakról elszármazott Tóth Istvánt nevezték új környezetében *Sárospataki Tóthnak*. A címeres levélben nem fordul elő a *Tóth* családnév.

Rokonai lehettek Sárospatakon. Az 1648. évi urbárium szerint nem kevesebb, mint 33 (!) Tóth vezetéknévű család élt a Bodrog parti városkában, közülük öten viselték az István keresztnévet.⁷ Azt, hogy Pataki István törökverő lett volna, ahogy Herepei írja, az általa hivatkozott forrásokból nem igazolható. A kiváló művelődéstörténész valamit félreérthetett a nemeslevél szövegében, vagy ismert más olyan forrást, amit nem jelölt meg dolgozatában.

A sárospataki matriculában a neve mellett később összefoglalták pályafutását. Patakon a poéták, az orátorok majd a rétorok csoportját vezette, tehát a gimnázium legfelsőbb osztályait, ami kiváló képességeire és előmenetelére egyaránt utal. Miután peregrinációját 1663 őszén kezdte, a megelőző három esztendőt töltötte a köztanítóságban, 1655 és 1660 között pedig a felsőbb gimnáziumi osztályok tananyagát sajátította el, és a teológiát tanulta a Bodrog partján. Nemes ifjú lévén a tógába öltözés nem feltétlenül esett egybe a subscriptióval, a felsőbb gimnáziumi tanulmányokat folytató nemesek nevét is rögzítették a törvénykönyvben.

⁷ A Perényiek a 16. században ide telepítették a török elől elmenekülő Valpó vármegyei jobbágyaikat, ez magyarázhatja a Tóth családnév gyakoriságát. Az urbáriumra nézve: *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954.

Sárospataki tanulmányainak emlékét őrzi két könyvbejegyzés. Az egyik Szarvadi T. Istvántól,⁸ Pataki Tóth diáktársától származik, aki David Pareus *Miscellanea Cathecetica* című, 1616-ban megjelent művének *Causae fidei* alfejezetéhez a lapszálon a következő megjegyzést fűzte: „NB. Patachi Istvan fogadása Anno 1659 die 26 xbr. [Decembris] Steph. T. Szarvadi mpr.”⁹ A fogadás tartalmáról ugyan nem érdemes találgatni, mégis két dolgot megjegyezhetünk. Egyrészt a bejegyzés helye utalhat arra, hogy Pataki személyes hitével kapcsolatos lehetett, másrészt az időpont – karácsony második napja – jelenthet valamilyen kötődést az ünnephez. Az esemény talán közismert volt, de az is lehet, hogy Szarvadi személyes kapcsolatban volt Pataki Istvánnal, s ezért szerzett róla tudomást, s valamiért fontosnak tartotta feljegyezni.

A másik könyvbejegyzés Pataki Tóth István saját kezétől származik. Az *Isokratis Scripta* 1570-es bázeli kiadásának¹⁰ utolsó lapjára egy időmértékes verset írt szépen kimunkált kalligrafikus betűkkel:

*Non liber est magnus. Quid tum? Sub codice parvo
Saepe etiam virtus ingeniosa latet.*¹¹

Az aláírás is időmértékes, és minden bizonnyal a „sztefanosz” és a „homo” jelentéseivel játszik:

*Hoc carmen scripsit Stephanus atque homo
Stephanus Pataky.*

⁸ Szarvadi T. István 1659-ben írt alá a törvényeknek. *Nomina Studiosorum...* i. m. 169. A Szatmár vármegyei származású ifjúról rossz vélemény alakult ki Sárospatakon. Neve mellé a matriculában a következő megjegyzést írták: „Nagy ehel holt, benne hadta subscriptionját”. Eszerint nagytűt, mohó ember lehetett. A mondat első felének – az éhen hal értelmén túl – volt ilyen jelentése: „étel után fölötté vágyó” (*Czuczor-Fogarasi Szótár*). Egy 17. századi gúnyolódó levélben olvasható: „te borban válogató, kenyér vesztegelő, éhbel holt, tányér nyalogató kurafi” (1663). *Trócsányi Zoltán*: A történelem árnyékában. Bp., Hungária, 1936. A közismert labancgúnyoló kuruc ének is tartalmaz ilyen: „Tüzes madzag, apró csollong, / Lompos az gatyája, / Tátva-nyitva mindeneknek / Nagy, éhbel-holt szája.” (Csinom Palkó). A diáknévsor másolatában csak a mondat második felére utal a „Subscriptionem violavit” megjegyzés, mely szerint valamit vétetett a coetus törvénye ellen. *Nomina Stud.* i. m. 33. 1665-ben feltűnik a neve a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében Poroszló lelkeseként. *Dienes Dénes*: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Osiris Kiadó, Bp., 2001.

⁹ Könyvtári jelzete S 442/b. A bejegyzés a 112. lapon. A mű az 1623-as sárospataki könyv-jegyzékben már szerepel. Partiumi könyvesházak 1623–1730. S. a. r.: *Fekete Csaba* et al. Bp.–Szeged, 1988. 47.

¹⁰ Könyvtári jelzete HH 889. A kötet az 1635. évi jegyzékben nem található, csak az 1711-es katalógusban tűnik fel. (Partiumi könyvesházak... i. m. 102.) Beszerzésére 1663 előtt kerülhetett sor.

¹¹ „Nem nagy e munka. Na és? Gyakran kicsi kéziratokban lángész rejtőzik, szellemi hősi erény.” Szabadi István fordítása.

Peregrinációjának állomásait Herepei János tisztázta: Franeker 1663. október 31. Groningen 1664. június 27. Leiden 1665. augusztus 11. Előtte feltehetően eltöltött valamennyi időt Utrechtben is. Franekerben 1664 februárjában *De Libertate Voluntatis* témában disputált Johannes Greydanus elnöklete alatt.¹² Johannes Greydanus (1630 k.–1668) orvosdoktor és filozófus 1660-ban lett franekeri tanár, a Christoforus Munsterus halálával megüresedett professzori széket vette át.¹³ Nincs nyoma annak, hogy átlépte volna a református ortodoxia kereteit.

Pataki István Bánffy Dénesnek ajánlotta a művet, mint legodadobb alumnusa. A főúrhoz bensőséges viszony fűzte a későbbiekben is. Cserei Mihálytól tudjuk, hogy a halálra ítélt politikust Pataki vigasztalta és készítette fel a kivégzésre, s kísérte el a verpadig.¹⁴ Disputációjában a sociniánusok, a remonstránsok, de legfőképpen a jezsuiták álláspontját elemzi és bírálja, sokat hivatkozik Francisco Suárez *Disputationes metaphysicae* (1597) című művére.

Ennek az értekezésnek az ad különleges jelleget, hogy Pataki a függelékben kitér Magyarország és a pápaság viszonyára. Idézi VII. Gergely Salamonhoz írt híres-hírhedt levelét,¹⁵ melyben jogot formál a Magyar Királyság fölötti hatalomra: *Regnum Ungariae Sanctae Romanae Ecclesiae proprium est*. Ez a pápai törekvés bevezetője és végzetes eszköze volt azoknak a csapásoknak, amelyeket ma Magyarország visel Isten égő haragjának példájaként az egész nyomorult keresztény világ számára. Pataki VII. Gergely méltatlanságát számos példával igyekszik kiemelni. Elmondja IV. Henrik kanosszajárását, említi az 1076. évi wormszi zsinatot, ahol a pápát súlyos vádakkal – mágia, nemi kicsapongás és egyéb bűnök – illették. Ez a pápa követelte magának Magyarországot, aki császári hatalommal élt, s aki fejedelmektől lábának csókolását kívánta, s akit a német papság, a papi nőtlenség bevezetése miatt eretneknek és a tébolyodott tanítás emberének kiáltott ki.

Pataki nem hoz újat, mert lényegében azt a gondolatot eleveníti fel, amely már a 16. században megfogalmazódott Európa protestáns

¹² RMK III. 2243.

¹³ A. J. Van Der AA: Biographisch Woordenboek der Nederlanden. Haarlem, 1862. Vol. 7. 410–411.

¹⁴ Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja. Pest, 1852. 84–85.

¹⁵ Vö.: Popovits István: A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt. Bp., 1945. 12.

felében, és Magyarországon is általánosan elterjedt, hogy tudniillik a haza és a keresztyénség romlása a pápaság tévelygéseiben gyökerezik. Állásfoglalása annyiban időszerű, amennyiben itthon egyre erőteljesebben bontakozott ki az erőszakos ellenreformáció, amelynek fékezésére a nagy válságon keresztül ment és meggyengült Erdély sem tudott elegendő erőt felmutatni. Disputációjának függelékében, a hitvitákra emlékeztető stílusban, ismételten visszautasította a katolicizmus igényét a magyar haza iránt.

1566 márciusában Pataki István Leidenben disputált *De adventu Christi* témában, aminek szövege még abban az évben meg is jelent. Az egyetemi nyilvános vitán a református ortodoxia harcos képviselőjeként ismert Johannes Hoornbeek professzor elnökölt. Hornbeek szeptember 1-jén meghalt, halála után 1674-ben a disputáció szövege megjelent *Miscellanea Sacra* című munkájában.¹⁶

Pataki Samuel Maresiusnak ajánlotta a kis nyomtatványt, mint tisztelendő tanáranak.¹⁷ Maresius szülőföldje éppúgy Pikárdia volt, mint Kálvinnak. Ő is menekülni kényszerült hazájából. Hollandiában egyetemi tanárként nyíltan és Hornbeektől is harcosabban a református ortodoxia képviselője volt. Descartes barátja, ugyanakkor tanításának egyik legelső bírálója.¹⁸ Mindezek fényében nem lehet kétséges, hogy Pataki Tóth István a református ortodoxia szellemében folytatta tanulmányait Németalföldön, bár egészen nyilvánvaló életének későbbi történései alapján, hogy nyitott volt az új teológiai áramlatok, elsősorban a coccejanizmus iránt.

A disputáció első részében a bibliai alapok kifejtésére került sor. A Szentírás Krisztus két eljövételéről tanít: (Zsid. 9,28.) Először eljött szolgálként az emberek közé másodszor, ítélő úrként jelenik majd meg. Első megjelenése alázatos volt, a második dicsőséges lesz. Azaz a reménységgel várjuk őt, hogy halandó testünket a maga dicsőségének formájához alakítja és bevisz az örök boldogságba. Krisztus

¹⁶ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Grand Rapids, Michigan, 1950. Vol. 5. 362. Hornbeekra lásd: *Kolumbán Vilmos József*: Holland irányzatok és erdélyi követők. = Református Szemle, 2012. 105. évf. 4. sz. 410. (2012)

¹⁷ Ez a nyomtatvány egyetlen példányban ismert. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. Ltsz.: 7015. Köszönetet mondok Ősz Elődnek és Roth Andrásnak, hogy hozzájuthattam a másolathoz.

¹⁸ *Schmal Daniel*: „Örömtüzek vesztes csata után” Teológia és racionalitás a 17. században. = *Tallár Ferenc* (szerk.): A keresztyénség és az európai tradíció; Bp., Osiris, 2001. 204–235.

menyei létformája is érettünk van, nem szakadt el tőlünk, a Szentlélek által velünk van. Krisztus eljövele összekapcsolódik a világ végével. Ugyanakkor Krisztus eljövetelét folyamatként kell érteni, a jelek megmutatkozása előjáték és nem maga a vég. Már most a jelenben ezek között a jelek között élünk. Ezeknek több fajtájuk van: általánosan érvényesülők, egyéniek, térben közeliak és távoliak lehetnek. Hamis tanítók, akiket sokan követnek, háborúk, szerencsétlenségek, szörnyű földrengések, az egyház és a hívek üldözése, kegyetlenségek sokasodása, az evangélium prédikálásának megvetése az egész világon, minden nemzet között. Különös és a leginkább sajátságos jel az Antikrisztus megjelenése és a zsidók megtérése. A jelek arra valók, hogy ébren tartsanak minket: már az ajtó előtt van.

Krisztus visszajövetelének idejére nézve mindenfajta spekuláció lehetőségét elutasítja (Apcsel 1,7.), s a második részben tulajdonképpen az erre vonatkozó érveit sorakoztatja fel. Bemutatja a különféle jóslatokat, elképzeléseket. Említi például Pico della Mirandolát, aki a Kabbala segítségével igyekezett megoldást találni a végidők titkaira nézve. Hivatkozik Szent Ágostonra, aki az Isten városáról című művében az ilyesfajta elgondolásokat az emberi elme következtetéseinek tartja, amelyekre jellemző az ingatagság, a bizonytalanság. Arnoldus de Villanova 1335-re jóslta a világ végét. Többen a MVnDI Conflagratio kronogram [a világ megégése] alapján 1657-et jósltak. Mások Róma pusztulását 1666-ra várták, a világ végét pedig az azt követő 45. esztendőre (1711). [Egyébként Londonban, 1666. szeptember 2-án óriási tűzvész pusztított, felerősítve a világvége hangulatot.] Nicolaus Cusanus (†1464) 1700-ra jövendölte Krisztus visszajövetelét. Jézus Krisztus földi életkorát 34 évben határozta meg, ezt megszorozta 50-nel, így kapta meg ezt a dátumot.

Nem kerüli el a reformáció során született, úgynevezett wittenbergi történelemszemlélet világfelfogását sem: eszerint a világ hatezer esztendeig áll fenn. E hatezer év egyenként kétezer éves egységekre tagolódik: üres (törvény előtti) – Mózesig; törvény alatt – Krisztusig; Messiás korszaka.¹⁹ Szól Krisztus ezeréves földi uralmának kérdésé-

¹⁹ Ez a történelemszemlélet nálunk is általánosan elterjedt. *Károli Gáspár*: Két könyv; *Batizi Andrá*s: Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtetül fogva mind az ítéletig való história. – „Egész ez világnak állapattja lészen / Hatezer esztendő, osztán vége lészen. / Az két első ezer úgy mint üres lészen / Második két ezer törvény alatt lészen. // Az harmad két ezer Krisztus után

ről is, amikor kitér a khiliaszmus problémájára. Már a korai egyházban elterjedt, Lactantiust (3. sz.) idézi, aki legfeljebb még 200 hátralévő évet várt az ezeréves birodalom kezdetéig. Miután hamisnak bizonyult a feltételezése, a dolog önmagáért beszél.

Azok, aki a világ végére nézve annyi tévedéssel járó elképzeléseket fogalmaztak meg, részben koruk problémáiból indultak ki, részben pedig az egyház és a hívők üldözéséből, amiben az Antikrisztus megjelenését vélték felfedezni.

Az Újszövetség bizonyágtétele szerint az utolsó óra nem azonos a világ végnapjával: *Fiacskáim, itt az utolsó óra; és amint hallottátok, hogy az Antikrisztus eljő, így most sok Antikrisztus támadt; ahonnan tudjuk, hogy itt az utolsó óra.* (I. Ján 2,18.) Az utolsó óra a Krisztus első és utolsó eljövetele közötti idő, tehát a mindenkor aktuális jelen. Hiábavaló dolog akár saját életünk végnapjának vagy a világ végének spekulatív számolgatása. Ez ugyanis nem azonos Krisztus eljövételének várásával. Szent Ágostont idézi: Hiába törekszünk hát az éveket, melyek még e világon hátra vannak, számíthatni... Mindazokat pedig, akik ez ügyben számíthatnak, elnémítja és azzal felhagyni parancsolja az Úr, amikor így szól: Nem a ti dolgotok tudni az időket vagy alkalmakat, melyeket az Atya a maga hatalmába helyezett. (Ap.csel 1,7)

Nem a spekuláció a feladatunk, hanem, hogy készen álljunk. Vigyázatok azért, mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok, a melyen az embernek Fia eljő. (Mt 25,13.) Lényegében gyakorlati-etikai alapállás fogalmaz meg, utalva Krisztus szavaira: De vigyázatok magatokra, hogy valamikor meg ne nehezédjék a ti szívetek dobzódásnak, részegségnek és ez élet gondjainak miatta, és váratlanul reátok ne jöjjön az a nap. [...] Vigyázatok azért minden időben, kérvén, hogy méltókká tétessetek arra, hogy elkerüljétek mindezeket, amik bekövetkeznek, és megállhassatok az embernek Fia előtt! (Lk 21,34, 36.)

Pataki Tóth István nyilvánvalóan azonosult mindazzal, amit a disputáció során kifejtett. Ennek azért van jelentősége, mert lehetőséget ad annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a később coccejанизmussal vádolt kolozsvári professzor osztotta-e Coccejus eszkatológiával kapcsolatos nézeteit.

Johannes Coccejus (1603–1669) 1650-től volt tanár Leidenben, Pataki nyilvánvalóan hallgatta előadásait. A neves brémai származású tanár 7 korszakra osztotta az egyház történetét, amelyet azonosított az üdvtörténettel. Saját korát az utolsó, 7. korszaknak jelölte meg. (Az előző korszak a 30 éves háború, melyben Krisztus legyőzte az Antikrisztust.) Hamar beköszöntő véget várt. De mielőtt beköszönt a vég, megvalósul Krisztus uralma, amely egyfajta aranykorszak lesz, nem lesz elnyomás, a béke fog uralkodni, mindenütt hirdetik az evangélium, a zsidók, de még a mohamedánok is, megtérnek. (A millenium Coccejus teológiájában múlt idejű volt, amennyiben megvalósult az egyház harmadik korszakában, Nagy Konstantinnal kezdődött.) Háromféle feltámadást várt: a spirituális feltámadás a zsidók megtérése; majd a világ helyreállítása; legvégül a test feltámadása és az ítélet.²⁰

A disputáció alapján kijelenthetjük, hogy Pataki István eszkatológiájában nincs nyoma Coccejus idevágó nézeteinek. Ragaszkodik a református ortodoxia álláspontjához. A radnóti értekezleten (1673) ugyan elmarasztalták, mert „terminusokat usurpált”, tehát bizonyos fogalmakat átvett Coccejus teológiájából, és „írásainak tanításával” – állítólag – megbotránkoztatta az ifjúságot.²¹ De talán inkább arról lehetett szó, hogy az újítástól folytonosan rettegő idősebb lelkész nem zedék esett pánikba, amikor tapasztalta az újszerű nézetek lassú terjedését idehaza. Coccejusnak a szent hetes számra felfűzött eszkatológikus álláspontja majd csak egy nemzedékkel később, Debreceni Ember Pál és Szathmárnémeti Sámuel teológiájában jelenik meg, de náluk sem lépi át az orthodoxia határait ennek a gondolatnak az alkalmazása, nem lesz rajongássá, hanem inkább az üldözések hatására jelentkező hívő történeti konstrukció, éppen az üldözések értelmezésének keretként alkalmazzák.²²

Pataki István esetében is elmondhatjuk azt, ami *általában* jellemző itthon az új teológiai nézetek – puritanizmus, coccejanizmus, cartezianizmus – recepciójával kapcsolatban: az új irányzatok nálunk az ortodoxiába ágyazottan jelennek meg, nem pedig annak felváltásaként terjednek el. Ennek tárgyunkat tekintve az sem mond ellent, sőt

²⁰ Van Asselt, W. J.: Structural elements in the eschatology of Johannes Coccejus. = Calvin Theological Journal 34. (1999.) 76–104.

²¹ Zoványi Jenő: A radnóti [!] zsinat végzései. = Protestáns Közlöny, 1889. 363.

²² Nagy Géza: A református egyház története 1608–1715. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 268.

megegerősíti álláspontunkat, hogy Pataki Leidenben disputált a korai karteziánusnak tekintett orvos és filozófus Johannes De Raey vezetésével is.²³ Raey úgy tekintett Descartes-ra, mint aki nem eltörölte, hanem beteljesítette Arisztotelész filozófiáját. Ugyanakkor a Cartesius filozófiáját a teológiától határozottan elválasztotta.²⁴

A legkiválóbb peregrinusaink hazahozták az új szellemi áramlatokat, ezzel biztosították a teológiában az európai egyidejűséget és frissítették a hazai szellemi életet. Ez a „frissesség” a 17. században – és azt követően még egy századon át – nem jelentette a református ortodoxia háttérbe szorulását, sokkal inkább annak sajátos megújulását.

²³ Disputatio Physico-Mathematica De Solis in Apogaeo, cum distat a Terra magis, calore intenso, & in Perigaeo, cum eidem propinquior est, valde remisso. RMK III. 2345.

²⁴ A. J. Van Der AA: Biographisch Woordenboek der Nederlanden. i. m. Vol. 16. 43. H.A. Krop, J.A. van Ruler, and A.J. Vanderjagt (eds.). *Zeer kundige professoren: Beoefening van de filosofie in Groningen van 1614 tot 1996*. Hilversum 1997.

VOZDVISENSZKIJ VAGYIM

Grigorij Szkovoroda és Comenius Ámos János filozófiai és pedagógiai kapcsolatai

*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*¹

Szkovoroda, a nagy orosz és ukrán filozófus, pedagógus és költő, aki 290 évvel ezelőtt december 3-án született a kisoroszországi Csernuhi falujában,² életének néhány rendkívüli értékes és tartalmas évét Tokaj-Hegyalján töltötte, melyre mindig mélységes nosztalgiával emlékezett vissza különböző poétikai és prózai alkotásaiban, mint például, *A beszélgetés két személyre arról, milyen könnyű áldottnak lenni* című dialógusában: „Az én szeretett Ungáriámban ökrökkel örölnék. És vajon mi tiltja Lukácsnak, hogy ökör legyen? Ne gondold,

hogy mintha földi ökröket érinti ez a furcsa igazság: „Az örlő ökörnek a száját ne zárd el.”³ A Bibliából vett idézett végigkíséri az ő Felső-Magyarországgal kapcsolatos társadalmi és politikai gondolatait. Ezzel az akkori magyar nép jogfosztott helyzetére próbált szimbolikusan utalni, valamint a kisoroszok nehéz sorsára igyekezett em-

¹ Minden szabadon folyjék, távol legyen a dologtól az erőszak (lat.).

² Az ukrainai Poltava várostól 150 kilométerre található a település.

³ *Szkovoroda, G.*: Művei teljes gyűjteménye 2 kötetben. Kijev: Tudományos Gondolat, 1973. 1. k., 279.

lékeztetni, mivel mindkét nemzet idegen elnyomás alatt állt. Fjodor Glinka, az 1825. évi dekabrista felkelés résztvevője, aki 1805-ben látogatta vidékünket, *Az orosz katonatiszt levelei...* című írásában párhuzamot vont a kuruc mozgalom és a kozákok nemzeti önállóságra való törekvései között, és irántunk igazi lelkesedését tanúsította, ezzel a korábban elhunyt bölcselő szellemi hatását továbbra bizonyítva. A fivére, Szergej talentumos versíró, és a Szkovoroda számtalan tisztelőit egyesítő társaság aktív tagja volt 1799–1802-ben.⁴

Comenius, a híres morvaországi educator alternatív filozófiai és pedagógiai eszmeihez hasonlóan,⁵ aki műveinek borítóján megjelenítette az *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus* emblémáját és jelmondatát, Szkovoroda, az első keleti követője szintén ugyanazt a mentalitást nyíltan vallotta, hogy az iskolai oktatás és a lelki nevelés természetzerűen folyón, és távol legyen bármilyen kényszersztől, illetve erőszakoskodástól. Γνωθὶ σεαυτόν! Nosce te ipsum! – «Узнай себе!»⁶ – ekképpen buzdította növendékeit Szókratész örökké aktuális mottójával görög és latin tanóráin, anyanyelvén újraismételve. Még a Kijevo-Mogiljanszkaja Akadémia padjaiban ülve elhatározta, hogy gyökeresen szakítani fog a már régóta elavult középkori teológiai dogmákkal és tantermi módszerekkel, ezért megfontolás nélkül elfogadta Fjodor Sztjepánovics Visnyevszkij tábornoktól kapott külföldi megbízásra szóló ajánlatot, hogy betöltse a kántori és tolmácsi posztot a tokaji görög-orosz pravoszláv egyházban. „A tudományok köre, amelyeket Kijevben tanítottak, nem tűnt elegendőnek. Idegen tájakat kívánt látni. Hamarosan alkalmá nyílt arra, és ő teljes készséggel igényt tartott rá»⁷ – írja Mihail Ivanovics Kovalenszkij, a Harkovi Kollégiumból való leghűségesebb diákja és barátja *Grigorij Szkovoroda élete* című könyvében 1795-ben, amely először 1886-ban jelent meg a *Kijevi Régiség* nevű történelmi-filológiai tudományos folyóiratban. Így 1745 augusztusában kiváló énekhangjának és főleg annak a két évnek köszönhetően, amikor az udvari capella⁸ tagjaként Szentpétervárott a

⁴ Váradi-Sternberg J.: Századok öröksége. Hrihorij Szkovoroda Magyarországon. Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról. Gondolat Kiadó–Kárpáti Kiadó. Bp.–Újsgorod, 1981. 220–221.

⁵ Nevelő, oktató (lat.).

⁶ Ismerd meg önmagad! (gör., lat., or.).

⁷ Ugyanott. 2. k., 440.

⁸ Énekkar (ol.).

cári palotában szolgált, a komisszárral és annak 33 személyből álló katonai kíséretével együtt elindult a Dnyeper partján fekvő Podolról Nagy-Tokajba. A Wasilków – Fastów – Popielno – Kamienka – Wczorajsze – Berdyczów – Czuniew – Polonne – Szepletówka – Zaslav – Krzemieniec – Radziwillów – Brody – Yarychów – Lwów – Yaworów – Radymno – Jaroslaw – Przeworsk – Lancut – Rzeszów – Krosno – Dukla – Szvidnik – Bartfeld (Bártfa) – Eperies (Pressov) – Kaschau (Kassa) – Sátorallya-Újhely – Sáros-Patak – Bodrogkeresztúr nemzetközi kereskedelmi útvonalon jutottak el oda, ahol 1733 júniusa óta Anna Ioannovna cárnő utasítására a Magyar Borok Császári Bizottsága működött.

A commisszio⁹ az udvari parancsnokok vezetése alatt 65 éven át szorgalmasan gondoskodott az esszencia, Ausbruch,¹⁰ másolás és tábor készítéséről, tárolásáról és szállításáról. Minden évben 50-75 ezer liter új és ó minőségi bort importált az orosz elit ünnepi asztalához. Akkoriban a mintegy 35 orosz és 200 macedón egy vallási közösségben élt, és egymás nyelvét is kölcsönösen tanulták. Később, 1790-ben a desztrakápolna helyén a helyi görög kereskedők keleti ortodox barokk stílusú kőtemplomot építettek a bécsi udvar hozzájárulásával, amelynek falán Szkovoroda márvány emléktáblája látható Tokaj központjában. „Igen, most is némely földön *Istennek* nevezik az Urat”¹¹ – jegyzi meg a filozófus 1766-ban *A keresztény erkölchöz vezető bejárati ajtó* című értekezésében. *A Szarvastehén és a Vadkan* című harkovi állatmeséjében említi „a lengyel és magyar hegyekben”,¹² kifejezést, a Kárpátokról van szó. Ugyanebben a gyűjteményben, *A Csuka és a Rák* című állatmeséjében visszavágyva gondol „a gyors Duná”¹³-ra. Az aszút korábban is megcsodálta, amikor a mulatni szerető Erzsébet császárnőnél énekesi szolgálatát teljesítette, amiért nemes ranggal kitüntette, mint például Golenyevszkijt, Lomonoszov tehetséges tanítványát, vagy Ladunkát, a palota zeneszerzőjét. Rendszeres fogyasztásához bölcs tartózkodással viszonyult, bizonyos filozófiai mixtúrának tartotta, ami irgalmas emlékeztetést su-

⁹ Bizottság (lat.).

¹⁰ Aszú (ném.).

¹¹ Uo., I. k., 146.

¹² Uo., 127.

¹³ Uo., 125.

gallt a napos meleg tavaszra és az ismerősekre, akiktől a hóban borított sztyeppe választja el hideg, hosszú téli estéken. „Itt különböző borok vannak, itt édes nedű van...”¹⁴ – írja a poéta *Fabula de Tantalo* című versében. *A szél és a filozófus* című állatmeséjében panaszkodik a hirtelen huzatra, mert felborítja „az utolsó pohár bort”.¹⁵ A tokaji motívumok igen fontos helyet büszkélkednek Szkovoroda számos írásában, amelyben pontosan alkalmaz olyan magyar szavakat, mint a *kád, kakas, must, ruha* stb.

Bár kevés információ áll rendelkezésünkre arról az időszakról, amikor Szkovoroda Magyarországon tartózkodott, de nyugodtan feltelelezhetjük, hogy járt Sárospatakon, a patinás Református Kollégiumában, hiszen az iskola nagyszerű tanárainak híre Szentpétervárig, Moszkváig és Kijevig is eljutott. Ennek tudatában indulhatott hazánkba, mert kíváncsi volt a pataki oktatási módszerekre, a gazdag

bibliotékára és különösen a protestáns filozófia tanítására. Feltehetően találkozott néhány akkoriban oktató tanárral. Olyan legendás személyekkel, mint például a főgondnok, Báji Patay Sámuel, a professzorok közül ifj. Csécsi János, 40 tantárgy

jeles előadója, Descartes és Coccejus határozott követője; II. Szatmári Paksi Mihály, a pozitív racionalizmus meggyőződéses híve; Sárkány Dávid, a filológia, történelem és görög nyelv nagy mestere; F. Bányai István, a történelem, retorika, logika és irodalomtörténet tapasztalt szakembere. 1775-ben Szkovoroda megfogalmazta *Az ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című értekezését, ami egyértelműen emlékeztetett Comenius *Orbis sensualium pictus* című képes szótárára, amely előtte az úttörő vizuális módszert vezette be 1650 és 1654 között.

A magyar reformáció tanai befolyásolták további pályafutását és felvilágosult gondolkodását, amelyet sokan példamutatónak tartottak.

¹⁴ Uo., 92.

¹⁵ Uo., 113.

Közöttük gróf Lev Nyikolajevics Tolsztoj, világhírű orosz regényíró és szabadgondolkodó, a *Háború és béke* és az *Anna Karenina* szerzője, aki szintén megfordult erre, hogy fegyvert és erőszakot tagadó nazarénusokkal találkozhasson, és így nyilatkozott róla: „Világnézetéből sok vonás meglepően közel áll hozzám. Épp nemrég olvastam újra végig. Kedvem van, hogy írjak róla. Meg is fogom tenni. Az életrajza, talán, még jobb az írásainál. De milyen jók az írásai is.”¹⁶

Visszatérve Kisoroszországba, Szkovoroda páratlan értelmi tartalmakat hozott magával, amelyekből eredményesen táplálkozott. A kelet- és nyugat-európai találkozásai alatt, „tudósok ismeretségét és barátságát sikerült kivívnia, és ezzel új tudásra szert tennie, amelyekkel hazájában nem rendelkezett és nem is rendelkezhetett” – említi büszkén Kovalenszkij, aki gróf Alekszej Kirillovics Razumovszkijt kísérte a Strasbourgi Egyetemre útba ejtve alma materünket 1780-os években. Mindemellett Szkovoroda nagymértékben tökéletesítette latin, görög, német és héber nyelvtudását, ami szintén hasznára vált jövőendő pedagógiai munkájában és nem utolsó sorban a magyar nyelvet is elsajátította.

Szkovoroda radikális filozófiai és pedagógiai kijelentései miatt nem egyszer éles szakmai konfliktusokba került a sötét papi vezetéssel, ami állásvesztésig fajult, illetve kényszerbúcsúig a szívből megkedvelt nebulóitól. Ezután első disszidensévé vált az Orosz Birodalomnak, akit a tizenkilencedik és a huszadik századon át nyomon követtek illusztris literátorok, mint Pecseryin, Dostojevszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov, Szolovjov, Balmont, Blok, Belij, Severjanyin, Bulgakov, Csizsevszkij, Szolzsenyicin, Bukovszkij, Vicserszkij, Szuvorov és más a politikai ideológiával szembeszálló függetlenül alkotó irodalmár. Az egzegetikai munkái (*Lót felesége*, *Izraeli kígyó* és *A kígyó özönvize*) szamizdatként terjedtek egészen 1912-ig a szigorú egyházi cenzúra ellenére,¹⁷ amelyekben ő nyíltan kritizálta bibliai eszkatológiai feltevéseket: „Lám! Nemsokára e világ vége... Isten tudja, talán, a következő 1777 évben a csillagok hullnak földre... Mi? Vajon lehetetlen, hogy Lót részeg lenne a frissen préselt bortól? Nem baj, hogy nem mámorító, de az Istentől minden lehetséges...” Vitére bo-

¹⁶ Az Orosz Szó, 03.11. 1910, № 253, 2.

¹⁷ *Csizsevszkij D.*: G. Sz. Szkovoroda filozófiája. Varsó, 1934. 58.

csájta Szkovoroda.¹⁸ A Szabad Ukrajna vak vándorzenészei által népszerűvé vált *Minden városnak erkölcsöt és jogot* című költeményében fejti ki őszinte óháját a realista szemlélő:

*S nekem csak egy a világon dolog,
Ne esztelen haljak, ha mégis halok.*¹⁹

Ő úgy élt, ahogyan tanított, és úgy tanított, ahogyan élt. Nagy kólostorok, neves iskolák, II. Katalin császárnő pompás hívását is visszautasítva, mivel mindennél többre tartotta a személyi szabadságát és alkotói függetlenségét, gyakran mondván: ὦ σκολίων! ὦ βιβλίων!²⁰

Scserbinyinnel, a harkovi tartomány főkörmányzójával magánbeszélgetése során, Cicero *De senectute*²¹ című traktatusára, Comenius *Schola Ludus*²² című színdarabjaira, valamint Shakespeare *As you like it*²³ című komédiájára célozva, Szkovoroda a következő monológot adta elő: „*A világ a színházhoz hasonlít: ahhoz, hogy sikerrel és dicsérettel képzeljük el a játékot a színpadon, a szerepeket képességek szerint választjuk. Az előadó személy a színpadon nem a szerep híressége szerint, hanem sikeressége alapján általában dicsérendő. Sokáig gondolkodtam rajta és sokat megvizsgálva magam beláttam, hogy nem tudom elképzelni a világ színpadján semmilyen más maszkot szerencsésen, mint alázatos, egyszerű, gondtalan, magányos: én ezt a szerepet kiválasztattam, átvettem és megelégedtem.*”²⁴

1794. november 9-én a tokaji szőlőskertekbe szerelmes Diogenész bekövetkezett halála után egy gránit sziklába ezt az epitáfiumot vészték be a végakarata szerint: „*A világ üzött engem, de nem fogott el.*”²⁵ Kovalenszkij, aki 1804-ig Moszkvai Egyetem kurátora volt, az elhunyt tanárának emlékéül egy búcsúverset alkotott, ami szintén olvasható a sírkövén Pan-Ivanovkában (mai neve Szkovorodinovka):

*Az igazság buzgója, Isten tisztelője,
Szó és ész, és élet bölcs követője,
Egyszerűség, és nem hűhó szabad szeretője.*

¹⁸ *Szkovoroda G. Művei teljes gyűjteménye* 2 kötetben. Kijev, Tudományos Gondolat, 1973. 2. k., 8.

¹⁹ Uo., 1. k., 67. A szerző fordítása.

²⁰ Ó szabadság! Ó tudomány! (gör.).

²¹ Öregkorról (lat.).

²² Iskolai színház (lat.).

²³ Ahogy tetszik (ang.).

²⁴ Uo., 2. k., 457.

²⁵ Uo., 2. k., 473.

*Nem hízelt, egyenes barátja,
Mindennel mindig elégedett bátyja.
Tudományok tetejét érte el,
Természet szellemének is megfelel,
Szívhez méltó példát Szkovoroda ölel.*²⁶

Ő biztos volt abban, hogy Oroszország és Ukrajna dicső fiának hírneve nem hal meg a különböző európai nemzetek számára, ezért epigrammájának Horatiustól választott idézetet: *Non omnis moriar*.²⁷

Gusztáv Adolf Hess de Calve, aki Pest-Budán született 1784-ben, az első magyar biográfusa lett. A nemzetközi pedagógusi karrierje folyamán Nagycenken gróf Széchenyi István családjánál zeneoktatóként szolgált nagyszerű humanisták mellett, köztük volt Lebenberg János, Révai Miklós és Kazinczy Ferenc is. 1812-ben a Harkovi Egyetemen, amelyet 1803-ban Karazyin professzor Szkovoroda tanítványai segítségével alapított meg 618 ezer ezüst rubelt letétbe helyezve, megvédte *Dissertatio inauguralis de genuino philosophiae characterē*²⁸ témájú disszertációját, amelyben Immanuel Kant nézeteit élesen bírálta. 1817-ben az „Ukrainszkij Vesztnyik”²⁹ nevű irodalmi-művészeti folyóiratban publikálta *Szkovoroda – a mostani kor cinikusa* című cikkét Vernet, Szuovorov orosz hadvezér svájci származású titkárának *Lopanszkij hid – részlet a Harkovi emlékekből* című memoárjaival együtt. Tardy Lajos a Sárospataki Rákóczi Múzeum által 1963-ban kiadott *A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798)* című füzetével hozzájárult ahhoz, hogy Szkovoroda dicsősége tovább éljen a magyar honban és nem utolsósorban a mi szeretett Tokaj-Hegyaljánkon is.³⁰ Kulturális öröksége az iskolai anyag szerves része lehetne a világirodalom és a magyar történelem tanóráin a Comeniusé mellett.

S végül felmerülhet a kérdés: vajon kik azok az ismeretlen külföldi személyiségek, akik megfordultak történelmi borvidékünkön, vagy átutaztak az aranyedűt termelő kis településeinken? Egy dolog biztos:

²⁶ Ugyanott, 2. k., 476. A szerző fordítása.

²⁷ Nem halok meg egészen (lat.).

²⁸ Valódi filozófiai karakter bevezető disszertációja (lat.).

²⁹ Ukrán kurír (or.).

³⁰ Tardy L.: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). A Rákóczi Múzeum Füzetei, Sárospatak, 1963. 53-54.

ők életük végéig megőrizték emlékezetükben az itt átélt feledhetetlen élményeket. Kölcssey Ferenc, nemzeti himnuszunk kiváló auktora strófájával befejezve, hálásan kijelenthetjük Szkovorodáról, hogy ő összekötötte a magyar és a keleti szláv népek elválaszthatatlan rokon kultúráit: „Tokaj szőlővesszein nektárt csepegtetett...”³¹

Grigoriy Skovoroda emléktáblája Tokajban

³¹ Elhangzott előadásként s Comenius Társaság ülésén a Sárospataki Református Kollégiumban 2012. november 6-án.

BENKE GYÖRGY

Comenius sírjánál

A nyár folyamán meghívást kaptam feleségemmel együtt Hollandiába. Egy holland házaspárral kerültünk kapcsolatba Mezőkövesden, akik évek óta a Zsóryban gyógyfürdőznek, és gyakran voltak vendégeink terített asztal mellett is. Szeptember elején töltöttünk egy jó hetet Hollandiában. Gazdag programot terveztek és szerveztek nekünk, de ebben nem volt benne az, amit én elsősorban szerettem volna Hollandiában megtenni: megállni Comenius sírjánál. Comenius neve ismert volt előttük, de azt nem tudták, hogy hol van eltemetve. Itthon igyekeztem utánanézni, de meglepetésemre az elérhető könyvek, lexikonok nem adtak eligazítást erre nézve. Nemcsak a saját kézi lexikonjaim, de az olyan standard lexikonok sem, mint az angol Encyklopaedia Britannica vagy a német RGG (Religion in Geschichte und Gegenwart). Ezek csupán azt tartalmazzák, hogy Amszterdamban élte élete utolsó napjait, ill. halt meg. Vendéglátónknak a kereskedelemben dolgozott, onnan ment nyugdíjba, de az egyik szigorú református egyház presbitere, sőt laikus prédikátora, nagyon gazdag és szép könyvtára volt. Ebben találtam egy holland nyelvű többkötetes lexikont, amelyből megtudtam, hogy Comenius *Naardenben* van eltemetve, és ott múzeum is őrzi emlékét. Vendéglátóink soha nem jártak ott, így ők is szívesen vittek el oda minket. Így együtt álltunk meg Comenius sírjánál, emlékeztünk európai méretű munkásságára, és hálát adtunk érte.

Erről a látogatásunkról kívánok a következő percekben beszámolni.

Comenius Amszterdamban halt meg 1670. november 15-én. Egy héttel később, november 22-én Naardenben temették el. Hogy miért itt, arra csak következtetni tudnak. Comenius mint emigráns megbecsülten, de szegényesen élt Amszterdamban. Vidéken a temetkezés költségei jóval olcsóbbak voltak, mint Amszterdamban, így a család elfogadta egy gazdag kereskedőnek, Laurens de Geernek ajánlatát, hogy Naardenben temessék el őt, ahol neki előke-

lő háza volt, és többször vendégeskedett nála Comenius, sőt támogatta anyagilag is Comeniust és a Cseh Testvér egyházat, melynek Comenius vezető papja, püspöke volt. A kutatók még arra is rámutatnak, hogy a naardeni kis templom jobban hasonlított a bohémiai testvéregyház templomaihoz, mint a nagyvárosi katedrálisok, így a család is szívesen fogadta el ezt az ajánlatot. Ez a kis templomot sokáig használták még istentiszteleti célra.

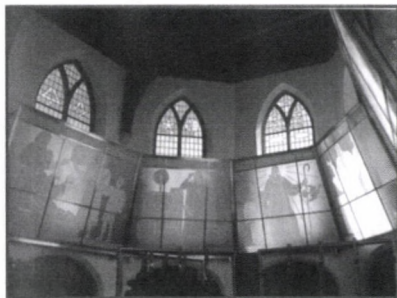
A 19. század elején Naarden is francia megszállás alá került, az épület ekkor börtönnékekként használták, majd különböző katonai és szociális célokat szolgált. Az idők folyamán megfeledeztek az ott levő sírokról. Csúpán a múlt század 20-as éveiben fordult a figyelem Comenius temetkezési helye felé. Feltárták a sírját, sőt több sírt, azonosították Comenius hamvait. Ekkor választották el az épület nagyobb részétől a kisebbet, a kápolnát, ahol Comenius hamvait megtalálták, és 1929. július 25-én a csehszlovák kormány hathatós közreműködésével méltóképpen újra eltemették. A csehszlovák állam ekkor kifejezte kívánságát, hogy a kápolnát, ahol Comenius nyugszik, méltóképpen restaurálják és berendezik. Ez 1934 és 1937 között meg is történt holland és csehszlovák tervezők együttes munkájával. A fémkeretekben levő színes üvegablakok és azok szimbólumai az akkori legnevesebb cseh művésznek, Jaroslav Bendának a munkája. Ezek a szimbólumok há-

rom eszmét is tükröznek: a keresztyénségét, a szabadkőművesekét és a csehszlovák nacionalizmusát.

A kápolnában a gótikus ablakok alatt elhelyezett két fém emléktáblát Csehszlovákiában öntötték, mint a két államfőnek, Wilhelmina királynőnek és Masaryk elnöknek adományát. Az egyikben, a holland királynőjén ez a latin felirat olvasható: *Tandem fit surculus arbor: végül a hajtás fává lesz.* A másikon, a csehszlovák elnökén Comeniusnak a cseh függetlenség helyreállítására vonatkozó jóvendőlése olvasható cseh nyelven: *„Bízom Istenben, hogy miután haragjának vihara megszűnik, saját dolgaid kormányzása visszatér hozzád, ó cseh nép”.*

A múzeum épülete, illetve a Comenius-mauzóleum belső tere

A mauzóleumon elhelyezett kőtáblán holland és cseh nyelven olvasható:
Jan Amos Comenius utolsó nyughelye 1670. XI. 15.

életére vonatkozó tablók, képek, domborművek láthatók.

Megtudván ki vagyok, rögtön a pataki tablóhoz vezetett az igazgató asszony. Az ismertető füzetben ez a címe: *„A kiábrándulás gyümölcsei”*. Utalás Comenius szertefoszlott reményeire.

Az épület két részből áll: egyrészt a múzeum korabeli mindennapi tárgyakat mutat be, és utazásokról ad színes képekkel tájékoztatást, a másik részében a mauzóleum egy gótikus kápolna, ahol Comenius sírja található, és

WAVES OF DISAPPOINTMENT DRIVEN DER TELEURSTELLING

1648 - 1656

In Transsylvánié (*Sárospatak*) werd Comenius belast met de oprichting van een pansofische school. De *teleurstelling* bereikte een *hoogtepunt* na zijn terugkeer naar Polen, waar hij moest vluchten uit *Leszno* dat tijdens de Pools-Zweedse oorlog was platgebrand.

In Transylvania (*Sárospatak*) Comenius was commissioned to establish a pansophic school. His *disappointment* culminated upon his return to Poland as he was forced to flee *Leszno* when his home was burned during the Polish-Swedish war.

V Sedmíhradsku (*Sárospatak*) byl Komenský pověřen zřízením pansofické školy. Zklamání vyvrcholilo po návratu do Polska, kdy musel uprchnout z *Lesna*, vypáleného za polsko-švédské války.

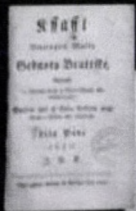
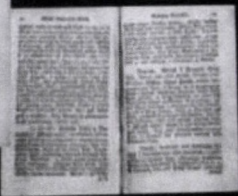
Sigismund Rákóczi

Susanna Lórántffy

Sárospatak

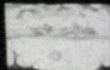

1649

Cromwell

1650

Sárospatak

1651

Praceptor

1653

Schola ludus

1656

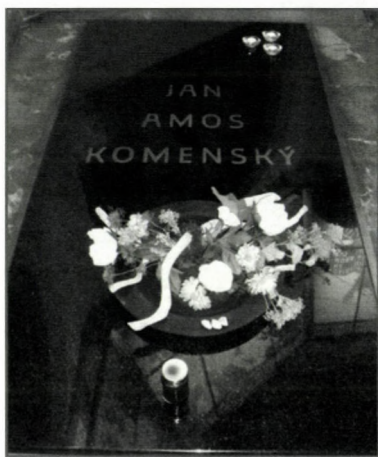
A sárospataki éveket bemutató tábló

Közvetlenül a sírhoz egy művészen tervezett és elkészített fém kapun át lehet eljutni, amelyen nyolc bronzból készített többalakos táblakép látható. Ezek központi alakja Comenius, és életútjának nyolc állomását mutatják be: Fulnek, Brandy kisváros, Lissa, London, svéd letelepedés, sárospataki munkálkodás, újra Lissa és Amszterdam. A bronz alakos képek közül a hatodik a pataki: Comenius Lorántffy Zsuzsannával, Rákóczi Zsigmonddal és egy diákkal (?).

A mauzóleum központi része, szíve: *Comenius sírja*.

A kápolna egyik falán fémtablán olvasható az az epitáfium, melyről úgy tartják, hogy Comenius fia, Dániel írta latinul apja életét méltatva. Ennek szövege így hangzik: „*Jan Amos Comenius lelkét a háromegy Istennek adta, hagyatékát mindazoknak, akik törekednek a jóra, testét ennek a sírnak. Kiválóságára nem lehet szavakat találni. A Cseh Testvéreknek püspöke és éber presbitere volt: kegyessége, műveltsége és bölcsessége biztosítja azt, hogy mindig emlékezni fog-*

nak rá, mint teológusra, pedagógusra és filozófusra. Egyházak, iskolák és az egész világ mindig is (hálával) tartozik neki erényeiért. Úgy tudta egyesíteni a galamb szelidségét a kígyó óvatosságával, hogy a szelidség győzedelmeskedett. Szavai, tanácsa és írásai ismertté tették őt uralkodók, egyházi vezetők és tudósok előtt, akik mind elismerték és tisztelték őt. Inkább szerette kijavítani a rosszat, mint támadni azt. Európa sok országában és régiójában volt állampolgár,

számkivetett vagy vendég, bár soha nem ment sehová, csak ahová kifejezetten hívták, végül is Hollandia fővárosában telepedett le a nagylelkű De Geer család kérésére. Öreg korában régóta megvetve a világ hiábavalóságát, és még mindig harcolva a lelke erejével az igazságért, békéért s bölcsességért, megáldotta népét, és elbúcsúzott a világtól és e mulandó élettől. Uhersky Brodban, Moraviában született 1592. március 28-án, és Amszterdamban halt meg 1670. november 15-én. Eltemették ugyanannak a hónapnak 22. napján itt, ebben a templomban, ahol várja a feltámadást az örök életre. Áldja az ő fia Dániel és azok, akik követik őt.”

A Csehszlovákiában szerkesztett prospektus ezzel végződik: „Sok ember látogatja a mauzóleumot Naardenben 1937 óta: csehek, szlovákok és sok más népnek a fia állt meg ennél a sírnál. Így ez a kápolna folyamatosan szolgálja a létrehozói célját: hogy ébren tartsák Jan Amos Comenius életének és munkájának az emlékét.”

A múzeum melletti szobornál

KONCZ GÁBOR

Üzenő jövő

Amint Comenius korában, most is keringenek világvége jóslatok. A hívó esemény éppen a maya naptár vége, december 21. (... Ismerjük, éppen december 21...) Az elmélyültebb elemzők ugyan úgy értelmezik, hogy ez csak a naptár vége és az új maya időszámítás kezdete. Ám a riogatókat ez nem igen zavarja...

Aktuális, friss információval kezdem. Ha ugyanis az ember ad magára, beüti a Google-ba: *világvége*, 0,21 másodperc alatt 101 ezer találat. Nos, csak... Beütöm: *szerelem*, 0,14 másodperc alatt 1620 ezer találat. És persze rögtön az elsők között bejön: „Kluták Rozi segít rajtad...”

Sokan azt mondják, a világvégének éppen itt az ideje, hiszen oly sok a gond, a feszültség, a rondaság. Mások óvatosak, sőt optimisták: világváltásra van szükség, tehát a gondolkodás, magatartás, hozzáállás megváltoztatására. Szóval és tettel: új reneszánszra.

Éppen Comenius kapcsán ne feledjük, hogy a *jelen világ* végének és egy új kezdetének biblikus alapjai vannak. Sőt, tágabban: a nagy világvallások, és így a nagy egyházak mind-mind mondanak valamit a jövőről. A keresztyénség keretében az eszkatológia foglalkozik az utolsó időkkel, Krisztus újbóli, evilági eljöveteleével.

Dr. Koncz Sándor

Édesapám, dr. Koncz Sándor (1913–1983) mint teológiai professzor foglalkozott e kérdéskörrel is. Többek között „Az eszkatológia örök időszerűsége” és „Teológiai felelősségünk a jövőért” címmel írt alapos filozófiai, teológiai tanulmányokat. 1952 és 1965 között hátrátételt szenvedett falusi lelkész volt, mely szolgálatot szintén körültekintő felelősséggel végezte.

Tízéves koromban rákérdeztem a visszajövetel bibliai tételére. Általában kapásból szokott

volt válaszolni. Most kissé eltűnődött. „Kisfiam, ne rángatózzál az utcán, viselkedj rendesen. Minden idegenben Jézus jöhet szembe...” Később, tanulmányait olvasva tanultam meg azt, hogy az eszkatológiai gondolkodás lényege a mai erkölcsi magatartás...

Az 1960-as évek végén, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen még küzdöttek a megítélések: a futurologia burzsoá áltudomány, a tudományosan megalapozott jövőkutatás viszont a távlati tervezés külső köre. (Hiszen Lenin is megmondta: „A csodás jelekből való jóslás mese, a tudományos előrelátás tény.”)

Amikor néhai dr. Kovács Géza professzor elvtárs vezetésével igen alapos futurologiai, illetve jövőkutatási tanulmányokat folytattunk, tájékoztattam Apám eszkatológiájáról. Jellemző a professzor bölcs nyitottságára: „Maga csak ne szégyellje, tanulmányozza az eszkatmicsodát...”

Nos, üzenhet-e a jövő?

Bizony igen, hiszen a mai tendenciák alapján nagyon valószínű fenyegetésekkel kell számolni. Hármat említek – a napi politikától és a kormányzati ciklusoktól függetlenül – mint minket is érintő lehetőségeket.

1. Éghajlat változás. Nagy történelmi távlatban mi igazán emlékezhetünk erre. Hiszen a magyarok nyugat felé vándorlása, majd

honfoglalása alapvetően a 150 éves sztyeppe szarazsággal indokolható. Bizony, lelkileg és technikailag is fel kell készülni arra, hogy máris elindult a népvándorlás. Egyéni életünkben is fel kell ezt fogunkunk, mint ahogyan a szárazságtűrő növények telepítését is meg kell tanulunk. Én például soha sem égetem el a gallyat és a gatz, elporladva vagy feldarálva szétteritem a fák alatt, hogy a takarás tartsa vissza a nedvességet.

2. A demográfiai, ideológiai-kulturális és várakozási feszültségek negatív összekapcsolódása. A helyi háborúk, kiirtások, elüldözések, kényszerű migrációk napi sokaságát lehetne idézni. A tömegkommunikáció által felfokozott és kielégíthetetlen fogyasztási vágyak növelik a másik kettő negatív hatásait. Itt van a hazai példa: a cigánysággal kapcsolatos problémák és eltérő megítélések.

3. Az eredeti felhalmozás mai változata: a maffiayomulás, amely a kisebb bűnözések elkendőzésére is szolgál. Szóval: ha tojást vágnak az autó szélvédő üvegéhez, ne kapsold be az ablaktisztítót, hiszen épp ezt akarják: ne láss ki.

Tágabb és nagyobb válság van, mint a pénzügyi. A válság nagy szakértője, Sören Kierkegaard (1813–1855) születésének 200. és dr. Koncz Sándor születésének 100. évfordulóját ünnepeljük 2014-ben. Azért összekapcsolva, mert dr. Koncz Sándor egyik jelentős műve volt 1938-ban: „Kierkegaard és a világháború utáni teológia”. Ennek záró mondata: „*Minden válság megoldása a váltság – a csoda.*” Ennek megértéséhez szervez majd konferenciát a Sárospataki Református Kollégium. Nos, ez egy pozitív üzenet a jövőből...¹

¹ Példákkal illusztrált előadásként elhangzott 2012. november 6-án, Sárospatakon, a Magyar Comenius Társaság *Comenius és a jövő* című felolvasó ülésén. A szerző dr. Koncz Gábor Ph.D., egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület elnöke. E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

A 2012. november 6-án rendezett felolvasó ülés közönsége

FÖLDY FERENC

A halál és a gyász pszichológiája

A halál, az élet megszűnése világnézettől függetlenül gondolkodásra készíti az embereket. Aki még nem élte át, nem is sejti, milyen végleg elbúcsúzni attól, akit szeretünk. Aki átélte, az tudja, hogy nagyon nehéz annak, aki itt marad, de annak is nehéz, aki elmegy.

A pszichológia egyik ága, a *tanatológia* a haldoklással, a halállal és a gyásszal összefüggő lelki megnyilvánulásokat kutatja. Kiterjed ez egyrészt a haldokló segítésére, az emberhez méltó halál elfogadására,

másrészt a hátramaradottak bánatának, fájdalmának enyhítésére, pszichés lehetőségeire.

Ami a haldokló felkészítését illeti, vannak pszichológiai módszerek, melyek a haldokló istápolását, gondozását jelentik, az élet lezárásában nyújtanak segítséget. Ezek a törekvések alapjában véve nem új keletűek, hiszen minden kultúrában ősidők óta ismertek olyan rítusok, amelyek halálba kísérik a haldoklót és vigasztalják az élőket.

Kérdezhetjük ezután: nehéz ma meghalni? Emberhez méltó módon igen, de élni is nehéz. Olyan világban élünk, amelyben a képmutatás, az alakoskodás gyakorta sokkal hasznosabbnak bizonyul, mint az őszinteség, az elkötelezettség és a szorgalmas munka. Megállapít-

hatjuk, hogy ma nehezebb meghalni, mint korábban. Régebben a halál kultúrája is más volt. Emberi, családi, közösségi eseményként történt. Ma a haldoklót gyakran családjától távol, kórházi osztályokon paravánok mögött, sokszor magára hagyva engedik meghalni. Otthon is többen magányosan várják az utolsó óráikat. Orvosilag ki lehet mondani a halál beálltát akkor is, amikor még a szív dobog, az ember még lélegzik, de az agyműködés teljes hiánya, az agyhalál jelzi a visszafordíthatatlan állapotot.

Megfigyeléseken alapszik, hogy a halál beállta előtt az emberi szervezet kissé felerősödik, ilyenkor jobban érzi magukat a betegek. A haldoklók a haláluk előtt *öt stádiumon* mennek keresztül. Ezek a stádiumok, fázisok a következők: az elutasítás, a düh, az alkudozás, a depresszió és a belenyugvás. Elisabeth Kübler-Ross svájci származású amerikai tanatólogus azt mondja, hogy a betegekkel minden stádiumban a megfelelő pszichológiai szükségletet kielégítve kell foglalkozni.

Amikor a beteg megtudja, hogy gyógyíthatatlan a betegsége, akkor egyszerűen nem hiszi el. „Ez nem lehet igaz! Elcserélték a leleteim!” – mondja. Ez az *elutasítás* az első időszak; még nem készült fel arra, hogy szembenézzen a betegségével. Ebben az időszakban akkor segítünk neki a legtöbbet, ha bátorítjuk őt, de figyelmeztetjük finoman a realitásokra. Egyszerűen legyünk mellette, szóban, hallgatásban, fizikailag.

Amikor a beteg szembesül azzal, hogy állapota súlyos, rendszerint megváltozik a viselkedése: *dühössé*, vádaskodóvá válik. „Miért pont velem történik mindez?” Ez a második időszak, ami nagyon nehéz a betegnek és a környezetének egyaránt. Rendkívül fontos, hogy sokat beszéljen, meséljen. Ha mellette állunk és tükrözzük állapotát, rendkívüli segítségére lehetünk abban, hogy kimondja a kimondhatatlant. Ebben a fázisban az agyonragozott biztató szó felesleges. Az extrovertált, nyitott emberek jobb helyzetben vannak, könnyebben megnyílnak, és mesélnek fájdalmaikról. Az introvertáltak esetén olykor elég, ha csak mellette ülünk szótlanul. Nehéz együtt lenni azzal, aki dühös, vádaskodik és kritizál. Ezzel azt üzeni a beteg, hogy ne hagyjuk magára érzéseivel, mert nem tud ezekkel egyedül megbirkózni. Úgy tudunk segítségére lenni, ha hagyjuk, hogy felszínre törjön a dühe, a keserősége. Így fogadjuk el őt.

A harmadik fázisban a teljes tagadás és a külvilág vádolósa után a beteg figyelme fokozatosan önmagára terelődik. *Alkudozni* kezd: „Mától nem cigizek, több zöldséget eszem, kocogni kezdek...”, megváltozik a magatartása is. Az agresszív, dühös, követelőző beteg készségessé válik az együttműködésre. Ebben az időszakban erős késztetést érez arra, hogy végiggondolja egész életét, múltját. Fontos, hogy erről beszélhessen is. Ezzel a szorongását csökkenti. Akkor nyújtunk neki értékes segítséget, ha figyelmesen meghallgatjuk, rámutatunk élete jó cselekedeteire, felemlegetjük emberi értékeit.

Amikor a beteg szembesül azzal, hogy nincs tovább, nem maradt remény a gyógyulásra, végtelen szomorúságot érez, befelé fordul, eljut a *depresszió*ig. Ez a negyedik szakasz, az igazi mélypont. Ebben az időszakban a beteget fárasztják az ismerősök látogatásai. Csökken az igénye a beszélgetésekre, nagyokat hallgat. Már csak közeli hozzátartozóinak csendes jelenlétét, gondoskodását igényli. Gondolatait egyre jobban leköti a „titok”, amelyet a halál rejteget.

Az ötödik fázis a *belenyugvás* időszaka. A beteg egyre többet gondol közeledő halálára. Alig eszik, keveset beszél, távolodik az élettől. Ebben az időszakban a szavak helyett a metakommunikációé a főszerep, csendesen legyünk jelen, simogassuk, fogjuk a kezét, törölgessük meg a homlokát. A legtöbb ember ebben az időszakban már megbékélt a halál gondolatával, felkészülten várja azt. Még egyszer újraéli életének szakaszait, leperreg előtte élete. Ez már a közeli halál egyik jele.

Ne feledjük el, hogy a súlyos beteg is képes szeretni, és érzi, ha szeretik. A beteg ember szinte mindent elveszít: uralmát a teste felett, ambícióit, függetlenségét, személyiségét, jövőképét, sokszor még a méltóságát is. A haldokló viselkedése a halálhoz vezető úton hasonlít ahhoz, ahogyan életében viselkedett. A haldoklónak szüksége van arra a bizonyosságra, hogy nem hagyják magára. Bár a halál olyan esemény, amit mindenki egyedül él meg a legteljesebb lelki magányában.

Minden család számára nagyon nehéz feladatot jelent a szeretett családtag elvesztése. A *gyász* tulajdonképpen a veszteség által kiváltott reakció. Freud is a veszteséget hangsúlyozza a gyásszal kapcsolatban, ami alapvetően intrapszichés folyamat. Mindenkinek egyéni-

leg kell átmenni ezen a változáson, másrészt viszont fontos, hogy a gyászreakciókat a hozzátartozók együtt, közösen éljék meg.

A gyász folyamatában is *öt szakaszt* különböztetünk meg. Ezek a következők: tagadás, érzelmenélküliség, szorongás és düh, büntudat és megkönnyebbülés. A gyász normál krízis állapot, ez a megnevezés arra utal, hogy mindannyiunk életében előfordul nagy megpróbáltatást jelentő esemény. A krízis során a család többféleképpen nyújthat segítséget a hozzátartozók számára. Ez attól függ, hogy milyen a családban a kommunikáció, éreznek-e felelősséget egymás iránt.

Az első fázisban előfordulhat, hogy a gyászoló nem fogadja el hozzátartozójának elvesztését. Ez a *tagadás*. Freud azt mondja, ha elhúzódik a tagadási fázis, nem internalizálódik a veszteség érzése, és ez patológiássá is válhat. Ez a kóros állapot a gyászolót megakadályozhatja mindennapi feladatának ellátásában.

A második fázisra az *érzelmenélküliség* jellemző. A gyászoló védekezik az érzelmek ellen, ebben az esetben időre van szükség a gyász feldolgozásához. Miután felszabadulnak az érzelmek, nyilvánvalóvá teszi, hogy elfogadta, ami történt.

A harmadik szakaszban erősen keveredik a *szorongás és a düh*, a harag és a bánat. Teljes az érzelmi zűrzavar. Megnyilvánulhat ez sírásban, zokogásban, elzárkózik a társaságtól, levertség jellemző erre az időszakra. Gyakori a halálfélelem, mert az elvesztett személy halála a saját élete elmúlásával is szembeesíti a gyászolót. Mély depresszió jelentkezhet ebben a szakaszban, előfordulhatnak suicid, öngyilkossági gondolatok is.

A negyedik szakaszra a *büntudat* jellemző. A gyászoló gyakran folytat saját megnyugtatózására képzeletbeli beszélgetést az elhunyttal.

Az ötödik szakasz a *megkönnyebbülés* időszaka. Az elhunyt emléke beágyazódik a gyászoló személyiségébe. Megmaradnak a vele kapcsolatos érzések, élmények, gondolatok. Átveheti az értékrendjét, szerepét, képessé válik új kapcsolatok kialakítására. Ez a gyógyulási szakasz, de itt is lehetnek fájdalmas időszakok, különösen az évfordulók és a családi ünnepek alkalmával.

Az említett szakaszok egészen tisztán nem különíthetők el, gyakran összemosódnak. Előfordul, hogy a gyászoló egyedül marad bánatával, eltemeti halottját, de nem éli meg a gyászt. A fel nem dolgozott érzések később különböző formában nyilvánulhatnak meg, ki-

alakulhatnak szomatikus betegségek, pszichoszomatikus tünetképződések. Akár több évig is eltarthat a fájdalom hordozása a feldolgozatlan gyász miatt. Segíti a gyászolót, ha a veszteséget képes együtt megélni, megosztani családjával, barátaival.

Dr. Polcz Alaine Magyarország első tanatológusa szerint: „Napiaink kultúrája a hallgatás falát emelte a halál és a gyász köré.” Éppen ezért többet kell erről beszélni, információt, ismeretet szerezni e témában. Ma már sok könyv jelent meg pl. a halál közeli élményekről, a klinikai halálból visszajöttek tapasztalatainak elbeszéléséről. Mindannyian állítják, hogy már nem félnek a haláltól, és sokkal tudatosabban élnek. Érzik, hogy milyen nagy ajándék az élet. Haláluk pedig azért lesz félelem nélküli, mert életük értelmes beteljesedését látják benne. Isten kezébe bizalommal helyezik sorsukat. Az Úr számára fontos az ember boldogsága. Szent Iréneusz már a II. században ezt így fogalmazta meg: „Az ember boldogsága az Isten dicsősége”. Aki örömét megtalálja Istenben, nem fél a haláltól, és nem tölti el bizonytalanság a túlvilág kérdésében.

Ezt erősíti meg a Biblia János evangéliumának 3. fejezetének 16. versében: *„Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.”*

Keresztyén pszichológusként vallom, hogy a Jóisten a Szentírás által megerősíti hitünket a túlvilág létezésében, és ezáltal nem félünk a haláltól és az életünkben előforduló gyász feldolgozásától.

IRODALOM

- Atkinson, Richard C.: Pszichológia. Osiris Kiadó. Bp., 1999.
 Kübler-Ross, Elisabeth: A halál és a hozzá vezető út. Gondolat Kiadó. Bp., 1988.
 Polcz Alaine: Meghalok én is? Jelenkor Kiadó. Bp., 2007.
 Popper Péter: Fáj-e meghalni? Xaxum Kiadó. Bp., 2008.
 Rakovszkyné Szabó Lujza: Halál, gyász, eutanázia. Oktatói és Szolgáltató Kft. Bp., 2008.
 Szent Biblia. Károli Gáspár fordítása. Magyar Biblia Tanács. Bp., 1992.

A Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésén 2012. november 6-án

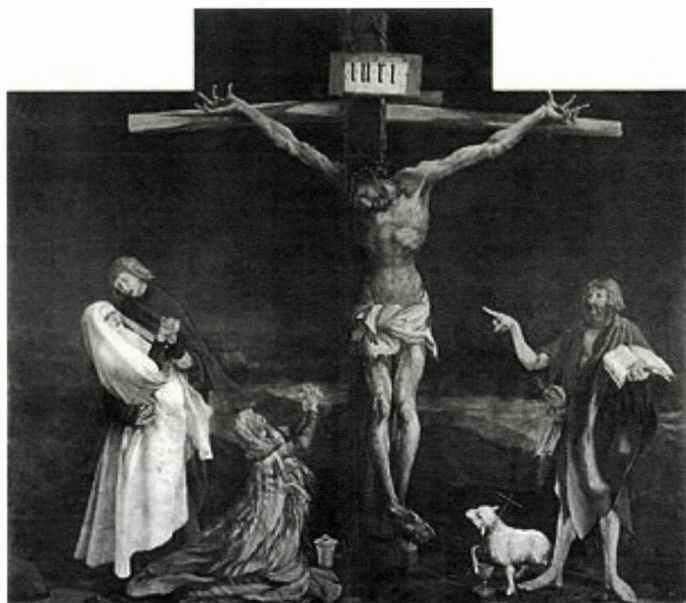
FODORNÉ NAGY SAROLTA

A halálról református szemmel

Halottak napja körül fölerősödnek alapvető létkérdéseink: Van-e élet a halál után? Él az, aki meghalt? Beszélhetünk vele? Tehetünk érte valamit? Találkozunk-e újra azokkal, akikről elszakít a halál? Vigyünk gyertyát kedves halottaink sírjára? Vagy ki se menjünk a temetőbe, mert úgyis csak az számít, amit *érzünk*, és nem az, amit mások látnak? Ezek a kérdések végső soron abban az egyben összegződnek, hogy *mit hiszünk a halálról?*

Mit higgyünk tehát a halállal kapcsolatban, s hogyan cselekedjünk? A halál némelyeknek jó üzlet volt régen, és az lehet ma is! Nem véletlen, hogy a halottak napja történelmileg összekapcsolódott a reformáció napjával! Ma is, az üzleti világ hírárszövevényében és a vallási kínálatok kavalkádjában ugyanaz a kérdés: ki nyer belőle, kinek higgyünk?! Kinek hihetünk?! Hiteles választ a halál vonatkozásában is attól kaphatunk, aki *nem nyer rajta*; attól, aki teljes mélységében ismeri *a halálnak a látható világon túli részét is*, és akit *nem tudott elnémitani* ez a hatalmasság, tehát tud tanúskodni róla: Jézus Krisztustól.

Mit mutat meg Jézus halála? A halál rettenetét. Csontváz jelzi az útját, és bomlás szagú – mutat rá O. Cullmann. Ezért ábrázolta csúnyának Jézus halálát Grünewald, a középkori festő. S pontosan azért tudta Krisztust győzelmesen szépnek festeni ugyanő a feltámadás után. Aki megértette Jézus halálának értelmét, az tud Krisztus feltámadásán ujjongani Pál apostollal: „Teljes a diadal a halál fölött! Halál, hol a te diadalod? Halál, hol a te fullánkod?” (1Kor 15,54). A halál nem szép, hiába díszítjük a sírokat virággal és mécsessel.

Matthias Grünewald: Jézus a keresztfán és Feltámadás

Egy idős kozmetikus hölgy meghagyta a fodrászának, hogy ha meghal, sminkelje ki. Nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a halál rút vonásokat rajzoljon rá. Külsőségekkel nem lehet orvosolni ezt a kérdést.

A halottidézőket halállal bünteti a törvény (3Móz 20,27). Halottainkkal nem beszélgethetünk, mert az igazságot nem lehet tudakolni az Igazság forrásán: Istenen kívül. Hagyjuk békén pihenni őket! Tartozunk viszont tisztességesen *megemlékezni* róluk, és hátramaradott övéikről, özvegyeikről, árváikról *gondoskodni*, de a holtakkal kapcsolatban semmiféle más gondoskodással nem tartozunk – írja a II. Helvét Hitvallás. Így folytatja: „Helytelenítjük azok eljárását is, akik a holtakkal szerfelett és fonák módon foglalkoznak, akik a pogányok módjára halottaik felett jajgatnak [...]. Hisszük, hogy a hívők a testi halál után azonnal Krisztushoz költöznek, annál fogva ők teljességgel nem szorulnak az élőknek a holtakért való tisztességtételeire vagy könyörgéseire, általában semminemű szolgálataira. Hasonlóképpen hisszük, hogy a hitetlenek egyenesen a pokolba vettetnek, ahonnan az istentelenek előtt nem nyílik fel a kivezető út az élők bármínemű szolgálataiért sem”¹

Szokták mondani az elhunytáról: „most már jó neki”. A halál utáni lét nem föltétlenül jó. A megoldás nem abban áll, hogy a lélek (pszüché) megszabadul a testtől, hanem abban, hogy mindkettő megszabadul a halál, a kárhozat hatalmától! Pillanatig sem kétséges, hogy a lélek a testi meghalás után is tovább létezik, a kérdés, hogy hol? Krisztusban, vagy Krisztuson kívül? Krisztuson kívül a lélek kárhozatban van. Nem a lélek halhatatlan, hanem a *Krisztusba oltott lélek halhatatlan!* Csak azon nincs hatalma a halálnak, aki Jézusban hisz: „Aki hisz énbenem, ha meghal is él” (Jn 11,25); „Én élek, és ti is élni fogtok” (Jn 14,19); „Aki hallja az én igémet, és hisz abban, aki elküldött engem, annak örök élete van; sőt ítéletre sem megy, hanem átmegy a halálból az életbe” (Jn 5,24). A halállal szemben tehát az egyetlen, amit tehetünk az, hogy hiszünk Jézus Krisztusban, és erre tanítjuk azokat is, akiket szeretünk.

¹ II. Helvét Hitvallás XXVI. rész. Erdős József fordítása. Tiszántúli Ref. Egyházkerület, Debrecen, 1941. 74.

„Hiszem testünknek feltámadását” – mondjuk az Apostoli Hitvallásban. Hogy értsük ezt? Egy test lényegéhez hozzátartozik az anyag, de nem *egy bizonyos anyag*. Ugyanannak a személynek a teste támad fel, de nem ugyanaz az anyag, amely eltemetettet. Testünk anyaga földi létünk során is szakadatlanul változik. Átlag hét évente minden anyagrészeske kicserélődik a testben, mégis ugyanaz marad a testünk. Halálunk és feltámadásunk az elvetett gabonamaghoz hasonlítható (vö.: 1Kor 15,35-38), amelyből ugyanaz, és mégis másik test kel életre. Meghalunk, de lényegünkönél (értsd: személyiségünkönél) fogva ugyanazok maradunk. „Tehát a testi feltámadás éppen azt jelenti, hogy Isten a halálon át is megőrzi az ember egyéniségét, megkülönböztethető és felismerhető formát viselő személyiségét. Tehát odaát is megismerjük egymást, nem hiába reménykedünk a viszontlátás örömeiben. [...] A feltámadott test mentes lesz minden gyarlóságtól, mulandóságtól, földi szükséglettől: hasonló a feltámadott Krisztus dicsőséges testéhez.”²

A test feltámadott testté változása csak akkor történik meg, amikor az *egész teremtett világot* újjáteremti a Szentlélek, amikor nem lesz többé halál. Ekkor „lelki testünk” lesz. Testünk feltámadása csak egy része az újjáteremtésnek, mert „új eget és új földet várunk” (2Pt3,13). „Mivel a test föltámasztása újjáteremtő tett, amely megragadja az egész univerzumot, így nem az egyén halálakor kap új testet, hanem csak az idők végén.”³ Miképpen a teremtés, úgy az újjáteremtés is Isten titka! Ami ránk tartozik: addig, amíg időnk van, keressük az örök élet útját, és küzdjünk szabályszerűen!

² Joó Sándor: „Mi van a halál után”? Kálvin Kiadó, Bp., 2007. 14. Lásd még: Szathmáry – Török – Kocsis: Eszkatológia. Ref. Zsinati Iroda Doktorok Koll. Főtitkári Hiv., Bp., 2001. Jo-hann C. Hampe: Hiszen meghalni egészen más. Ref. Zsinati Iroda T. O., Bp., 1993.

³ Oscar Cullmann: A lélek halhatatlansága vagy a lélek feltámadása? Karasszon István ford. = Református Egyház, 1984. [s. n.] 8.

KÉZI ERZSÉBET

A korai nyelvoktatás történeti aspektusai

Nehéz erről a kérdésről két országos viszonylatban is jelentős szakember után (dr. Petőcz Jánosné és dr.habil. Kovács Judit) újat írni, akik alapos tudományos munkásságukkal rámutattak a kérdés fontosságára, valamint ki kell emelnünk dr. Morvai Edit kreatív munkaközösségének tananyagfejlesztő tevékenységét is. Évek óta heves vita folyik a korai nyelvoktatás szükségességéről. Véleményünk szerint a jelenlegi szakaszban nem szakmai, hanem pénzügyi vitáról lehet csupán szó, mert a korai nyelvoktatás egyidős a keresztény Európával.

Már a Római Birodalomról rendelkezésre álló források alapján állíthatjuk, hogy a feladat az ókorban sem volt ismeretlen. A művelt római polgárnak tudnia kellett a görög nyelvet, mert csak annak segítségével tanulmányozhatta a görög filozófiát és irodalmat. A filozófia tudományának fejlődése a görögöknél érte el csúcspontját, másrészt a görög irodalom a római köztársaság korában jóval magasabb színvonalú volt, mint a latin nyelvű irodalom. Ezért az előkelő családok görög rabszolgák segítségével sajátították el gyermekeikkel a görög nyelvet, hogy ne legyenek elzárva a tudás fontos forrásától. Bizonyos tehát, hogy az idegen nyelvek ismeretének problematikája már az ókorban jelen volt.

A császárkorban a közigazgatás nyelve a latin lett, így az alávetett népek vezetőinek meg kellett tanulniuk ezt a nyelvet. A Római Birodalmat azért érintette jelentősebb mértékben, mert olyan politikai egység volt, amelyen belül több különböző nyelvet beszélő népcsoport élt. Sok más tényező mellett a nyelv is elősegítette a birodalmi összetartozás megerősítését.

A Római Birodalom bukása után a keresztény egyház megőrizte a latin nyelvet. Mivel az egyházi szertartásokhoz, másrészt pedig az okiratok kiállításához a latin nyelv nélkülözhetetlen volt, így oktatását is meg kellett szervezni. A kolostori iskolák ennek megfelelő szintet biztosítottak. Azért is volt fontos a latin nyelv használata, mivel a törzsi nyelvek nem voltak még alkalmasak az okiratok szófordulatainak korrekt megfogalmazására sem. Másrészt a Biblia Újszövetségének, valamint az ókori tudományos szövegeknek, irodalomnak a tanulmányozásához a latin nyelv szintén nélkülözhetetlen volt.

Bár a források nem használják kifejezetten a korai nyelvoktatás terminológiáját, de a nyelv oktatásának mindenképpen kisgyermekkorban kellett elkezdődnie, mert különben képtelenek lettek volna a gyermekek a tantárgyakat latin nyelven tanulni. A korai középkor iskolájának nyelve a latin volt, mivel a formálódó feudális államok lakosságának nyelve még nem volt alkalmas a tantárgyak ismeretanyagának közlésére.

A XVI. századig választékos volta miatt Európa több területén még szóbeli közlésre is a latint használták a művelt emberek. A nyelv alapos megtanulása érdekében általában már kisgyermekkorban elkezdték a tanítását. Erre éppen a nemzeti nyelvek pallérozatlansága miatt volt szükség. *„Korán kell tehát felnyitni az ember érzékszerveit a jelenségek szemléletére, mert egész élete folyamán sok mindent kell megismernie, átélnie és végrehajtania.”*⁴ Ezt a gondolatot, tehát az oktatás minél korábbi kezdését Comenius *Didactica Magna* című műve más helyén is megtaláljuk. *„Ebből következik először is az, hogy legjobb a szellemet még zsenge korában elárasztani a bölcsesség tanulmányaival, amíg nem szokott hozzá, hogy egyéb elfoglaltságok vonják el őt.”*⁵ Comenius kiemeli a nyelvek ismeretszerzésben betöltött szerepét is. *„A nyelveket nem úgy tanuljuk, mint a műveltségnek vagy tudomáynak egy részét, hanem úgy, mint a műveltség megszerzésének és másokkal való közlésének eszközt.”*⁶

Mindezen sorok alapján azt kell feltételeznünk, hogy a latin nyelv oktatása már az általunk *korainak* nevezett életkorban megkezdődött, mert csak ez tette lehetővé a gyors iskolai előmenetelt. A 17. század-

⁴ Comenius: *Didactica Magna*. Seneca Kiadó, Pécs, 1992. 70.

⁵ Comenius i. m. 132.

⁶ Comenius i. m. 196.

ban Comenius már alkalmasnak találta a nemzeti nyelvek oktatásban történő alkalmazását is, így a gyermekek helyzetének megkönnyítése érdekében az első hat osztályban az anyanyelvi oktatást javasolta. Azt azonban ő sem tagadta, hogy a latin nyelv elsajátítása elkerülhetetlen a magasabb műveltség megszerzésére törekvők számára. Sőt, kifejezetten hangsúlyozta, hogy élete folyamán minden embernek több nyelvet is meg kellene tanulnia. *„A latin nyelv tanulását el lehet végezni két év, a görögét egy év, a hébert egy félév alatt.”*⁷

Comenius munkáiban többször utal az anyanyelv fontosságára, valamint a szomszéd népek nyelvének megismerésére is. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy kivételes képességű emberről van szó, aki a tanítási módszereket szinte csodaszernek tartotta.

Comenius elkülöníti az anyanyelvi és a latin iskolát. Mivel a középkorban a szaktudományok oktatása is latin nyelven történt, így a gyermekeknek iskoláztatásuk első éveiben el kellett sajátítaniuk a latin nyelvet. Ez pedig sok esetben az általunk emlegetett korai nyelvoktatási szakaszban történt, mivel ezzel megkönnyítették a gyermek iskolai előmenetelét. Ez feltehetőleg azért is volt fontos, mert az egészségügyi körülmények miatt a középkori ember sokkal rövidebb életpályára számíthatott, mint a mai. Így a korai nyelvoktatás problematikájával már a középkor embere is szembesült, sőt eredményességének megítéléséről is van tudomásunk. Aquinói Szent Tamásról, valamint Erasmusról azt jegyezték fel, hogy választékosan használták a latin nyelvet, ezzel szemben Comenius stílusát kifogásolták már kortársai is.

A középkorban az idegen nyelvek tanulásának lehetősége csak az elit számára állt rendelkezésre. Annak a jobbagynak, aki egész életében nem hagyta el faluját, nem is volt erre szüksége. A polgárság azonban már érdekelt volt a nyelvek ismeretében, mivel a nemzetközi kereskedelem, valamint a szakismeretek átadása az idegen nyelvek használata nélkül nem volt lehetséges. Az arisztokrácia számára szintén fontos volt a nyelvismeret, mivel az uralkodócsaládok a korai feudalizmus korszakától kezdve ápolták nemzetközi kapcsolataikat, a jó viszonyt gyakran politikai házasságokkal igyekeztek megszilárdítani. Források bizonyítják, hogy a királyi gyermekek oktatását a min-

⁷ Comenius i. m. 198.

denkori politikai helyzet is befolyásolta. Azt az idegen nyelvet kellett már korai gyermekkorban tanulniuk, amelyet később feltételezhetőleg politikai házasságuk megkötése után használhatták új hazájuk polgárainak megértése céljából.

A latin nyelv egyeduralkodója a 16. századtól fokozatosan csökkent, mivel a kialakuló nemzeti királyságok nemzeti nyelve alkalmassá vált az igazgatás és adminisztráció nyelvi feladatainak betöltésére. Ebben a folyamatban nagy szerepet kapott a reformáció, amely a nemzeti nyelvek szerepét hangsúlyozta. Leghamarabb Angliában, valamint Itáliában alakult ki egy olyan nemzeti nyelv, amely alkalmassá vált a latin szerepének átvételére. Ez a folyamat azonban nagyon lassan ment végbe, így a latin nyelv tanításának szükségessége több évszázadon keresztül befolyásolta az oktatást.

Goethe önéletrajzi írásában részletesen bemutatja nyelvtanulását is, ő még Comenius Orbis pictus című munkáját is forgatta.⁸ „*A grammatikát nem szívellelhettem, önkényes rendszert láttam benne, a szabályokat nevelésnek találtam, mert annyi volt alóluk a kivétel, amelyet újra csak be kellett magolni. Ha nem lett volna a rimbe szedett 'kezdő latinos', bezzeg rosszul állt volna a szénám; [...] A nyelvi formákat, fordulatokat könnyen megjegyeztem...*”⁹ Az olasz nyelv elsajátításáról a következő módon írt: „*gyorsan elsajátítottam az olaszt, melyet csupán a latin szórakoztatóbb változatának éreztem.*”¹⁰

A nemzeti nyelvek európai kiformálódását is szemléletesen tudta Goethe bemutatni. „*A német, aki majd kétszáz esztendeje leledzett elvadult, szerencsétlen, zilált állapotában, a franciához járt iskolába, hogy pallérozottá váljék, s a rómaihoz, hogy méltóságteljes kifejezőmódot tanuljon. Mindezt azonban anyanyelvünkön is meg kellett honosítani, s így aztán a félig-meddig lefordított idiómák nyers használata neveltségessé torzította mind a társasági, mind az üzleti stílust. Azonkívül a déli nyelvek hasonlatosságát felnagyítva láttuk és túlzottan használtuk.*”¹¹

Goethe is számos nyelvet tanult (latin, olasz, francia, héber), de az ő esetében nem feledkezhetünk meg arról, hogy zseni volt, aki

⁸ Goethe: Életemből. Költészet és valóság. Európa Könyvkiadó, Bp., 1982. 31.

⁹ Goethe i. m. 29.

¹⁰ Goethe i. m. 30.

¹¹ Goethe i. m. 231.

ugyan nem szívesen tanulta a nyelvtant, de könnyedén jegyezte meg a kifejezéseket, megragadta a nyelv zeneisége, majd a francia nyelv elmés szófordulatait értékelte nagyra.

Tudjuk, hasonló folyamaton ment keresztül a magyar nyelv is.

A latin nyelv meghatározó szerepe a 20. század első harmadában ugyan már vitatott volt, de az oktatásban, különösen a humán gimnáziumi képzésben még fontos helyet foglalt el. Az arisztokrácia a 20. században is ápolta nemzetközi kapcsolatait, ehhez pedig az idegen nyelvek ismerete elengedhetetlen volt. Az ő oktatásuk is kicsiny gyermekkorban kezdődött.

Andrássy Katalin grófnő emlékirataiban így írt erről: „*Először angolul tanultam meg. Angol nevelőnőmet Miss Hillnek hívták. Magyarul nem tudtam; anyámat rokonaink szemrehányásokkal is illették érte.*”¹²

Ennek ellenére a grófnő könnyedén megtanulta a magyar nyelvet is, hiszen abban a nyelvi közegben élt. Visszaemlékezései alapján azt is tudjuk, hogy családjában a legfontosabb európai nyelveket ismerniük kellett. „*Három nevelőnő volt tehát mellettünk, egy német, egy francia, egy angol.*”¹³ A nevelőnők jelenléte elsősorban a gyermekek idegen nyelvi nevelését szolgálta, de elősegítette azt is, hogy a felnőttek állandóan gyakorolhassák az idegen nyelveket. Így idegen nyelvi környezetben sem mutatkoztak tudatlannak.

Az első világháború után még a politikai vezető réteg sem volt olyan gazdag, hogy gyermekeinek a külföldi tartózkodás lehetőségét minden esetben biztosítani tudta volna, másrészt a nevelőnők alkalmazásának feltétele is beszűkült. Ezt ismerte fel Klebelsberg, aki a nyelvi bentlakásos intézmények biztosításával igyekezett elősegíteni a diplomáciában, a kulturális életben, a gazdaságban, valamint az oktatásban szükséges idegen nyelvet beszélő szakemberek képzését. Az intézményes képzés 10 éves korban kezdődött, de a növendékek már úgy kerültek az internátusokba, hogy rendelkeztek nyelvi előképzettséggel.¹⁴

Miért merült feledésbe az idegen nyelvek tanításának szükség-szerűsége? Az 1950-es években a magyar lakosság külfölddel való kapcsolattartási lehetőségei egyre inkább szűkültek. Csak nagyon kis réteg kapott engedélyt külföldi utazásra. Még a levelezést is ellen-

¹² Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Európa Könyvkiadó, Bp., 1973. 16.

¹³ Károlyi Mihályné i. m. 46.

¹⁴ Kézi Erzsébet: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2004.

őrizték. A nyugati kapcsolat gyanússá vált. Ebben a világrendben nem volt értelme az idegen nyelvek tanulásának. Ennek a következménye volt részben az is, hogy a tudomány is belterjessé vált. A külföldi tudományos eredményeket is csak az arra érdemesek ismerhették meg. Az Internet korszaka úgy köszöntött ránk, hogy a lakosságnak csak nagyon kis százaléka tudott idegen nyelveket. Ennek hátrányát ma is érezhetjük. Zavarja a nemzetközi kapcsolatok bonyolítását, az információáramlást.

Nehezíti helyzetünket az a nyelvészeti tényező is, hogy a magyar nyelv paradigmarendszere, nyelvtani szerkezete egészen más, mint az indoeurópai nyelveké. Míg egy németnek angolul megtanulni elvileg nagyon egyszerű is lehetne, addig a mi tanulóinknak a fejében egy egészen más nyelvi rendszert kell felépítenünk a helyes német vagy angol nyelvhasználathoz. Az angol és német nyelv hasonlósága ellenére azonban számos német polgár is küzd a nyelvtanulással, nem is tudják elképzelni, hogy nehézségeik nem is hasonlíthatók a magyar anyanyelvűek problémáihoz.

A korai nyelvoktatást Magyarországon tehát nyelvünk indoeurópai nyelvektől való eltérése is fontossá tenné. Természetesen – mint majdnem minden – ez is fontos anyagi vonzattal rendelkezik. A helyzet javulását tehát elsősorban a pénzhiány akadályozza. A testi nevelés helyzetének javítása mellett a szellem pallérozásáról sem szabad azonban elfelejkeznünk. Már az 1980-as évektől felértékelődött az idegen nyelvek ismerete. Az idegen nyelvek tudása tömeges szükségletté vált, amit a régi oktatási keretek között nem is tudtunk, nem is tudnánk mindenütt kielégíteni. A lehetőségek körét éppen az esélyegyenlőség biztosítása érdekében tovább kellene bővítenünk. Erre az óvodai nevelés kiterjesztése jó lehetőséget teremthet.

Az Európai Unió is ösztönzi ezt.

„Az Oktatási Miniszterek Tanácsa 1995. március 31-i határozata alapján mindenki számára szükségesnek tartják, függetlenül, hogy milyen oktatási formában vesz részt, hogy lehetősége legyen az anyanyelvén kívül legalább két EU nyelven való kommunikálás megtanulására és ennek a képességének a fenntartására. Ahhoz, hogy három EU nyelvet megtanuljon valaki, ajánlatos az idegen nyelv tanulását az iskolás kor előtti időben elkezdni. Alapvetőnek látszik, hogy az általá-

*nos iskolában megkezdjék a rendszeres idegennyelv-oktatást és a második EU idegen nyelvet a középiskolában kezdjék el.*¹⁵

Az idegen nyelvek oktatásának más szakértői is állást foglaltak a korai nyelvoktatás mellett. Dr. Hajdú Erzsébet a következő módon érvel: *„Alfred Tomatis (1994) francia orvos-nyelvész professzor szerint nyelvtanulásunk már az anyaméhben elkezdődik édesanyánk hangjának csontvezetéssel történő érzékelése révén. Többek között a fül és a hangképző szervek élettani összekapcsolódása indokolja az idegen nyelvek tanulásának minél korábbi életszakaszban való elkezdését. Lehetőleg az anyanyelv elsajátításával párhuzamosan már érik idegen nyelvi impulzusok a felnövekvő gyermeket.*”¹⁶

Mind a pedagógusok, mind a pszichológusok azt a véleményt képviselik, hogy a korai nyelvoktatás elősegíti a gyermek értelmi, érzelmi kiteljesedését. Magyarországon számos intézmény kiváló eredménye bizonyítja, hogy a gyakorlat megerősítheti az elméleti alapvetést.

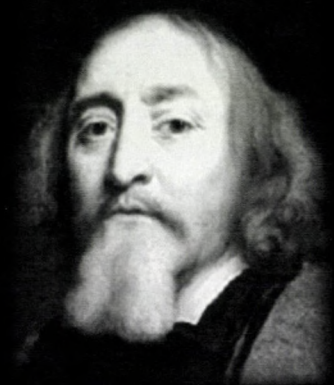
A történelmi példák mind a gyakorlati tevékenységet, mind pedig az elméleti vizsgálódást elősegíthetik.¹⁷

¹⁵ Bognár Anikó: Az idegen nyelvek oktatásának helyzete az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében. = Kahánné Goldman Leonóra – Poór Zoltán (szerk.): Európai dimenziók a hazai nyelvoktatásban. Tallér Kiadó, Veszprém, 1999. 33.

¹⁶ Hajdú Erzsébet: Gondolatok az autonóm tanulás témaköréhez. = Kahánné Goldman Leonóra – Poór Zoltán (szerk.): Európai dimenziók a hazai nyelvoktatásban. Tallér Kiadó, Veszprém, 1999. 125.

¹⁷ Lásd még: Hüllen, Werner: Kleine Geschichte des Fremdsprachenlernens. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2005. – Kovács Judit: A gyermek és az idegen nyelv. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2009. – Petőcz Jánosné: Ausgewählte Probleme der frühen Fremdsprachenvermittlung Deutsch. Az Eötvös József Tanítóképző Főiskola kiadványa, Baja, 1993.

DIDACTICA MAGNA

COMENIUS

II.

Sárospatak és az örökhagyók

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Mazeppa

Ostor csattan. A ló hátára kötözött ember nem az előtte álló utat látja, hanem a ló farát, farkát. A bosszúálló nagyúr jobbágyaival megbotoztatja a lovat, megdobáltatja, közáport zúdított rá, és elkezdődik a vágta. Mazeppa bűnhődik, megérdemli a büntetést, mert Don Juan-i élete váltotta ki a felbőszült férjből a haragot. Miért van az, hogy Liszt Ferenc zenéjét hallgatva nem erre a bűnhődésre, nem az előéletre gondolunk, hanem olyan hangulat fog el, amelyben az izgalom, a szél, az erdő, a természeti erők határozzák meg a sorsot, és amelyben – immáron az adott helyzetben – mindenféleképpen ragaszkodni kell az élethez? Semmi sincs itt Francesca da Rimini és Paolo Malatesta lírai sóvárgásából, ami összeköti ezeket a hősokeket, az leginkább a szél, a vihar, a természeti erőkkkel egyenértékű emberi indulat. Ez viszont több Liszt-műben is jelen van, nem csupán a Dante-szimfónia jól ismert jelenetében. Elég a „Les Préludes” szelet, vihart idéző hangjaira gondolni. Liszt, mint a legnagyobbak, mindig egységes, mindig egy nagy és végtelen áramlás részeseivé teszi az embert, de művei ugyanúgy külön „egyénségek”, mint ahogyan azt embertársaink kapcsán tapasztaljuk. Mi több, nem a megnyomorított, egyéni jellegtől, jellemtől megfosztott tucat-lények kapcsán, hanem azoknak az esetében, akik feledhetetlen jellemek, akik a teremtésnek igazi és külön képviselői, akik nélkül kevesebb lenne a világ, ha nem léteznének.

Jellemet mondok, és ez különösen hangzik akkor, ha a végtelen pusztán, az erdők rengetegében, lengyel, ukrán tájon vágatató, kis híján kísértetlovassá átkozott személyre gondolunk. Ki volt ő? Az iga-

zi, a történelmi lény Liszt előtt ismeretlen volt. Ezért annak valóságos jellemtelensége, igazi evilági úttévesztése nem lehetett a nagy zenei lángész ihletője.

Ivan Sztjepanovics Mazépa (1644-1709) ukrán nemesember volt. Több súlyos bűn terhelte a lelkét, de különös, lovas történetét Voltaire találta ki. Ily módon az egykori hús-vér ember és a művészetben megelevenedett hős külön úton halad. Byron és főképpen Victor Hugo költészetében kapta meg azt az irodalmi létét, amely Liszt Ferencet oly nagymértékben megihlette.

Mazeppa Liszt rendkívül érdekes önarcképe. Ő a nemesség kötelez jelszót nagyon emberivé tette azzal, hogy részben megváltoztatta, hiszen az igazi nemesség a lélekben lakozik és nem a származásban. Akiben saját gyengesége vagy a körülmények hatalma nem oltja ki az eredeti, magával hozott fényt, abban nem csak megmarad ez az isteni szikra, hanem az benne örök lángolással ég. Ez a lobogás hasonlít Mazeppa vágójához, hiszen a művész a tehetségéhez kötődik örök fonalakkal, kötelekkel. Pedig az egyén számára sokkal kényelmesebb lenne, ha ez a nagy vágta „önkínzás, ének” nem létezne. Liszt egész élete igazolja, hogy ezt a típusú lemondást nem fogadta el sohasem. Mint már említettem, a fenti, régi elvet ő megváltoztatta, és azt hirdette, hogy „a tehetség kötelez”. Ez a kötelesség oly komoly és természetes körülmények közepette elvághatatlan, mint az irodalomban megörökített ukrán hősé.

Az ember élete során gyakran érezheti azt, hogy jégkristályos időben valamilyen feneketlen mélység felé robog vele egy megkorbácsolt, iszonyú paripa. Pára veszi körül, a dermedező liliom sír, de ezt a vágat ki kell bírni, mert a pokoli szelet, a vihar dühöngését le kell győznünk. Tehetségünk erre kötelez. Nem úszhatunk az idő tovaíramló folyójában úgy, mint egy magatehetetlen fadarab. „Hárfa legyen szíved!” – zengi egy belső hang. Hinnünk kell, hogy megmarad az, ami hajdani szép volt. A lét magvai körülöttünk enyésznek, de ha nem zuhanunk le, ha nem merülünk el az örvényben, ha megőrizzük a magunkkal hozott fényt, akkor előttünk fellobog az örök úr csillag-szép fáklya-világa.

Liszt a zene Orfeusza volt. Nem véletlenül vonzotta a mondabeli görög hős. Előadóművészként a XIX. században oly hatalmas utat tett meg, hogy egyformán nevezhetjük a zene Odüsszeuszának avagy

Liszt Ferenc (1811–1886)

Szindbádjának is. Mi sarkallta, mi ösztönözte? Gyermekkorában már részesült abban a dicsőségben, amely nagyon kevés embernek adatik meg – egész életében. Szerelmeiről sokat írtak, de a zeneszerző lelkiismeretes önemésztő munkája gyakran homályban marad a szenzációra éhes emberek előtt. A legmodernebb és leghitelesebb kutatás bizonyítja, hogy idős korában egyre magányosabb lett. Ellenfeleiről, irigyeiről a kortársak is jól tudtak. Őt viszont Antigoné jelszava jellemzi: „Gyűlölni nem, szeretni jöttem én”.

Harcolni is tudott, ha rákényszerítették, de nem a győztes és a vesztés ember modern „képlete” szerint látta a világot, mert igazi segítő ember volt. Ebben látnunk kell mélységes vallásosságát, őszinte kötődését Szent Ferenchez. Ám a korabeli művészi lét, a baráti kör, az élet viharai olyan helyzetbe hozták, hogy az egyházi emberek előtt ő gyakorta ennek a szabados életnek a bélyegét hordozta magán, a túl szabadgondolkodásúak viszont nem bocsátották meg neki mély és őszinte vallásosságát. Nagy művészi megvalósulását is egyre kevesebben értették meg. Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy veje, Richard Wagner mily kevés Liszt-művet tartott igazán értékesnek, a Krisztus-oratórium ajánlása helyett is inkább pénzt várt az apósától...

Vágtatott vele a ló. Külön kocsija is volt, de mégis a hagyományos utazási eszközökkel jutott el a legtovább hosszú vándorlásai során. Különböző égtájak, nagy folyók, főséges hegyek, tavak és tengerek jelentek meg előtte, és zene, zene, mindenütt a zene, maga a teljesség, de az elismerés életében többnyire csak rész szerinti volt, teljességét nem látták, vagy nem akarták észrevenni.

„A tehetség kötelez”. Ezzel minden embernek szembe kell néznie, még akkor is, ha korán belátja, hogy annak korlátai vannak. Ki szívénemásra született, nem biztos, hogy örökre hallgatásra kárhozzatott, mert eljőhet az a pillanat, amelyben felcsendül a legfőnségebb hang: „Ki, ha nem te, és mikor, ha nem most?” Igen erre fel kell készülnünk, mert ember voltunknak ez a felkészülés az egyik szép és nemes alapja. Ha nem zuhanunk le arról a vágtató lóról, akkor egy újabb hangot is hallhatunk: „Effetá!” „Nyílj meg!” (Szóljunk meg!) Lehet, hogy nem a beszéd, az írás eszközével, hanem az emberi tett megszámlálhatatlan lehetőségével érhetjük ezt el.

Mazeppa robog, száguld a lován, és a zene hangjai nekem Liszt Ferenc arcát idézik fel. Megjelenik egy másik arc is: Torquato Tassoé. Nyugtalanság üzte őt gyakran tájról tájra igen, míg a hétévnynél hosszabb rabság rá nem zúdult. Liszt Ferenc a tassói sorsot felidéző népdalt a velencei gondolasoktól hallotta. „Lamento” (panasz), Trionfo (dicsőség) a nagy olasz költő léte, lényege van a „Tasso” című szimfonikus költeményben. A megalázott, szabadságától megfosztott művész olykor a legrosszabb körülmények közepette is dolgozott. Volt, amikor a macskák szeme világított, mert gyertya vagy mécses sem állt a rendelkezésére. Így írt a művész. Közben zengtek a karne-

váli multság hangjai. Szerintem Lisztnek ez a műve áll a legközelebb a „Mazeppá”-hoz. Itt nem a zenei nyelvre, kidolgozásra, stílusjellegre gondolok, hanem a belső emberi látásra.

Megvalósulás! Ez több mindennél, minden dicsőségnél, mert a teremtes műve így folytatódik. Liszt jól tudta, hogy az ember az egyetlen olyan lény, akit az Isten megajándékozott ezzel a kegyelemmel. Nagy segítőszándékát sokszor épp az motiválta, hogy tudta, mily nagy átok az, ha a legegyszerűbb szükségletek is hiányoznak az ember életéből. Mazeppai vágója során ő győzött, de ezzel nem elégedett meg. Ingyen tanított, így segítette mindazokat, akikben látta a fellobogó fényt, a tehetség isteni szikráját. Diktatórikus rendek a léleknek a szabad szárnyalását gátolják meg, akadályozzák. A történelem folyamán hányszor és hányszor tették már az iskolákat az „agyvakítás intézményeivé”. Ez a gyarmatosítás egyik biztos lehetősége, hiszen szellemi érték nélkül nincs haladás, senyved, pusztulásba hanyatlik a nemzet. A szabadság az élet, a rabság a halál. Mi hányszor voltunk rabok, és mégsem haltunk meg? Nincs itt valami ellentmondás? Nincs, mert ha vannak olyanok, akik lélekben szabadok maradnak, azokban él a szabadság, és azt semmilyen vaspata sem tudja eltiporni.

Arany János „Vágtat a ló” című versében derűsebb az alaphelyzet, mint Liszt „Mazeppa” című remekében, hiszen nagy költőnk a köré font elvárások, korlátok tagadásával a rohanás örömét, boldogságát fejezi ki. Ady Endre „Eltévedt lovas”-át olvasva is könnyen gondolhatunk Liszt remekére. Végképp nem „hatást” keresek én itt, hanem azt a tragédiát emelem ki, amelynek az a lényege; hogy az embertelen tájban, a fojtó körülmények miatt sínylődők, szenvedők a kiteljesedés lehetőségét sem érezték meg. Az igazi és termékeny lét küszöbéig sem jutottak el: „Láncolt lelkek riadoznak”. Tudom, hogy ezen az úton nagyon messzire juthatok, és a mazeppai alaphelyzettől egyre inkább eltávolodom, de úgy vélem, hogy a kipányvázott lélek és az ukrán nemesember halálos lehetőséget magában hordozó vágója végső soron nagyon közel van egymáshoz. Mint ahogy egy villanásnyira az a tény is idekiváncozik, hogy Nagy László „Fehér lovam” című versének elején a bemutatott fiatalember gondtalan vágóját zavarja meg az a tény, hogy „így rohannak, akik árvák”. Sőt, a bombázók után látható kondenzfátyol a szabadnak látszó tér teljes lezártágát mutatja meg, és ezért mondta a húszéves költő: „édes lovam, égre lábolj, / vágatassunk

ki a világból!” A „Katonalovak”, a „Kiscsikó-sírató” című Nagy László-versek további nagyszerű példái annak a szomorú igazságnak, mely korunk tragédiája is egyben. Az ember a természet pusztításával kiesett a megszokott hajdani rendből. Egykor szeretett és kedves állata helyett egyre inkább átadja magát a gépeknek. Nem veszi észre, hogy ezek egy idő után az életére törhetnek, a pusztulását okozhatják. Összhangot csak a természet tiszteletével megbecsülésével tudunk teremteni. Nem véletlenül hangsúlyozta egy ősi kínai gondolat azt, hogy az embernek elsősorban azt kell megtanulnia, hogy miképpen illeszkedjen bele a természet rendjébe.

A ló művészi ábrázolása ötezer évnél távolabbi időbe visz vissza. A tehetség és a kiteljesedés szép, művészi képében is jelen van. Életutunk során nem szabad, hogy csak az űr uralkodjon rajtunk. Éreznünk kell, hogy eljutunk az örökhöz. Ezt hirdeti Liszt Ferenc életműve, és ezt fogalmazta meg a „Mazeppa”-ban is. Ki megőrzi a magában lévő értékeket, eljut a magasabb minőségbe. Lelkében ott van a megismert, meglátott világ tükörképe. Tünődve, töprengve a lovas vágta során, esetleg egy kicsit megpihenve oly igazságokat láthat meg, amelyek saját és mások boldogságának a forrásai lehetnek. Oly nagy és emberi tettekre lehet képes, amelyekre korábban aligha gondolhatott. Rájöhet arra, hogy az emlékek a múlt barlangjába zuhantak ugyan, de élnek, „ottan élnek”, és hogy igazi arcukat meglássuk, titkuk, kincsük előttünk kitáruljon, ismernünk kell a jelszót. Olyasmit, amelyet Ali Baba tudott: „Aftih, já, szimszimu!” (Tárulj – nyílj meg, szezám!)

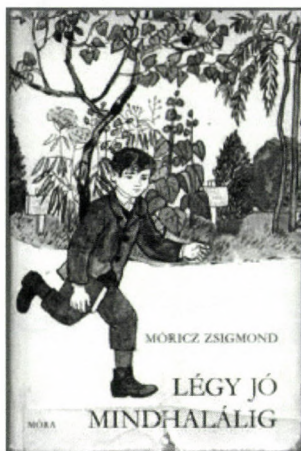
JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA

A mimetizáló populáris regény poétikája Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című műve alapján

Komáromi Jánoshoz hasonlóan *Pataki diák* címmel Móricz Zsigmond is írhatott volna regényt, amennyiben a városhoz és a Kollégiumhoz kötődő személyes élmények kell, hogy jelentsék egy ilyen regény alapját. Móricz Zsigmond 1891-től 1894-ig debreceni diák volt. Mivel szülei Sárospatakra költöztek, átiratták a híres sárospataki iskolába, ahol a negyedik, ötödik osztályt és a hatodik első félévét végezte. A hatodik osztály másodok felét, valamint a hetediket és a nyolcadikat az anyai nagybátyja, Pallaghi Gyula vezetésével működő kisújszállási gimnáziumban járta; 1899-ben ott érettségizett.

A maga diákkori élményeit is mozgósító regényét, a *Légy jó mindhalálig* című munkát Móricz 1919 végén, 1920 elején írta. A mű 1920-ban jelent meg. Móricz ekkor Leányfalun élt. Traumatizáló személyes sérelmek érték itt. A forradalmak alatti magatartását vizsgálva a helyi rendőrörsről érte jöttek, megbilincseltek, bevitték az örsre, ott kihallgatták, egy hétig ott tartották, majd jó darabig hetente rendszeresen kellett jelentkeznie a rendőrségen. Móricz Virág *Apám regénye* című művéből tudható, hogy alig mozdult ki a lakásból, sokszor az ágyból sem kelt fel.¹ Ugyanabba a lélektani helyzetbe került, mint Babits Mihály, akit 1919 őszén fosztottak meg egyetemi tanári állásától, ekkor szüntették meg középiskolai tanári nyugdíjának folyósítását. Íróként mindketten azonos módon reagáltak az őket érő inzultusokra.

¹ Móricz Virág: *Apám regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1954. 207.

Korábbi regényeikben rendszerint az életidejükkel azonos időben játszották a történeteket, most mindketten visszaléptek a politikailag, emberileg, társadalmilag, zavaros és áttekinthetetlen jelen időtől, s a szilárd kontúrú múltba fordultak: mindketten a gimnazista életidejüket jelentő 1890-es évekbe tértek. Babits Mihály megírta a *Timár Virgil fiát*, Móricz Zsigmond pedig a *Légy jó mindhalálg* című regényt.

Móricz a maga művének keletkezés-történetéről és inspirációjáról a következőket írta Magoss Olgának 1930. decem-

ber 12-én: „a Nyilas Misi tragédiában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommün alatt s után elszenvedett dolgokat. Ezt, tudja, eddig még soha senkinek ki nem vallottam. Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naiv s gyermekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmek között tudtam megmutatni azt, amit éreztem, s lám, az egész világ elfogadja s a gyermek sorsát látták benne. Az ember örök gyermek s gyermek marad, ha a feje deres is. Talán az az egy szép dolog van az életben, s ez az egy vigasztaló. Talán lesz majd egy másik élet, amely fölemel, s megvigasztal: ha majd anyaggá válunk, és nem lesz érzésünk, vagy ha a lélek külön él, s nem anyagi fájdalom”.²

Ha Móricz gimnáziumi éveit akarta felhasználni arra, hogy „a gyermeki szív” rejtelmek között mutassa meg az őt ért sérelmeket, választhatta volna szintérül Debrecent, Sárospatakot és Kisújszállást egyaránt. Debrecen mellett szólt a tény, miszerint (Szabolcska Mihály népszerűségét látva) itt határozta el: író lesz, ekkor vásárolta meg a híres „diósgyőri papírt”, s kötötte *Fehér könyvét* pergamenbe, 1894 januárjában pedig elkezdte „hivatalosan” is a maga számára az íráságot; ekkor írja be ebbe a könyvbe *Karácsony estéje* címmel első munkáját. Sárospatak helyválasztását a megélt konfliktusok indokolták volna. Itt került szembe az őt tanító tanárokkal. A latintanárra a hatodik osztály-

² Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése. Püski, Bp., 1995. 142-143.

ban a félév lezárása előtt „megtette a maga igazolására, hogy ötször szólított[a] fel ugyanabból a tíz sor Ovidiusból”, hogy mondja el könyv nélkül. „Német tanár úr egyetlen szót, ha nem tudtam a fordításban – írta 1922. december 16-án megjelent írásában –, hagyott ott állani negyedóráig, s ki nem segített, míg csak az egész világ előtt bizonyossá nem lett, hogy tényleg s valóságot nem tudom, s ő nem csal... Számtan tanár: pattogó katona, »aki a szemét egy tizedmilliméterre megmozdítja, én már azt is észreveszem! Kezeket karba!« Megiszonyított a matézistől...”³ A rosszindulat és a megszegyenítés eredménye karácsonykor három tantárgyból elégtelen osztályzat lett. Az igazi fordulat Móricz sorsában Kisújszálláson következett be. Már nem Szabolcska Mihály vagy a Sárospatakon megszerzett Jókai műveit olvasa. A magyar irodalomból itt és ekkor talál rá Kemény Zsigmondra. Mivel bejárása volt a tanári könyvtárba is, ezért ott találkozhatott a történetírók műveivel, többek között Macaulay, Carlyle, Taine alkotásával, „barátja” lett Molière, Voltaire, Rousseau, La Fontaine, Racine.⁴

A három lehetséges város közül végül is Debrecen választotta. Főhősnek második gimnáziumba járó kisgyereket tett meg, akivel hármasszenvetéstörténetet járatott végig. Először Misi megélte az egyéni sorsában bekövetkezett státusváltás minden megpróbáltatását. Az otthoni biztonságos lét, a szegénységben is megjelenő harmónia helyett a világ kiismerhetetlenségének nyomasztó élménye jut neki osztályrészlül. „Nyilas Misi állandóan rettegés, félelem és a tárgyaltalan szorongás nyomásában él. Ennek egyik oka az idegenbe szakadás.”⁵ Másként szólva: az én-azonosság, a hovatartozás tisztázatlansága. Ez a kérdés egyaránt foglalkoztatja a gondolkodó, a státusváltásra szülei áldozatkészségéből készülő Nyilas Misit, továbbá az irodalmi-társadalmi-politikai modernizációt egyformán óhajtó Nyugat-szerzőket. Utóbbiaknak 1919. április végén, május elején rá kellett jönniük, hogy a polgári köztársaság uralma után (Platon fogalmi rendszerében gondolkodva) nem „demokrácia”, azaz népuralom következett, hanem „oklokrácia”, azaz a csöcselék hatalma, melyet nem tudott irányítani a

³ Móricz Zsigmond: Jókai. Jegyzetek a belső fejlődés történetéhez. = M. Zs.: Tanulmányok. Szépirodalmi, Bp., 1978. I. 431.

⁴ I. m. 432.

⁵ Kiczenkő Judit: Légy jó mindhalálig. = A magvető nyomában. Móricz Zsigmondról. Szerk. Szabó B. István. Anonymus Kiadó, Bp., 1993. 57.

Moszkvából 1910. december 4-én hazaérkezett, szervezői gyakorlattal és helyismerettel nem rendelkező Kun Béla és maroknyi csapata.⁶

A státusváltás azonban nehéz ügy. Ez mind a diák, mind a szöveget létrehozó szerző esetében korábbi célok, elvek és formák elvetését és új célok, formák és elvek kialakítását, megfogalmazását igénylik. A másik szenvedéstörténet annak az új környezetnek a készsége, melybe – a tanulás révén – Nyilas Misi tartozni fog. Az osztályban nem ülhet az őt megillető helyen, mint eminens diák, mert oda a város egyik befolyásos családjának a gyermeke kerül. Osztálytársai kicsúfolják, elveszik az otthonról jött „pakk”-ot. A reskontó eltűnésekor iskolai bíróságot hoznak létre, a bíróság pedig azonnal feltételezi róla, hogy lopott, hiszen szegény ember gyermeke.⁷

A harmadik szenvedéstörténet, melyet Nyilas Misi nem pontosan ért, amely azonban a szöveget létrehozó írónak ekkortájt legszemélyesebb belső ügye: milyen sors vár a magyarságra? A trianoni békediktátum ugyanis, mely – Magyarország esetében – megsértette a népek önrendelkezési jogait, nem volt tekintettel a történelmi hagyományokra, elvágta az országon belüli összeköttetést biztosító útvonalakat. 1919 és 1920 fordulóján voltak, akik a maradéktalan revízióban bíztak, a kevésbé határozottak a színmagyar területek visszacsatolásában reménykedtek. Mások úgy gondolták, a valamikor a török hódítókat megállító Magyarország Európát védő önfeláldozása jobb belátásra fogja készíteni a nagyhatalmokat. A megoldáson gondolkozó író szócsöve Nagy

⁶ Sipos Lajos: Babits és a modernizáció. Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete 1918 februárja és 1919 márciusa között. = Tekintet, 2013, 1. 87-109.

⁷ A bíróság „fékete szakállas” tagja és Nyilas Misi között a következő párbeszédre kerül sor:

– Miféle gyerek vagy te? Mi az apád?

Misi hallgatott.

– Nem hallottad? Mi az apád?

– Ács.

– Na, meglátszik! Így nevelni rá a hazugságra... Ez bele van trenírozva a hazudozásba. Miféle anyja, apja van az ilyeneknek?

Misi erre a szóra merev lett, s a fogát összeszorította s úgy nézett izzó pillantással a tanárra, hogy majdnem felszúrta azt. S a tanár, aki néhány perccel előbb még édeskés pillantással akarta lekenyerezni a gyermeket, s mézes szavakat keresgélt, hogy ön maga ellen tanúságra bírja, most parasztdühvel kelt ki magából, s a gyerek pillantásától felbőszítve felugrott a helyéről:

– Te alávaló! Nem reszketsz előttem, te gaz lélek! kitépem a füled, te...

De Misi már úgy állt, mint egy vascővek, állkapcsát összeszorította, s orrcimpái kitágultak, mint a lihegő lóé, fakó arca még fakóbb lett, s úgy nézett ki, mintha egy pillanat múlva kész volna nekimenni a tanárnak.

Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig. Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1956, 307-308.

úr, a szobafőnök, aki *A magyar nemzet legősibb történetét* olvasva a belépő kisdiáknak összefoglalja az „egyedül vagyunk” régi történetét. A „De mi lesz a jövőben?” önmagában feltett kérdésre válaszolva pedig ilyeneket mond: „a múlt érdemeiért nem fogják fenntartani országunkat”, Ausztria és Románia „mint egy nagy száj” vesz körül minket, egyetlen reményünk, hogy országunk „Európa belső kertje lesz”, „meg kell építeni itt az egyenlőség, szabadság, testvériség igazi hazáját”.⁸

Nyilas Misi története Debrecenben játszódik. A városban erőteljes a Csokonai-kultusz, a város területe, az ottani kollégium szabadabb légköre, az egy intézményben tanuló többféle státusú és gondolkodású diák jelenléte a három „sz szenvedéstörténet” megélésére jobb lehetőséget biztosított.

Tagadhatatlan azonban, hogy a Nyilas Misi által megélt élmények egy részét Móricz személyesen a pataki kollégium falai között tapasztalta meg. Sárospatakhoz ugyanis nem csak sikertelenség-élménye és a megaláztatások emléke kapcsolta. Az író személyiségfejlődését mindkét iskolaváros befolyásolta.

A szabadság végső fészkének hitt Sárospatak büszkévé tette az író. Évek múltán, későbbi önreflexiójának kiterjesztésével tisztán látja, hogy az iskola tanításmódjával való szembesülés Sárospatakon manifesztálódik, de megvalósult már Debrecenben is, hiszen „a maga érdeklődését, hajlamait követő diák itt is, ott is szembekerült a merev követelményrendszerrel”.⁹ A „Hegyaljai Helikon” falain belül szinte minden tudós tanár a saját maga által írt és Patakon kiadott könyvekből tanított, s sok esetben nem tartották elég érettnek az ifjúságot tudományukhoz. Az ilyen miliőjú környezet „inkább a maga nyersességével, romantikájával és érzelmi telítettségével hatott Móricz Zsigmondra.”¹⁰ A magolásra képtelen diák, hogy magányosságát enyhítse, titkos önképzőkört alapít néhány társával, művészettörténetet tanult. Több regényben is visszatér a pataki fiaskóra, mert „magyarázatot keres arra, hogy őt, a többi diáknál többet olvasót, már tudományos problémákba is belekóstoló hatodikos gimnazistát miért kellett megbuktat-

⁸ I. m. 199-209.

⁹ Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 55-56.

¹⁰ Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Kiadó, Bp., 1960. 53-55.

niok a pataki tanároknak”.¹¹ Az író évekkel később üdvözli azt a fájdalmas szenvedést, melynek átéllője volt: „a szenvedés többet ad az embernek, mint az öröm. Ilyenformán én sokat köszönhetek a pataki iskolának”¹² vallja, bár életének meghatározó színterei a társadalmi ki-rekesztettség és a belső fejlődésben való akadályok megtapasztalójává teszi az író.¹³

A *Légy jó mindhalálig* a megélt történet színhelyéről, Sárospatakról eltávolodva, Debrecenbe, egy tágabb horizontba kerül: „a Csonkai-analógia egy évszázadnyival tágitja az időt, a teret és Nagy úr gondolatai a magyarságról egy szélesebb spektrumú világba viszi a főszereplőt.”¹⁴

Az önéletrajzi emlékezet olyan eszköz, amely segíti az identitás fenntartását; regiszter a személyes lét értelmezése talaján. Móricz életének ezt a szakát tekintve feltételezhető, hogy Nyilas Misi történetét azért vitte el Sárospatakról Debrecenbe, mert a gyengébb tájékozódást nyújtó „kollégiumi városka” színterében nem tudta volna érzékeltetni oly mértékben a státusváltást, mint a nagyobb városban.

Móricz nagy perspektívában gondolkozott, volt egy kifejtendő gondolata az emberről és a világról, s mindezt filozófiai és történelmi távlatban foglalta szavakba.¹⁵

¹¹ Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond és az irodalom. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 22.

¹² Móricz Zsigmond: Druzányi. = M. Zs.: *Erkölcsei sarkantyú*, Tanulmányok II. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984. 747.

¹³ Kovács Dániel i. m. 57.

¹⁴ Kiczénkó Judit i. m. 66-67.

¹⁵ Részlet egy nagyobb tanulmányból.

TOMA KORNÉLIA

Az emlékképek szerepe a helyesírási teljesítményfokban A helyesírás helye a sárospataki tanítóképzésben

Bevezetés

„*Változik a világ: gyengül, ami erős, / És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt*”.¹ A 19. századi gondolat időszerű ma is. Időszerű, mert a személyes jelenlétben alapuló kapcsolatok meggyengültek, megerősödött viszont a mindent átható számítógépesítés, a villámpostán, skype-on, SMS-en, MSN-en stb. keresztül történő kapcsolattartás. Időszerű, mert a megerősödő infokommunikációs technológia új kommunikációs formákat szült. A következő idézet jól tükrözi a generációk kommunikációs szokásai közötti különbséget:

„– Na, kedves kisunokám, mit hozzon neked a Jézuska karácsonyra?

– Nagyi, majd küldök egy ímélt!

– Ne küldj nekem ide senkit!

– Jó, akkor nyomok egy esemest!

– Mese ez? Nem értelek kis unokám! [...]

– Kisfiam, a nagymamának majd küldünk egy képeslapot!”²

Az idézetben is említett új kommunikációs formák és technikák, valamint a rajtuk keresztül megnövekedett vizualitás új gondolkodásmód kialakulásához vezetett. A mobiltelefon és a számítógép használata hatással van használóik helyesírására (nehéz a kódváltás a szituációnak megfelelően) és a helyesírási normához való viszonyulá-

¹ *Arany János*: Toldi estéje. = *Arany*: Toldi. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1953. 374.

² *Balázs, Géza*: Nyelvünkben a világ. Ister, Bp., 2002. 35.

sára.³ Tapasztalati tény, hogy többek között a fentiek hatására átalakult a tanulók érdeklődése, gondolkodása, és ezt a helyesírás-tanítás során is figyelembe kell venni a közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt, mint ahogyan azt is, hogy folyamatos az átjárás a szóbeli és a képi gondolkodási formák között.

A helyesírás tantárgy helye a sárospataki tanítóképzésben

Az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Karán, Sárospatakon hat modulból áll a tanító alapképzési szak tantervi hálója a képzési és kimeneti követelményeknek megfelelően. Ezek a következők:

a) Szakmai elméleti modul. Ebben kap helyet a „Magyar nyelv, irodalom és tantárgy-pedagógiája” tantárgycsoport (24 kredit), amelynek egyik tanegysége a 2 kreditet érő helyesírás.

b) Kötelezően választható műveltségterületi modul (23 kredit). A „Magyar nyelv és irodalom” műveltségterület nagy népszerűségnek örvend, szinte minden tanévben választják a hallgatók.

c) Kötelezően választható differenciált szakmai ismeretek (10 kredit). A Nyelvi-Irodalmi Intézeti Tanszék két blokkot is meghirdet évente: „A nyelv és stílus kérdései a tanításban” és „Alternatív módszerek az anyanyelvi nevelésben” témában.

d) Szabadon választható tanegységek (12 kredit). Az intézeti tanszék Kommunikációs tréning, Magyar verstan, Az írás története, A magyar Múzsza története, Múzeumi körutak témában hirdet szabadon választható tanegységeket.

e) Szakmai gyakorlati modul (40 kredit)

f) Záróvizsga modul (15 kredit)

A helyesírást a 2013-2014-es tanévben hatályos mintatanterv szerint heti két órában egy féléven keresztül tanulják a tanító szakos hallgatók. A tantárgy a szakmai ismeretek között helyezkedik el, ahogy az előbb láthattuk, és már az első félévben felvehetik a hallgatók, mert nincs előfeltétele. A tanegység strukturális helyzete szerencsés abban az esetben, ha frissen érettségizett a diák, mert szerves folytatása van a középiskolai nyelvtan- és helyesírás-tanításnak a főiskolai karon. A régebben érettségizett hallgatók viszont a szakzsargont az iskolai évek múlásával egyre kevésbé ismerik, használják, ezért nehéz őket a szabá-

³ Antalné Szabó Ágnes: A magyar helyesírás vizuális rendszere. = Anyanyelv-pedagógia, 2010. 5. 4.

lyok felidőzésére, megtanulására motiválni, a szabálytudást tőlük megkövetelni. Ők inkább ösztönösen és/ vagy az emlékképeik alapján megszokásból írnak jól-rosszul, helyesen-helytelenül. Érthető tehát, hogy a közeljövőben megjelenő új helyesírási szabályzatot félve fogadják, a hosszú évek alatt kialakított, megszokott helyesírási szokásrendjük megváltoztatásától idegenkednek.

Külön probléma, hogy a határon túlról érkező hallgatók nagy része nyelvjárásban beszél, a mai magyar köznyelvi hangrendszert nem (egészen) birtokolja, magyar nyelvi képzettségük általában véve egyenetlen vagy teljesen hiányzik (nem jártak magyar iskolába), helyesírási készségük fejlettsége átlagos vagy annál gyengébb. Mivel többségük levelező tagozaton tanul, fejlesztésük az adott körülmények között szélmalomharcnak tűnik. Ugyanakkor akaraterjük és igényük a tudás megszerzésére sokszor példaértékű.

Érdemes hangsúlyozni, hogy a karon a hallgatók helyesírására nemcsak a magyar nyelv és irodalom szakos oktatók figyelnek, hanem más oktatók és a gyakorlatvezetők is egységesen megkövetelik az olvasható, rendezett, szabálykövető írást. A tanárok érzékenyen reagálnak arra, ha egy-egy tanulói csoport vagy évfolyam hallgatóinak helyesírási készség szintje az átlagostól nagymértékben eltér. A szakvezetők a tanítási gyakorlatok alkalmával jelzik az óravázlatokban, -tervezetekben a helyesírási hibákat, s ha ezek száma egy-egy munkában sok, újraírattják a beadványt és/vagy a tanítási gyakorlat minősítésében fejezik ki a hiányosságot. Egyébként a hallgatók a tanítási gyakorlaton érezhetik meg talán leginkább, hogy milyen fontos a helyes, folyamatos, tetszetős, olvasható írás, vagyis az írással szemben támasztott követelményeknek való megfelelés, hiszen mindez az üzenet megértésének feltétele a kisiskolások részéről. S amennyiben ez a folyamat megakad, a sikeres feladatmegoldás is elmarad. Ez pedig meghatározó a hallgató munkájának értékelésében. Összességében tehát elmondható, hogy az oktatásban részt vevő kollégák a helyesírás iránti elkötelezettségük révén megerősítik, támogatják a Nyelvi-Irodalmi Intézeti Tanácsék oktatóinak munkáját, és azt az érzetet erősítik a hallgatókban, hogy az írás során mindig be kell tartaniuk a helyesírási szabályokat.

Heti 2 óra helyesírás – Mire elég?

Jóllehet a sárospataki kar mintatanterve heti két órát nyújt lehetőségként a főiskolai hallgatók helyesírási készségének fejlesztésére, minden órán, minden oktatónak van lehetősége a fejlesztésre például az alábbi formákban: a táblára felírja a helyes alakot, felhívja a figyelmet a szó helyesírására, vagy megkérdezi, hogyan ímák le a hallgatók az adott szót, és megbeszélik az írásmódot, a problémákat, nehézségeket, buktatókat. Mindenkor szívesen idézem fel magamban, hogy az egyik matematika szakos kollégám még pályája végén is fontosnak tartotta a nyelvhelyességet, és kérdéseivel rendszeresen felkérészt. Ilyen környezetben talán nem meglepő, hogy más tudományterületet képviselő kollégáim is szívügyüknek tartják a hallgatók anyanyelvi kompetenciájának fejlesztését, hiszen a hallgatók csak ennek birtokában tudnak elsajátítani minden további ismeretet.

A következőkben áttekintem, hogy a helyesírásórákon mire van lehetőség az egy féléves képzés során.

Szintfelmérés (teszt, tollbamondás, tematikus fogalmazás íratása, például Olvasási szokásaim címmel), s amennyiben szükséges, egyéni úton szintemelés vagy tehetséggondozás, hiszen a főiskolára bekerülő hallgatók teljesítményfoka között nagy eltérés is lehet. 2005-ig, amíg volt felsőoktatási írásbeli felvételi, a dolgozatok javítása révén közvetlen tapasztalatot szerezhettünk a leendő hallgatók helyesírási készségszintjéről. Jelenleg a szelektív célú felvételi vizsga szerepét a kétszintű érettségi vizsga tölti be. A felvételi ponthatárokból következtetni tudunk arra, hogy milyen képességű tanulók kerültek be az elmúlt években a tanító szakra. 2001-2007 között: 72-86 pont, 2008-2013 között: 188-290 pont elérése volt a feltétele a nappali tagozatos, államilag finanszírozott tanító szakos képzésre való bejutásnak a sárospataki karra. Az elmúlt 13 évben 2004-2005 mélypont volt, hiszen mindkét évben elég volt mindössze 72 pontot elérniük a felvételizőknek, hogy a sárospataki kar hallgatói legyenek. Ezzel összefüggésben a hallgatói létszám 2004-2006 között minden korábbinál magasabb volt. Mindez azt eredményezte, hogy ezekben az években a középiskolában közepes vagy annál gyengébb teljesítményt nyújtó diákok készültek a pedagóguspályára, amely hivatás kiemelt fontosságú a társadalom jövője szempontjából.

A helyesírás iránti fogékonyság növelése például az Édes Anyanyelvünk folyóirat példáival: Nyelv(ész)leletek, helyesírási játékokkal, szómagyarító mozgalomban való részvétellel, helyesírási tárgyú cikkek, írások felkutatásával, egyénileg kiadott feladatok elvégzésével (pl. új szavak gyűjtése, helyesírásának bemutatása, megbeszélése), versenyre való felkészüléssel.

Egy-egy problémakör bemutatása például az Antalné Szabó Ágnes készítette táblázatok⁴ és Fercsik Erzsébet Helyesírási kalauz I. című könyve segítségével, amelyek jól használhatók a hallgatók vizuális fogékonyságát figyelembe véve. Gyakran alkalmaztatjuk például a leggyakrabban nehézséget okozó különírás és egybeírás, a szóelemző írásmód, a tulajdonnevek írásának és az írásjelek használatának szabályait.

A magyar helyesírás történetének vázlatos áttekintése a Petőfi Irodalmi Múzeum A Magyar Nyelv Múzeumába (Széphalom) való tanulmányi kirándulás keretében, ahol a hallgatók a kezükbe is vehetik a régebbi helyesírási tárgyú kiadványokat.

A helyesírást segítő kiadványok megismertetése és az alkalmazásukra való felkészítés szintén fontos. A cél: annak az elérése, hogy a hallgató ismerje a korszerű, tudományos szakirodalmakat, tanulmányokat, portált (pl. www.helyesiras.mta.hu), amelyeket használhat, ha elbizonytalanodik vagy hiányos a tudása. További cél, hogy váljon a diák természetes igényévé a helyesírás. Legyen tudatában, hogy nemcsak a beszéde, az írása is fémjelzi őt. Váljon szokásává az önálló ismeretszerzés és az önellenőrzés.

Az ismeretek rendszerezése digitális tábla, táblázatok, kooperatív tanulási technikák stb. segítségével.

Megítélésem szerint a főiskolások esetében inkább az akarat és az igényesség fokozására helyezendő a hangsúly. A 299 helyesírási szabály sorra vétele, magyarázata ugyanis nem lehetséges harminc óra alatt, és már nem is szükséges. Ellenben szemléletes példák segítségével lehetőség van annak érzékeltetésére, hogy sok múlik az íráson annak a célnak az elérésében, hogy az író az olvasóra hasson, az üzenete célba érjen. Nem lesz hiteles a másik ember szemében az, aki helyesírási hibákkal tűzdeltet veti papírra a gondolatait, esetleg ebből faka-

⁴ Antalné Szabó Ágnes i. m.

dóan még érthetetlenül vagy félreérthetően is. Volt idő, amikor a helyesírás még illemkérdés volt, és a partner iránti tiszteletlenségnek számított a hibás írás. Mekkora a jelentősége a helyességnek abban a pillanatban, amikor egy pedagógus a rá bízott gyermekeknek tudást ad át! A gyermeknek, akinek a szülő és a pedagógus egyaránt a legjobbat szeretné nyújtani.

A felsőoktatásban tehát – ahogy említettem – már nincs lehetőség arra, hogy a 2–12. évfolyamon történő helyesírás-tanítás után negyedszerre is belekezdjenek a hallgatók a szabályokkal való ismerkedésbe. Ennek oka a nagyfokú motiválatlanság, a kevés óraszám, a csoportlétszám stb.

Az írás alkalmazásának formái a helyesírásórákon

Az alábbiakban áttekintem azokat a tevékenységeket, amelyeket a helyesírásórákon végeztetünk a hallgatókkal. Ezek mindegyike ismerős számukra, hiszen már kisiskolás koruktól gyakorolják. Ugyanakkor ezek a tevékenységek arra is jók, hogy a helyesírás-tanítás módszertanával kapcsolatos alapvető ismereteket tevékenységben meg nyilvánuló tanulás révén elsajátítsák.

Másolás

A laikusok hajlamosak azt gondolni, hogy a másolás könnyű feladat. Igen, könnyű lehet annak, akinek a figyelme, a gondolkodása, a ritmuskészsége, az emlékezete, a tempója, az írás- és olvasási készsége, képessége stb. megfelelően fejlett. Ha azonban nem, netán részképesség zavara van, a másolás sem lesz könnyű feladat számára. Vagyis a másolás eredményéből azonnal következtetni lehet az általános részkészségek és az anyanyelvi készségek, képességek fejlettségi szintjére.

Egyik tanítványom anyanyelvi módszertanból írt dolgozata hemzsegett a helyesírási, nyelvhelyességi hibáktól. Ezért arra kértem, hogy a Kernya Róza szerkesztette *Az anyanyelvi nevelés módszerei* (1995) című tankönyv egyik rövidebb fejezetét másolja le kézírással. Bizony, a másolásban is sok hiba volt. Amikor erre felhívtam a figyelmét, meglepődött, nem volt ennek tudatában, vagyis az önellenőrzés (összehasonlítás a mintával) sikertelen volt, a hallgató nehezen fogadta el a tényeket. A továbbiakban egyéni fejlesztés keretében kértem, hogy minél többet olvasson, másoljon le rövid szövegrészleteket a füzetébe. Abban bízam, hogy ez által jártasságra tesz szert. Az eredmény már

rövid időn belül tapasztalható volt, munkáiban csökkent a hibák száma. A részsikerek pedig tovább motiválták. Tehát ha a helyesírási teljesítményszint alacsony, oknyomozásra is alkalmas lehet a másolás.

A másolásban való jártasság megszerzésének első fokozata a látási kép apró részekre bontása, a második pedig, hogy a tanuló egyre bővülő írásképre tudja kiterjeszteni a figyelmét. Minél többet gyakorolja ezt, annál jobb hatásfokkal dolgozik. A követelmények tekintetében szigorú fokozatosság szükséges.

Nem mindegy, hogy a hallgató minőségi látási emlékképet szerez és őriz vagy sem. Egyik tanítványom nehezményezte, hogy nem fogadtam el a földszint szó általa írt rövidítését. Kérdeztem, hogy hol látta a szerinte helyesnek vélt, de a helyesírási szabálykönyv alapján helytelen alakot. Azt mondta, hogy lépcsőházakban. Tisztáztuk tehát, hogy a helyes alakokat, hol kell megnézni. Az emlékképek mennyisége sok-sok minőségi szöveg olvasásával, jegyzetelésével növelhető. Nagyon fontos, hogy tartalmas és helyesírási, nyelvhelyességi kifogástalan szöveget kínáljunk a fiataloknak. Persze nem könnyű megtalálni a pedagógusnak azokat a nyelvi anyagokat, amelyek a nagy többség számára fogyaszthatók, befogadhatók. A rövid, szórakoztató, ugyanakkor tanulságos szövegek ilyenek lehetnek. A könyv- és szövegajánlást az oktatók kiemelt, napi rendszerességgel végzett tevékenységének tartom. Mintát, példát kell mutatnunk az ifjúságnak, fel kell hívnunk a figyelmüket a minőségi szövegekre, azok forrásaira. A forrás és a szöveg megválasztásában tudatosságra nevelés szükséges.

A művészetek által is meg lehet nyerni a diákokat. 2012 elején a kar Nyelvi-Irodalmi Intézeti Tanszéke „A magyar nyelv hete” alkalmából rajzversenyt hirdetett óvodáskortól középiskolás korig. A téma „A magyar nyelv szépsége a szépirodalomban” volt. A festmények, rajzok elkészítésének feltétele volt a szövegválasztás. Az óvodásokat az óvodapedagógusok segítették ebben, fejlesztve a felolvasás által a hallási emlékképüket, amelyre majd iskoláskorban tudnak támaszkodni. Az olvasó diákok maguk is választhattak szöveget, bár többségük az órán feldolgozott olvasmányból merített ihletet rajzához. Esetükben a szövegek újraolvasása, válogatása teremtette meg vagy erősítette a látási emlékképet, amely az írásos tevékenység alkalmával „a láttam már leírva” érzését keltheti majd. Tehát a testvérműzsák együttesen, közvetetten segítették a gyerekek helyesírási készségének fejlődését.

Tollbamondás

A leggyakoribb feladattípus a gyakorlás és a számonkérés alkal-mával egyaránt. A főiskolai karon a tollbamondás során a diák közvet-len hallási emlékképre támaszkodik. A hallási kép előhívja a látási és írásmozgási emlékképet. A főiskolásoktól már elvárható a szóelemzési jártasság, a hallási kép gyors és biztos hangokra bontása. Tapasztala-tom szerint a legnagyobb gondot a diktált szövegrész, tagmondat me-morizálása, és meghatározott idő alatt történő lejegyzése jelenti. A hallgatók szinte szavanként követelnék a diktálást. Ennek kiküszöbölésére fejleszteni szükséges a figyelmüket, emlékezetüket, gondolko-dásukat. Kezdetben nagyfokú feszültséget kelt egy-egy diákban, ha lemarad, ezért a társai munkáját kezdi nézni, kérdezősködik, s ezzel a környezete figyelmét is elvonja. Erről le kell szoktatnunk az érintetteket. A tollbamondás megfelelő módja jó minta a hallgatók számára a helyesírás-tanítás módszertanának elsajátításához.

A számonkérés és értékelés módja

A helyesírás tantárgy gyakorlati jeggyel zárul a félév végén. A szemeszterben a diákok zárhelyi dolgozatokat írnak. A feladatok egy része tesztkérdés. Ezekben a megoldást meg kell indokolni a szabály-lyal. Emellett tollbamondás is része a dolgozatoknak. Valamint a fél-évben készített írásos beadványok helyesírása is beleszámít az értéke-lésbe, és az is, ha anyanyelvi versenyen vesz részt a diák.

A „Magyar nyelv és irodalom” műveltségterületet választó hallga-tók szigorlati tételsorában jelenleg csak két tétel tartalmaz helyesírási ismereteket. Ezek az alábbiak: A magán- és mássalhangzótörvények, nyelvhelyességi és helyesírási problémák. A mondat meghatározása, a mondatfajták, a központosítás. A mondat szerkezete. Alá- és melléren-delés a szószerkezetekben és a mondatokban.

A hallgatók helyesírásának értékelésekor a magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga útmutatóját követjük.

Összegzés

Megítélésem szerint a hallgatókat az óvodáskorban még oly ter-mészetes állapothoz kell visszavezetni, amelyet az érzékszervek inten-zív, tudatos bekapcsolása jellemez. A diákokat ösztönözni kell arra, hogy merjenek az írás során is az érzékszerveikre támaszkodni. A látá-si, hallási és mozgási emlékképek ugyanis csak funkcionáló és jól

funkcionáló érzékszervek segítségével bővíthetők. Ezért kiemelten fontos az érzékszervek jó egészségi állapota és folyamatos aktivizálása. Sajnos, a mai magyar társadalomban a leggyakoribb betegségek között a 3. helyen az érzékszervi betegségek állnak. Pedig a hallási, látási, mozgásos emlékképek mennyisége és minősége meghatározza a tanulókból dolgozóvá váló fiatal felnőttek egész életét.⁵

⁵ TOVÁBBI IRODALOM: A magyar helyesírás szabályai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.¹¹ – Az írás tanítása az általános iskolák 1–4. osztályaiban. Módszertani útmutató. Melléklet A Tanító 1970/8. számához. – 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jogállásának rendjéről. – *Fercsik Erzsébet*: Helyesírási kalauz I. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2000.

Dr. Szabó Zoltán
(1902 1965)

BALÁZS TIBOR

Az ifjúsági mozgalomtól a nagypolitikáig Szabó Zoltán életútja

Ifjúsága és a pálya kezdetei

Szabó Zoltán a 20. századi első felében a Sárospataki Református Kollégium, illetve Sárospatak és környéke nagy jelentőségű személyisége volt, aki széleskörű és nagy volumenű alkotó és gyűjtő munkát végzett mind teológiai, mind polgári tekintetben, mégis eddig többnyire vallási munkásságával illetve a népfőiskolai tevékenysége kapcsán foglalkoztak vele, ezért én most igyekszem tevékenységének eddig kevésbé vizsgált területeit is bemutatni.

Szinte pontosan 110 évvel ezelőtt, 1902. november 24-én született a Gömör megyei Alsószuhán, református tanítói család gyermekeként. Tanulmányait a Sárospataki Református Főgimnáziumban, majd a Sárospataki Református Theológiai Akadémián végezte. Már gimnáziumi éveitől kezdve szoros kapcsolatban állt a cserkészettel, teológus éveitől kezdve pedig a helyi csapatok szervezője és vezetője volt. Rögtön első teológiai évében bekapcsolódott a trianoni békét követően kibontakozó diákmozgalmakba, sőt két ilyennek a megalapításában is fontos szerepet játszott.

Az egyik a Soli Deo Gloria¹ Diákszövetség volt, melyet 1921. július 11-én, Siófokon alapított harminc fiatal teológushallgató – köztük Szabó Zoltán – azzal a céllal, hogy egy új lelkipásztori személyiség kialakításán munkálkodjanak. A másik mozgalom a cserkészlet volt. A Főiskola értesítőjében az 1921/22-es tanév egyik legfontosabb eseményeként említik a Hegyaljai Erő cserkészcsapat megalakítását, melyben meghatározó szerepe volt Szabó Zoltánnak.

Tehetségét és képességeit nemcsak tanárai, de diáktársai is elismerték; az 1923/24-es tanévben a Főiskolai Ifjúsági Egyesület elnöke lett, továbbá az egyesület lapjának, a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek a főszerkesztője.

Az 1920-as évek közepén Európa számos országába tett tanulmányi látogatásokat, ösztöndíjasként járt az utrechti, és a berlini egyetemekre, majd Franciaországba, Angliába, Dániába, Svédországba és Svájcba is eljutott. Egy évig volt Sátoraljaújhelyen segédlelkész, majd 1926-tól a Sárospataki Református Theológiai Akadémia gyakorlati tanszékének előadója lett. Helyzete a gyakorlati teológia tanszékén hamar megszilárdult, tehetségét elismerték, tanítványai kedvelték, szívesen hallgatták óráit, és büszkék voltak legfiatalabb tanárukra, aki a diákmozgalmak révén „országos hírre emelkedett”.²

Az ő nevéhez fűződött az öreg cserkészek Timótheus-csapatának megszervezése és vezetése, melyben a pataki teológusokat fogta össze. Ezek mellett a földműves és iparos ifjak csapatait is koordinálta, és ugyancsak az ő indíttatására sikerült a pataki és környéki mezítlásbas, kallódó gyermekeket a Pipacs-örsben összegyűjteni, tanítani és fegyelmezni.

Az első megpróbáltatások időszaka

Az 1930-as évek jól indultak Szabó Zoltán számára, 1930 júniusában Sátoraljaújhelyen kötött házasságot Rácz Irénnel. A boldog házasság viszont csupán tizenegy hónapig tartott, mivel felesége 1931 nyarán hashártyagyulladásban hirtelen meghalt. E tragédia összetörte a fiatalembert, teljesen magába zárkózott és a munkába menekült, minden energiáját tanítványai és népe szolgálatára fordította.

¹ Jelentése: Egyedül Istené a dicsőség.

² Nagy Barna: A volt tanítványok nevében. 1.

Személyes tragédiája után nem sokkal szakmai megpróbáltatás következett életében. 1932-ben négy fiatal, szárnyait próbálgató teológushallgató *Korán sötétedik* címmel novellás és verses kötetet adott ki. Ezek a fiatalok látták a korszak szociális és társadalmi problémáit, valamint a vezető réteg, illetőleg az egyház mulasztásait is, és elítélték azokat. Ehhez írt előszót Szabó Zoltán mint tehetséges tanítványait támogató professzor. Az előszóban igyekezett azt hangsúlyozni, hogy a kötetben a szerzők nem a fennálló rendszer azonnali és gyökeres átalakítását kívánják, hanem csupán megvilágítják annak elavult, korhadt voltát, amin előbb-utóbb javítani kell.

Azonban ezt a hatalmon lévő egyházi vezetők nem így értelmezték, és nem is tudták megbocsátani azt, hogy a szocializmus eszméivel nyilvánvalóan szimpatizáló kötet „Szabó Zoltán előszavával” és a „főiskola betűivel” bírálta a rendszert.³ Ezt csak tovább súlyosbította, hogy mikor látta, hogy baj lesz a dologból, kiállt tanítványai mellett és „minden ódiomot magára vállalt.”⁴ A botrány hullámai a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumig is eljutottak, sőt a Belügyminisztérium is bekapcsolódott, politikai nyomozókat küldtek a pataki Főiskolára, ahol vizsgálatot és kihallgatásokat végeztek, majd a kötet szerzői közül kettőt és egy további gimnazistát eltávolítottak az intézményből.

Ami Szabó Zoltánt illeti, ellene az egyház részéről fegyelmi eljárást indítottak, melynek végén szigorú megintésben részesült,⁵ doktorrá avatását időlegesen megakadályozták, komoly bírságot szabtak ki rá, rendes tanári állásra való előléptetését, illetőleg fizetését bizonytalan időre – 1939-ig – felfüggesztették. Mindezekon felül a Belügyminisztérium részéről nyilvántartásba vették, mint kommunis-tagyanús személyt, akiről a zempléni főispánnak rendszeresen jelentést kellett tennie. Lehet, hogy tanári állását is elvesztette volna ez ügy kapcsán, csakhogy tanítványai kiálltak mellette, és kijelentették, hogy professzoruk elbocsátása esetén ők is elhagyják az akadémiát.⁶ De nemcsak a hallgatók, hanem tanártársai és Enyedi Andor püspök-helyettes is mellé állt, így tehát végül maradhatott.

³ *Bojtor István*: Dr. Szabó Zoltán népi és társadalmi munkássága. Bp.–Göncruszka, 1983. 2.

⁴ Curriculum vitae. 1.

⁵ Melyet a Sárospataki Református Kollégium Theológiai Karának 1933. március 29-i ülése mondott ki.

⁶ *Szentimrei*: i. m. 7.

Falukutatás

Szabó Zoltánt több tényező is a falu felé irányította. Az egyik motívum minden bizonnyal a családi példa volt, hiszen apja, Szabó István is nagy figyelmet fordított a falusi emberek helyzetének javítására, a tehetséges fiatalok taníttatására, a másik pedig az úgynevezett „pataki szellem” volt. Sárospatakon ugyanis hagyományosan jelen volt az érdeklődés a népi, falusi emberek és a paraszti kultúra iránt, ami Trianon után még jobban felerősödött, hiszen a térségben alig maradt város az új határvonal következtében.

Gyakorlati teológiai *szemináriumain* a tanítványok dolgozati témaként egy-egy környező falu kutatását, életének megismerését tűzte ki célul. Sőt az órákon többek között a Magyar Szociáldemokrata Párt 1930-as agrárprogramját tanulmányozta hallgatóival. Újszászy Kálmánnal együtt szervezték a gyűjtéseket, faluszemináriumot is létrehoztak ennek érdekében.

A faluszolgálat másik fontos formája a *regös munka* volt. A már említett öregcserkészcsapat keretein belül alakította meg a regöscsoportot. Énekkari darabokat vittek a falvakba, szavaltak, prédikáltak és gyűjtötték a népdalokat. Tevékenységük volumenét jól szemlélteti, hogy 1947-re már 6000 dalból állt a regösök gyűjteménye.

A diák *munkatáborok* gondolatának a falu szolgálatába állítása is Szabó Zoltán ötletei alapján valósult meg. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy teológushallgatók, tanítójelöltek és mellettük mások is összefogtak, és idejüket, munkaerejüket felhasználva segédkeztek a környéken utak vagy templomok építésében, felújításában.⁷

Kísérletnek indult az úttörő jellegű *népfőiskola* Sárospatakon, azonban akkora sikere lett, hogy az egész országban elterjedt. A kezdeményezés lényege az volt, hogy azokat a térségbeli falusi parasztfiatalokat, akik már túl voltak az iskolás koron, de még szerettek volna újabb ismeretekre szert tenni, tovább taníthassák, művelhessék. A népfőiskola koncepcióját, tantervét Újszászy Kálmán barátjával és tanártársával együtt alkották meg. A kezdeményezés bevált, működő-

⁷ Az első diák-munkatábor 1935. június 20. és augusztus 4. között működött, 42 teológiai hallgató vett benne részt és a Sátoraljaújhegyt körülvevő hegyekben építettek utat. A továbbiakban templom felújításában – Nagykázmér községben – illetve templom építésében – Szegeklonon – is segédkeztek. *Egri Károly*: Szabó Zoltán kultúrpolitikai nézetei és hagyományörző tevékenysége. 1989. 15.

dött, az érdeklődés és a támogatottság jelentős volt, így az eleinte kéthetes tanfolyam, 1945 után már a teljes téli hónapokat kitöltötte.

Országgyűlési képviselőség

Az 1930-as években Szabó Zoltán a falukutató és cserkészmozgalom révén ismerkedett meg Teleki Pállal, szoros barátság szövődött kettejük között, és ennek hozománya lett az, hogy Teleki felkérte Szabó Zoltánt, hogy az 1939-es országgyűlési választásokon induljon el a Magyar Élet Pártjának Zemplén megyei képviselő-jelöltjeként. Szabó Zoltánt meglepte ez a kérés, hiszen előtte semmilyen formában nem politizált, nem volt tagja pártnak, sőt még szavazni sem járt el.⁸ Felmerülhet tehát a kérdés, hogy miért hívta Teleki pártjába a politikától eddig független, és a kormányzat által korábban kommunista-gyanúsaknak titulált embert, mikor a Magyar Élet Pártja jobboldali pártképződmény volt.

A MÉP nem volt egy egységes párt, belül kisebb csoportosulások léteztek, attól függően, hogy melyik kulcsfigurához illetve az általa képviselt elvekhez, célokhoz kötődött valaki. Teleki Pál az Imrédy Béla által kialakított csoport ellensúlyozására saját embereit is igyekezett a képviselőházba juttatni. Ennek eredményeként sikerült létrehoznia az úgynevezett „Laky–Bencs-csoportot”, melynek nagyságát nehéz meghatározni, a történészek 10 és 50 fő közé teszik, mindenestre az biztos, hogy bevitte a parlamentbe egyetemi tanár kollégáit és a cserkészmozgalom kádereit.⁹ Öt cserkész képviselő került így be a képviselőházba, közéjük tartozott Szabó Zoltán is.

Képviselői munkája során a népegészségügy, a kultúra és a szociális problémák témaköreiben szólalt fel leginkább, de nem kizárólagosan. A költségvetési viták alkalmával, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumról volt szó, pártja vezérszónokaként szerepelt. Komolyan gondolta azon szándékát, hogy e fórumon is népének nevelése, helyzetének jobbra fordítása miatt küzd, szinte minden egyes beszédében megemlítette ezeket, akkor is belefűzve mondandójába, mikor nem kifejezetten erről volt szó. A költségvetési viták kapcsán a népi kultúra megőrzésének fontosságára és szükségességére hívta fel a fi-

⁸ Szabó Zoltán védőirata a Népbíróshoz. 1946. ápr. 16. 1. Szabó Zoltán iratai 35.

⁹ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Bp., 2005. 142.

gyelmet, szorgalmazta a népdalgyűjtést és a népfőiskolai mozgalom mellett érvelt. A szociális kérdések kapcsán, például a lakásprobléma javítása érdekében mindig felszólalt, csakúgy, mint az iskolákkal kapcsolatos vitákban; támogatta a tankötelezettség 8 osztályosra való kiterjesztését és a tanítóképzés átalakítására is tett javaslatot, mellyel azt akarta elérni, hogy jobban kiképezzék a tanítókat a falu számára.

Szabó Zoltán parlamenti tevékenysége valamelyest eltért az átlagtól, nem volt egy egyszerű pártkatona. Felszólalásai során nem mindig követte pártja központi álláspontját. Rengeteg olyan konkrét javaslatot hozott fel, melyeket a nép problémáinak ismerete motivált, ezek közül voltak jelentősebbek is, de olyanok is, melyek talán jelentéktelennek tündek, azonban a falusi emberek számára igenis fontos problémakört jelentettek, (például a vadaskertek elkerítése). Az volt a legérdekesebb számomra, hogy ezekkel több alkalommal is elnyerte ellenzéki képviselőtársai egyetértését, helyeslését is.

Az egyik ilyen téma a rádió ügye volt. Szabó Zoltán nagyon fontos eszköznek tartotta a rádiót az emberek tanítása, nevelése, kulturális hatása szempontjából is. Véleménye szerint a nemzeti rádióban nem a szórakoztató műsoroké kellene, hogy legyen a főszerep, hanem a népnevelésé, a népi, falusi kultúrát reprezentáló népdaloké. Ezzel összefüggésben a megakadt népdalgyűjtési munkálatok újbóli megindítását kérte,¹⁰ mely kérését ellenzéki képviselőtársai is támogatták.

Osztatlan egyetértés kísérte azokat a felszólalásait is, melyekben a magyar társadalom nagy problémáját, az egykét tárgyalta. A tanítók és az alsópapság rossz helyzetére, csekély fizetési viszonyaira és ennek ellenére végzett lelkiismeretes, önfeláldozó munkájára is többször emlékeztette a képviselőket. Egyik beszédében kifejezte azon reményét, hogy a közeljövőben a nagybirtok felső határa 500 hold lesz, mivel véleménye szerint ekkora kereteken belül tud a legjövedelmezőbb lenni a termelés. Ezért a gondolatáért majdnem pártfegyelmet kapott, mivel a nagybirtok 500 holdban való maximálása egyáltalán nem felelt meg a Magyar Élet Pártja álláspontjának.¹¹

Az 1943. november 17-i felszólalásából sajátos nemzeti és történelmi tudatról alkotott véleményét ismerhetjük meg: „Nemzettudat

¹⁰ Képviselőházi Napló (KN), 1939. XII. k. 229. ülés. 1941. dec. 2. 257.

¹¹ Szabó Zoltán védőirata a Népbíróshoz. 1946. ápr. 16. 3. Szabó Zoltán iratai 35.

nincs történeti tudat nélkül, történeti tudat pedig nem lehet anélkül, hogy a falu tudja, hogy ő is ezeréves, és azért lehet ez az ország ezeréves és nézhet elébe újabb ezredévnek, mert a falu ezeréves.”¹² Ennek érdekében a magyar Skanzen létesítésének gondolatát elevenítette fel, valamint általában a falumúzeumok létesítésének fontosságát hangsúlyozta.

Utolsó parlamenti beszédét 1943. december 3-án mondta el, ezután beszüntette aktív képviselői tevékenységét, nem járt be több ülésre, mivel a kormányzati politika olyan irányba fordult, mellyel ő már nem értett egyet, nem tudott támogatni.

Illegalitás, ellenállási mozgalom, per

1943 őszén ő is aláírta azt a kormányzóhoz és a kormányhoz intézett memorandumot, mely a háborúból való kiválást, és a demokratikus irányba történő átalakulást szerette volna elérni. Ettől kezdve bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba.¹³ A német megszállást követően ki is akart lépni a MÉP-ből, azonban több fasizmus ellen dolgozó barátjának illetve az Egyházkerület Tanácsának¹⁴ kifejezett kérésére nem tette, mert így még tehetett valamit a bent maradtak befolyásolása érdekében, valamint így továbbra is hozzájutott a belső információkhoz.¹⁵ SAS katonai behívójának nem engedelmeskedett, így december 2-től katonaszökevénynek számított. Még 1944-ben bekapcsolódott a Nemzetközi Vöröskereszt Jó Pásztor akciójába, és részt vett a Vöröskereszt egy másik akciójának létrehozásában is.

Budapesten 1945. március 5-én kötött házasságot Szabó Annával,¹⁶ az ostrom alatt mindketten a Vöröskereszt munkásaiként dolgoztak.

1945-ben Tildy Zoltán államelnök államtitkárságra kérte fel Szabó Zoltánt, ő azonban már nem akart politizálni, inkább sietett haza Sárospatakra és bekapcsolódott az 1944/45-ös tanévbe. Amikor úgy

¹² KN. 1939. XVII. kö. 338. ülés. 1943. nov. 17. 362.

¹³ A Kiss János és Nagy Jenő-féle ellenállási mozgalom külügyi csoportjában vett részt Fekete Zsolt fedőnéven.

¹⁴ 1943-ban püspökhelyettesé, egyházkerületi főjegyzővé választották meg, e tisztségében is több lépést tett Enyedy Andor egyházkerületi püspöknél és Ravasz László püspöknél is a zsidókérdés brutális megoldása ellen.

¹⁵ Curriculum vitae. 3.

¹⁶ Akit 1934-ben ismert meg egy nyári vízi-cserkész tábor alkalmával.

tűnt, rendbe jönnek dolgai, mivel a háború is lezárult, politikai pályafutása is véget ért, és végre arra koncentrálhatott volna, amit igazán szeret, feleségére és pataki tanári munkájára,¹⁷ akkor zúdult a nyakába életének harmadik nagy próbatétele. Mint az 1940-es évek országgyűlési képviselőjét letartóztatták, és népellenes büntett címén vádat emeltek ellene, 1945 márciusában internálták. Szabó Zoltánt azonban a Tiszáninneni Egyházkerület talán összes falujában ismerték – néhol falukutató, regös munkák miatt, máshol a népfőiskolás diákok révén – ezért nyilatkozatok és tanúsítványok tucatjai érkeztek megmentésére, melyek ártatlanságát bizonyították.¹⁸

A felmentését szorgalmazó kérelmek egyike volt például az úgynevezett Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt: a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt sárospataki szervezeteinek elnökei által a rendőrséghez írt kérvény. Ebben felsorolják az eddigi, népet szolgáló tevékenységét, és kinyilatkoztatják, hogy dr. Szabó Zoltánt mindnyájan a magyar nép izzó lelkű szerelmesének és fáradhatatlan, önfeláldozó, hűséges munkásának ismerik.¹⁹ Egy másik nyilatkozat, melyet 310 népfőiskolás írt alá szintén a szabadlábra helyezését kérte, hasonló érveléssel.²⁰ Védelmére született nyilatkozatok közül talán a Tiszáninneni Református Egyházkerület vezetősége által készített volt a legjelentősebb, ezt 88 egyházközség összesen 412 egyházi és világi vezetője írta alá.²¹

A fellebbezés és a csatolt nyilatkozatok hatására 1945 májusában házi őrizetre enyhítették az internálást, 1946. április 2-án megkapta az ellenállási mozgalomban való részvételét igazoló nyilatkozatot Nagy Ferenc miniszterelnöktől, végül 1947-ben felmentették, perének végleges lezárása viszont csak 1948-ban történt meg.

¹⁷ Hogy mennyire fontos és kedves volt számára pataki tanári állása jól jellemzi az a tény, hogy amikor a debreceni tudományegyetem teológia tanszékén megüresedett rendes tanszéki állást felkínálták neki, ő visszautasította azt, és Patakon maradt.

¹⁸ Ezen nyilatkozatok, tanúsítványok, határozatok és egyéb peréhez kapcsolódó iratok megtalálhatók a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában Szabó Zoltán iratai között, melynek jelzete N. III. 3. A továbbiakban Szabó Zoltán iratai.

¹⁹ Szabó Zoltán iratai 15.

²⁰ Szabó Zoltán iratai 17.

²¹ Szabó Zoltán iratai 18.

Életének utolsó szakasza

Ezzel újabb megpróbáltatásokkal teli korszak zárult le Szabó Zoltán életében, mely után ismét visszatért a Sárospataki Teológiához. Azonban pozitív dolgok is történtek vele, hiszen 1945-ben újra meg-nősült, 1946. február 3-án megszületett lányuk, Anna, majd 1948. május 8-án egy újabb leánnyal, Máriával bővült a család. Szakmai téren is újabb és újabb tisztségeket kapott: az Országos Táj- és Népkutató Intézet még 1940-ben tagjai közé választotta, a Keresztyén Népfőiskola Munkaközössége elnökségébe és Nyíregyházán a Bessenyei Társaság Igazgatótanácsába is bekerült.

Továbbra is szervezője és irányítója volt a Kollégium tanórákon kívüli alkalmainak és a népfőiskolának is. Úgy tűnt tehát, hogy egyesbe jön az élete, azonban 1951-ben felszámolták szeretett Sárospataki Református Kollégiumát, bárhogy is küzdött megmentéséért, így munkahely nélkül maradt. Hiába keresett más munkahelyet, hosszú pere nem múlt el nyom nélkül, ismét megbélyegzett ember lett, csak most épp az ellenkező oldal, a baloldali hivatalos politika részéről. Egy évig még Sárospatakon élt családjával, majd nehézkes és megalázó adminisztráció után lehetősége nyílt, hogy Ófehértóra menjen lelkésznek, és 1952-ben élt is ezzel a lehetőséggel.²² Azonban nem érezte túl jól magát Ófehértón, anyagi gondjai is voltak, így 1956-ban közmegegyezéssel állást cserélt a noszvaji lelkésszel.

Noszvajon sokkal inkább otthon érezte magát, hamar beépült a gyülekezet és a faluközösség életébe. Régi lendületével vetette bele magát helytörténeti és néprajzi munkákba. Ezek kapcsán 1961-től szorosabb kapcsolatba került a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével, 1964-ben pedig a Magyar Néprajzi Társaság is tagjai közé választotta.²³ A következő évben agytumort diagnosztizálnak nála, amibe 1965. február 20-án bele is halt. Noszvajon temették el, majd hamvait 1974. február 15-én a pataki temetőbe szállították át.

²² Bojtor István i. m. 7.

²³ Szentimrei i. m. 13.

Összegzés

Látható tehát, hogy Szabó Zoltán élete és munkássága jelentős és sokoldalú volt. Olyan ember volt, aki szinte egész életét a magyar nép helyzetének jobbra fordítására szentelte és nem félt idejét és erejét áldozni e cél érdekében, mégis számos megmérettetés érte emiatt. Ifjúkori célkitűzéseit élete végéig megtartotta, hiszen hihetetlen kitartással és következetességgel küzdött a magyar falu és a falusi emberek megismerése és megsegítése érdekében. Tette mind-
ezt úgy, hogy közben „nem ragadta el semmiféle izmus, nem lett megszállottja semmiféle elméletnek. Amit tanult, olvasott, hallott, azt átszűrte a józan észnek, a gyakorlati gondolkozásnak azon ro-
stáján, amit a tudománytól és elmélettől meg nem fertőzött egyszerű embereink sok esetben meglepő sikerrel tudnak alkalmazni.”²⁴

²⁴ Enyedy Andor i. m. 1.

KOVÁTS DÁNIEL

Újszászy Kálmán professzor hatásának összetevői

A 110 évvel ezelőtt, 1902. december 13-án született Újszászy Kálmánról – ebben a körben is – többször szoltunk már, s ő azok közé a professzorok közé tartozik, akiknek az életműve viszonylag könnyen elérhető. Mégis vannak bőven olyan kérdések vele kapcsolatban, amelyek elemzésre várnak. Ezek közül most arra keresem a választ, hogy mi a titka dr. Újszászy Kálmán hatásának, annak, hogy társai közül ő vált a legismertebbé.¹ Egy olyan tanári testületnek volt a tagja, amelyben számo-

san örvendhettek kiemelt tiszteletnek, jogos elismerésnek a maguk szakterületén, mégis legemlékezetesebben az ő neve terjedt túl a kollégium vastag falain, őt emlegették hosszú időn át a sárospataki szellemiség megtestesüléseként, s határainkon túl egyszerűen „Mr. Sárospatak” lett.

Azt a kiemelt tiszteletet, amellyel reá tekintettek, ő maga vívta ki: hitével, problémaérzékenységgel, a szolgálatra való elhivatottságával, pedagógiai irányultságával, a körülmények bölcs mérlegelésé-

¹ Az 2012. november 6-án, Sárospatakon a Comenius Társaságban elhangzott előadás szerkesztett változata.

vel. Pedig bizonyos hátránnyal indult a pataki közegben: kispolgári környezetben nőtt fel, a budapesti kozmopolita Lipótváros gimnáziumának tanulója volt, a fővárosból került teológusként Sárospatakra. Személyiségének köszönhetette, hogy itt diáktársai szellemi vonzásába kerülve, a cserkészmunkába bekapcsolódva hamar otthon érezte magát. Skóciában, Svájcban, Görögországban, majd Németországban végzett külhoni tanulmányai után lett a pataki képző vallástanára, két év múltán – 1931-től, a magántanári képesítést megszerezve – a teológiai akadémia filozófia-pedagógia tanszékének helyettes, majd a filozófiai doktorátus és az egyetemi magántanári fokozat megszerzése után rendes tanára.

Nemzedéktársaival megújították, felfrissítették a sárospataki teológiai akadémia szellemiségét. Benke György így jellemez: „A teológiai tanári kar kicserélődött a két világháború között. Ez teológiai szemléletváltást is jelentett: a racionalizmus és a liberalizmus teológiáját Patakon is felváltotta a jobbra Barth nevével fémjelzett 'Ige teológiája'. A kollégium kegyességi gyakorlatában ez azt is jelentette, hogy – a hétkezdő áhitatok mellett – a teológus ifjúsági összefüvetek áhitatokkal kezdődtek; a cserkész összefüvetekhez, sőt kirándulásokhoz is hozzátartozott az imádság, a bibliaolvasás.”² Az előző nemzedék két képviselője maradt a helyén. Az egyik *Marton János* (1879–1955), aki Móricz Zsigmond osztálytársa volt a IV. és V. gimnáziumban, s aki 1910 és 1949 között az egyháztörténetet tanította a lelkészjelölteknek; a másik pedig *Trócsányi József* (1881–1958), aki 1921 és 1944 között jogot tanított, s évekig a gazdasági választmány vezetője volt.

Az újak 1925-től kezdve léptek a teológiai akadémia tanári karába. Először *Mátyás Ernő* (1888–1950), aki ebben az évben lett az újszövetségi tanszék vezetője, s többször is betöltötte a közigazgatói tiszte. Róla írja Benke György: „Sokat tett azért, hogy a Kollégium mindhárom intézménye, a teológia, a gimnázium és a tanítóképző megújult és magas szinten végezhesse oktató-nevelő munkáját. Szerepe volt abban, hogy létrejött a teológus internátus, és a 30-as évektől kezdve egyre családiasabbá vált a diákok élete és a tanárokkal való kapcsolata. Rendszeressé vált az, hogy a tanári családok egymással összejártak, és

² Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): Pataki tanáraink (1931–1952). Sárospatak. 2005. 10.

a diákokat is rendszeresen meghívták magukhoz, és ez a kapcsolat lelkigondozói kapcsolattá vált.³ *Szabó Zoltán* (1902–1965) a következő évtől, 1926-tól volt a gyakorlati teológia tanára. Róla külön előadás szól ma, de annyit előre kell vetítenünk, hogy ő került legközelebbi munkatársi kapcsolatba Újszászy Kálmánnal – többek között – a cserkészmunka, valamint pedagógiai vénája által. Doktori disszertációjának címe: „Az ifjúság lélektana és az ifjúság lelki gondozása”. Megelőlegezhetjük: a falmunka Újszászy Kálmán szociológiai szemináriumából és Szabó Zoltán gyakorlati teológiai felfogásából nőtt ki. *Zsiros József* (1900–1980) 1928-ban foglalta el helyét az ószövetségi tudományok és a héber nyelv tanszékén, ugyanakkor érkezett *Vasady Béla* (1902–1992), aki 1928 és 1934 között dogmatikát tanított a teológusoknak. *Szabó Ernőt* (1904–1982) a rákövetkező esztendőben, 1929-ben választották meg az egyházi ének tanárának. 1937-től *Nagy Barna* (1909–1969) vette át a rendszeres teológia oktatását. A II. világháború után bővült a tanári gárda, *Szabó Lajos* (1908–1996) és *Makkai László* (1914–1989) Marton János örökébe lépve egyháztörténetet tanított 1949 és 1951 között, s 1947-ben tanárként tért vissza Patakra az egykori kiváló növendék, *Koncz Sándor* (1913–1983).

Újszászy Kálmán tehát 20 éven át egy felkészült, lelkes, cselekvő „gárda” tagja volt. Eredményeik egyik titka épp a csapatmunkában, a közös érdeklődésben, szellemi hatásokban rejlett. Ha felsoroljuk azoknak az elődöknek és kortársaknak a nevét, akiktől a sárospataki megújuláshoz eszméket, indítást nyerhettek, akkor talán átláthatjuk az elméleti háttérrel. Elsősorban azokat említem, akiknek sugárzása Újszászy Kálmán munkásságában jól érzékelhető visszhangot keltett. A kortársak közül két kolozsvári filozófiaprofesszort kell kiemelnem. Az egyik *Böhm Károly* (1846–1911), aki 1896-tól tanított a kolozsvári egyetemen; szubjektív-idealista gondolkodó volt, egy időben Kant filozófiája és Comte pozitivizmusa hatott rá, majd egyre inkább Johann Gottlieb Fichte német filozófus követője lett, s az értékelmélet területén önálló filozófiai rendszert teremtett. A másik pedig *Bartók György* (1882–1970) akadémikus, (aki Böhm Károly tanítványa volt Ravasz Lászlóval, Makkai Sándorral együtt) a neokantiánus irányzat követője.

³ I. m. 108.

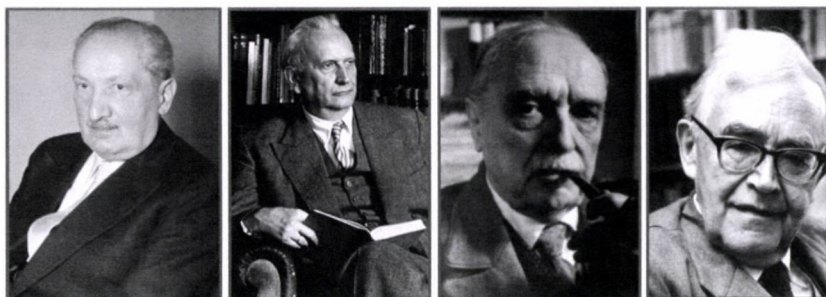
Dr. Böhm Károly és dr. Bartók György

Újszászy Kálmán a teológia filozófiatanáráként nem kerülhette el a szembenézést a kor új áramlatával, az egzisztencializmussal. *Søren Kierkegaard* (1813–1855) dán teológus és filozófus indított el egy új szemléletmódot. Egyik tétele, hogy az emberi élet nem adottság, hanem feladat, amit meg kell oldani.⁴ A korábbi filozófiákat az egzisztencializmus a személyiség problémáinak előtérbe állításával kívánja meghaladni és a szabadságot választja központi kategóriának. Szabadnak lenni, egzisztenciának lenni annyit jelent, mint önmagunknak lenni, ezért az ember – ahogy Jean-Paul Sartre (1905–1980) mondja – „szabadságra ítéltetett”. Az irodalomban *Rainer Maria Rilke* (1875–1926) és *Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij* (1821–1881) az előzmény. Az egyiket a félelem és kiszolgáltatottság foglalkoztatja, a másiknak fő törekvése megtalálni az emberben az embert. Újszászy Kálmán – mint írásai bizonyítják – érzékenyen reagált az általuk fölvetett alapkérdésekre.

Hatott rá a kor négy jeles filozófusa. Az egyik *Martin Heidegger* (1889–1976), aki az emberi egzisztencia és a világ viszonyát az elidegenedés fogalmából kiindulva vizsgálta, s jelentősen hatott a teológiára.⁵ A másik *Karl Jaspers* (1883–1969), aki szerint az ember termé-

⁴ Vagy-vagy, 1843.

⁵ Lét és idő, 1927.

Martin Heidegger – Karl Jaspers. – Rudolf Bultmann – Karl Barth

szeti, kulturális és történelmi módon előre meghatározott feltételek közé születik, melyeket nem maga alakított ki, mégis megvan az a választási lehetősége, hogy maga döntsön arról, hogy mi lényeg számára és mi nem az.⁶ A harmadik egy evangélikus teológus, *Rudolf Bultmann* (1884–1976), aki Heidegger egzisztencialista létértelmezését felhasználva újraértelmezte a kinyilatkoztatást, Isten szavát, hogy a mai ember hitének lehetőségeit kutassa, s a „liberális” protestáns teológiától eltérően a hit Krisztusára irányította figyelmét. Ezen a nyomon haladt *Karl Barth* (1886–1968) is, egy új teológiai értelmezést keresett, amelyet *dialektikus teológiának* neveztek, minthogy a hangsúlyt az isteni igazság paradox természetére helyezte. Ugyanis Istennek az emberiséggel való kapcsolata a kegyelmet és az ítéletet egyaránt tartalmazza. Barth tanításából formálódott az Ige teológiája, amelynek hatása – akárcsak az egzisztencializmusé – a sárospataki teológia szintje valamennyi tanárának munkásságán mély nyomot hagyott.

1951-ben aztán elfogyott a levegő a teológia körül, a református egyház iskolájáról lemondani kényszerült; a professzorok közül a tudományos gyűjtemények gazdájaként csak Újszászy Kálmán maradhatott aktív szereplőként Sárospatakon. De a közösség, a közös gondolkodásmód akkor is éltette, amikor egyedül maradt, s a sárospataki protestáns szellemiséget ő képviselte az új körülmények között. Megadatott neki, hogy magas kort elérve halálig őrizze a régi tüzet.

Hatásának forrásait három dimenzióban próbálom megragadni; ugyanis nevelőként, értékek őrzőjeként, valamint tanításának elérhetősége által vállalhatta az örökség továbbadását.

⁶ Filozófia, 1931.

Koltay Gábor felvétele

A nevelő

Újszászy Kálmánban igen erős volt a pedagógiai elhivatottság, ami munkásságának irányát meghatározta. Amikor 26 éves teológusként az újszövetségi tudományokkal foglalkozik, a jánosi evangélium szerzője kapcsán is személyiségének titka érdekelte.⁷ Első munkahelyén, a Sárospataki Református Tanítóképző-intézetben tanári feladatot kapott, s tőle tudom, hogy nemcsak hitoktatás várt ott rá, hanem más tárgyak tanításába is bekapcsolódott, alkalmanként testnevelés órákat is tartott, s az intézet cserkészcsapatának parancsnokaként feladatrendszert dolgozott ki. Akárcsak Szabó Zoltán érdeklődési körében, nála is megjelenik az ifjúságpszichológia stúdiума. Nem véletlen, hogy a teológiai akadémián a filozófia és pedagógia tanszékre őt hívják meg oktatónak. A filozófia és a nevelés kérdése az ő szemléletében egységet alkotott. „Szellem nélkül nevelés nincs, mint ahogy szellem sincs az emberre vonatkoztatva nevelés nélkül”, vallotta.⁸

Teológiai tanárként szakmai alapfeladatai, a lelkészképzésben való aktív közreműködés mellett két olyan területen vállalt kezdeményező és vezető szerepet, amelyeken mind személyes nevelő hatása, mind elméleti felkészültsége kiválóan érvényesülhetett. Az egyik a cserkészmunka volt – mint láttuk, munkába állása kezdetétől –, a másik pedig az úgynevezett falumunka, amely önmagában is összetett tevékenység.⁹ A két munkaterület számos ponton összekapcsolódott, többek között a szociális kérdések iránti érdeklődésben s a személyiségformáló célkitűzésben.

⁷ Vö.: A negyedik evangélium írója. Bevezető sorok. = *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Bp.-Sárospatak, 1996. (Rövidítve: ÚKE.) 105–106.

⁸ Ember és nevelés. = ÚKE. 143.

⁹ A Bibliotheca Comeniana tavalyi kötetében szóltam erről: A „falumunka” szerepe a sárospataki főiskola megújulásában az 1930-as, 40-es években. = *Comenius és Európa*. Sárospatak, 2012. 145–160.

Újszászy Kálmán cserkészei között
Az álló sorban balról a negyedik

Különösen kiemelendő két motívum. Az egyik, hogy Újszászy Kálmán szerint a pataki diák lelki arca szociális beállítottságú,¹⁰ másrészt a lelkési hivatás gyakorlása nem függetleníthető a koreszméktől.¹¹ Emellett nála egységet képezett a cserkészek körében, illetve a falu érdekében vállalt feladatkör, amelyben evangéliumi alapon szociális és nemzeti küldetés valósult meg. Jól észrevehető ez a cserkészmunkánál, „amelynek – amint a professzor megállapítja – akár a humanitást, akár a nacionális eszmét tekintjük alapjául, szociális és evangéliumi vonásai és falu felé orientálódása egészen nyilvánvaló”.¹² Amikor faluszemináriumot szervezett teológushallgatók és tanítóképzős diákok számára, s ott szociológiai olvasmányokkal vagy a paraszti élet irodalmi ábrázolásának vizsgálatával, majd falkiszállásokon, látóutakon „terepgyakorlatok”-kal foglalkoztak, akkor a fiata-

¹⁰ A pataki diák lelki arca. = ÚKE. 263–270.

¹¹ A ma ifjúsága és a koreszmék. ÚKE. 271–272.

¹² ÚKE. 272.

lok majdani hivatásukra készültek fel. Mert: „a magyar falu kérdése a magyarság sorskérdésévé nőtt...”¹³

Törvényszerű, hogy Újszászy Kálmán nevelőként két évtizedes professzori pályáján tanítványaira és a népfőiskolásokra maradandóan és széles körben hatott. Jól bizonyítják ezt a visszaemlékezések.¹⁴

A megőrző

1951-ben megszűnt a teológiai akadémia Sárospatakon. A diákokat átvette a debreceni társintézmény, a tanárokra azonban nem volt igénye. A tanári kar, amely oly látványos eredményeket ért el a 920-as éve közepétől, szétszéledt. Nyugdíjba mentek, falusi lelkészként folytatták hivatásukat. Egyedül Újszászy Kálmán maradhatott sárospataki őrhelyén, mert tanári beosztása mellett ő volt a Nagykönyvtár vezetője, s azt az államosítás után is megtarthatta a református egyház, s a Nagy kollégium déli szárnyában kiépíthette az egyházkerület tudományos gyűjteményeit. Ebben a minőségében fogadta a csoportos látogatókat és az egyéni kutatókat, ismertsége tehát egy új irányba terjedhetett ki.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület (átmeneti összevonás után) 1957-ben újraéledhetett, s Újszászy Kálmánt – aki 1955 óta a zempléni egyházmegye gondnoka volt – 1964-ben az egyházkerület főgondnokává választották, tehát egyházkormányzati szerepet vállalt. Nemcsak itthon, hanem külhoni hivatalos utakon is tágabb körben került kapcsolatba a magyar reformátussággal. Nem volt egyszerű szerep, amelyet egyházkerülete bizalmából elvállalt. A pártállam idején az Állami Egyházügyi Hivatal, a lojális püspöki kar, az erőltetett békepapi mozgalom kívánalmainak kellett megfelelni. Egyedi utak választásáról szó sem lehetett. Van, aki helytelennek tartott minden együttműködést az állam és az egyház között, Újszászy Kálmán úgy vélte, az erősen leszűkített mozgástérben is adódhat lehetőség. A magyar reformátusság történelme során gyakran került olyan helyzetbe, amikor erős külső nyomás alatt kellett hivatását teljesítenie, s kialakult valamiféle hagyománya az „ahogy lehet” realpolitikájának. Ez adhatta a példát a főgondnoki tisztség elvállalásához, s ha elemeznénk a professzor székfoglaló beszédét, világossá tehetnénk, hol látta

¹³ A magyar falunevelés mai feladatai. (1940) = ÚKE. 222.

¹⁴ Lásd többek között: ÚKE. 539-619.

Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló

tevékenységének lehetőségeit és határait.¹⁵ Úgy érezte képes arra, hogy folytassa a pataki hagyományokat; erre utal székfoglaló beszédének ez a mondata: „nem tudok sem többet, sem kevesebbet, sem mást mondani magamról, mint amit több mint száz évvel ezelőtt öntöttek formába elődeink: »Három fáklým ég: hit, haza emberiség!«”¹⁶

Ő maga mondta el nekem, hogy amikor Amerikába látogatott, „pink” főgondnoknak nevezték, utalva arra, hogy rózsaszínű, mert együttműködik a „vörös” hatalommal. De kiküldetésében is jól hasznosította az időt: „A pontosan három hónap alatt tartottam 19 előadást részben angol, részben magyar nyelven. Tizenhat gyülekezetben 27 alkalommal szolgáltam magyar és angol nyelvű meditációkkal, liturgikus istentiszteletek keretében... Részt vettem 27 különböző, főleg egyházi rendezvényen... Tudományos és hivatalos látogatásainak száma 20 volt...”¹⁷

Együttműködési készsége révén segíteni tudott a sárospataki közeletben kulturális és idegenforgalmi területen. Neki is köszönhető,

¹⁵ „Három fáklým ég...” Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló. = ÚKE. 175–184.

¹⁶ ÚKE. 175.

¹⁷ Amerikai magyarok között. Tájékoztató az amerikai egyesült államokbeli utamról. = ÚKE. 342.

Népfőiskolai találkozón

hogy az egykori népfőiskolások találkozóira a hatalom gyanakvása ellenére sor kerülhetett, s ezekre olyan előadókat hívhattak meg, akiket a „másként gondolkozók” közé soroltak, mint Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Csurka István. El is mondta, hogy e találkozókkal a népfőiskolai mozgalom újjáélesztését készíthetjük elő: „a Sárospataki Népfőiskola – annak ellenére, hogy komplexitásával a maga korában szinte teljesen, ha nem egészen, egyedül állott – példa lehet a jövő számára.”¹⁸ Ugyancsak fő szerepe volt abban, hogy az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége 1972-től kezdve éveken át megszervezte a külhoni – elsősorban tengeren túli – magyar származású fiatalok számára a Sárospataki Nyári Kollégiumot, amelynek „tananyaga: magyar nyelv és irodalom, történelem (ennek körén belül művészettörténeti, sport- és zenetörténeti összefoglalóval), továbbá a szükséges magyar földrajzi ismeretek és ének.”¹⁹

Tudatosan szellemi központot próbált fenntartani Sárospatakon személyes varázsával és kapcsolataival, szorosan együttműködött a Rákóczi Múzeum vezetőivel, különösen Balassa Ivánnal és Filep An-

¹⁸ A gyökerekről s egyebekről. = ÚKE. 312. (1986.)

¹⁹ ÚKE. 351.

Dr. Újszászy Kámán otthonában

tallal, hagyatékokkal gyarapította a gondjára bízott Tudományos Gyűjtemények anyagát kialakítva a nagykönyvtár, a levéltár, a múzeum, az adattár és a kézirat-tár szervezett részlegeit, személyesen is segítette a betérő kutatókat, a Makovecz Imre által tervezett repozitóriumi épülettel bővítette intézményét országosan elismertetve a Patakon őrzött kincsek értékét. Támogatta az új kezdeményezéseket, így a Kazinczy Ferenc Társaság (1985) és a Magyar Comenius Társaság (1986) megalapítását, s tanácsadója volt a honismereti mozgalomnak.

Szellemi teljesítménye elérhető

Ez lett harmadik eleme annak, hogy a két világháború közötti jeles tanárok közül őt ismerik a legjobban. Elérhető tanítványai és munkatársai által, akik Benke Györgytől, Barsi Ernőn, Szentimrei Mihályon, Balassa Ivánon, Harsányi Istvánon, Ködöböcz Józsefen, Kovács Károlyon, Takács Bélán, Galuska Imrén, Fekete Gyulán, Mészöly Dezsőn, Képes Gézőn át a Gyűjtemények és a Teológia mai munkatársaiig hatékony indítástokat kaptak tőle. Érdekes módon tanítványai akkor is voltak, amikor már nem taníthatott. Lelkészek, helytörténészek fordultak hozzá lelki, szellemi támaszáért, s a honismeret új hulláma ma is példának tekinti.

De nemcsak az emlékezet, hanem nyomtatott anyag is megidézi Újszászy Kálmán életművét. Hiszen a Szabad Tér Kiadó áldozatkészségéből 1996-ban megjelenhetett a 639 oldalas *Újszászy Kálmán emlékkönyv*,²⁰ amely írásait közzétette a hagyatékból. Olvashatók benne önéletrajzai, érdeklődési körének teljes skáláját reprezentáló anyagot közöl könyveiből, tanulmányaiból, végül visszaemlékezéseket tartalmaz róla. Újdonságokkal is szolgál ez a kötet, hiszen 1949 után beszű-

²⁰ Szerkesztették: Balassa Iván, Kovács Dániel és Szentimrei Mihály.

kültek a professzor publikációs lehetőségei. Előadásait, írásait az eredeti gépiratokból hoztuk nyilvánosságra.²¹

Ha születésének 110. évfordulóján személyiségének, tevékenységének a jelentőségét mérlegeljük, azt mondhatjuk: Példa lehet abban, hogy a hit megtartó erő, hogy az értelmiségnek el nem hanyagolható feladatai és kötelezettségei vannak a nemzettel szemben, hogy a hagyományok ismerete segít bennünket mai helyzetünk értékelésében, hogy a közműveltség szolgálatában az adott kor lehetőségeit fölismerve kell megtalálni a legjobb formákat.

Mészöly Dezső Újszászy professzorhoz szóló akrosztichonjának részletével zárom megemlékezésemet:

*Áltál a poszton, míg a poszt is állt;
Lélekvesztő időkben meg vakon
Mint búvópatak folyt tovább szavad:
Árrá nővő ér... Kőszálból fakadt?
Nem én fejtem meg a te titkodat.*

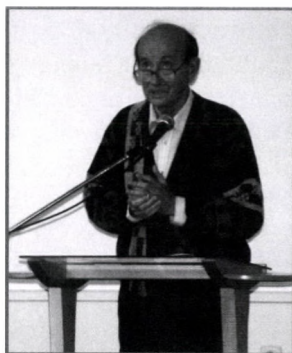

²¹ A többi jeles tanárnak is össze kellene állítani ilyen emlékkönyvét. Megindult ez a munka Szabó Zoltán és Konecz Sándor hagyatéka esetében.

SZECSKÓ KÁROLY

Száz éve született Bakos József

Dr. Bakos József, a nyelvtudomány kandidátusa, az Egri Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára 1912. február 2-án született a Zemplén megyei Vilypusztán. Az elemi népiskola elvégzése után a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumában tanult, ahol 1931-ben érettségizett. Ezt követően beiratkozott a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar-latin szakára. A középiskolai tanári oklevél megszerzése után Nyíregyházán, Sopronban, Érsekújváron, majd Sárospatakon gimnáziumi tanár.

1935-ben védte meg doktori értekezését „Martialis a magyar irodalomban” címmel. Sárospataki évei alatt, 1945 és 1952 között megyei tanulmányi felügyelői teendőket is ellátott. Már az 1946/1947-es tanévtől elkezdte a népi játékok gyűjtését, amelybe bevonta érdeklődő tanítványait is. A „Mátyusföldi gyermekjátékok” című kötetével Kodály Zoltán figyelmét is felkeltette, akivel többször találkoztak, leveleztek is. Ebben a gazdag gyűjteményben az érsekújvári gyűjtő és feldolgozó munka, jelentős része is helyet kapott. A szakirodalom úgy tartja számon, hogy „a mai napig legjelentősebb magyar játékgyűjtemény”. Sárospatakon magas színvonalú óráival kivívta a szakfelügyelet elismerését. Diákjai pedig még évtizedek múlva is szuperlatívuszokban írtak róla. „Élmény volt minden óra. Évekig megjelen-tek álmaimban magyarórái. Boldog voltam, hogy magyar irodalomból

Dr. Bakos József pataki tanárként (1950)

feleltem. Annyi tudást s ismeretet tudott adni mind irodalomból, mind nyelvtanból, hogy később abból éltem.”

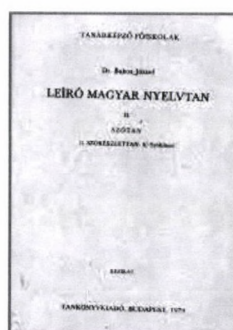
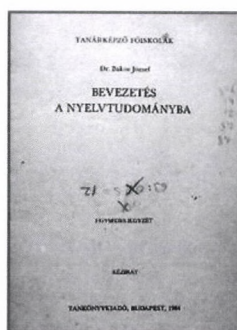
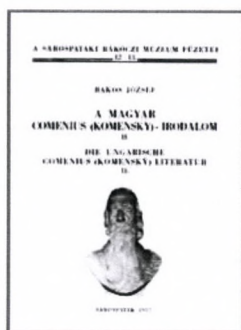
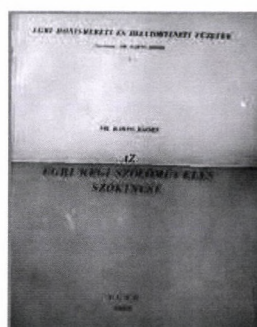
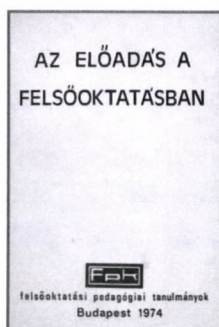
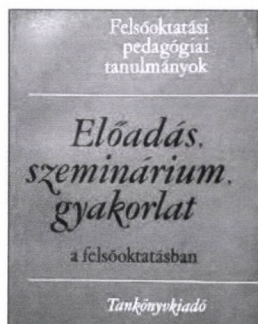
1952 decemberében kinevezték az Egri Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke vezető tanárának. Huszonhét éven keresztül magyartanárok generációit indította útnak. Nagyszerű előadó, tudós és közéleti ember volt. Előadásaira jellemző a pontos kezdés, a választékos beszéd, a figyelemfelkeltő hanghordozás, a humor. Szigorú volt, de

következetes. Tanulmányi kirándulást évente vezetett, és az elsősöket mindig elvitte kedvenc városába, Sárospatakra. Egerbe kerülése után a főiskola tudományos életének egyik meghatározó személyisége volt. 1954-től 1962-ig nagy odaadással végezte az intézmény tudományos évkönyvének szerkesztését.

Tudományos pályáján klasszika-filológusként indult, végül nyelvészként, Comenius-kutatóként alkotott maradandót. Egri évtizedeiben a következő témaköröket kutatta: a magyar tanítási nyelv, a magyar nyelvtanítás és az iskolai nyelvművelés története, az egyetemi és főiskolai előadások nyelvi és módszertani problémái, a tanári beszéd és beszédművelés az általános iskolában, korszerű anyanyelvi nevelés stb. Nyelvészeti kutatásai során szívesen foglalkozott Eger városához kötődő témákkal, mellyel gazdagította múltjának jobb megismerését. Közülük feltétlenül említendő: „Az egri név”, „Egri szólások és közmondások”, „Eger és Felnémet földrajzi nevei” (társ-szerzővel), „Gárdonyi és a nevek”, „Az egri régi szőlőművelés szókincse” stb. Szűkebb szakmai köröknek szóló nyelvészeti tanulmányok mellett ismeretterjesztő kiadványokat, cikkeket is írt. Leggyakrabban a következő folyóiratokban publikált: Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Felsőoktatási Szemle, Pedagógiai Szemle stb.

1965-ben elnyerte a nyelvtudományok kandidátusa címet. 1979-ben vonult nyugállományba.

1997. július 30-án szerető családja köréből ragadta el a halál. Földi maradványait az egri Gróber-temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírjánál az Eszterházy Károly Főiskola és a Magyar Nyelvészeti Tanszék nevében tanítványa és kollégája, Vargáné dr. Raisz Rózsa búcsúztatta.

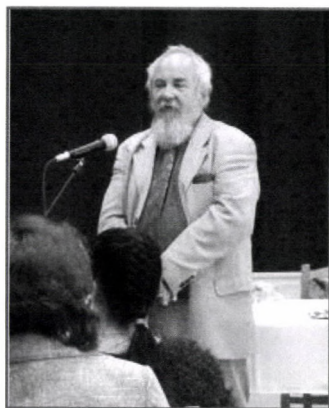
A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára anno

SURÁNYI DEZSŐ

Sárospataki évek Hargitai Zoltán emlékezete

Ki gondolhatta, hogy amikor Tuba Zoltánnal a nagy botanikusra emlékeztünk a Zempléni Múzsában *Egy legendás botanikus tanár* címen,¹ mire a Bibliotheca Comeniana felkérésére, Hargitai születésének centenáriumán írhattunk volna együtt, már professzor társamra is emlékeznem kell.²

Hargitai (Vinter) Zoltán 1912. augusztus 7-én született a Maros-Torda vármegyei Mezősámsondon. A szegény és szorgos család sokat költözött, ahogy a csendőorvosmester apját, Vinter Györgyöt új állomáshelyre vezényelték (Csimpa, Dés, Alparét). Viszont közben végérvényesen megváltozott Erdély státusza 1920. június 4-e után a család gyermekeivel (Zoltán, Mária, Irén és a legkisebb fiú, akinek nevét nem ismerjük) útra kelt.³ Mányban leltek új lakóhelyet, ahol

¹ Surányi Dezső: Hargitai Zoltán (1912-1945) kései siratója. = Zempléni Múza 2005. 5 (4): 34-39. és Tuba Zoltán: Hargitai Zoltán sárospataki évei. = Zempléni Múza 2005. 5 (4): 40-44.

² Ugyanis ő pedig 2009. július 4-én hunyt el. Életrajza bővebben: <http://szie.hu/node/1241>

³ Ld. bővebben Simon T. – Egey A. – Molnár A.: Emlékezés Hargitai Zoltánra (1912- 1945). = Botanikai Közlemények, 1975. 62. (3): 159-163. és Surányi D.: Dr. Hargitai Zoltán – egy tragikus életút Nagykőröstől Passauiig. = Botanikai Közlemények 1997. 84 (1-2). 59-71. és Aranyos Dezsőné szóbeli közlése (Suba L.-nek)

az egykor a nagykőrösi Arany János Gimnáziumot végzett Papp Albert péceli, majd mányi ref. lelkész javaslatára és ajánlásával Vinter Zoltán a neves gimnáziumba került.⁴ 1924-1931 között⁵ minden anyagi nehézség dacára – kiváló eredménnyel végezte iskoláját. Minden évben valamilyen ösztöndíjat elnyert Nagykőrösön, de további városi támogatók jóvoltából, tulajdonképpen ruhát, étkezést és lakást biztosítottak számára. Kiváló képességeit tanítói, tanárai hamar felismerték, s segítettek, amikor előbb anyja (1930-ban), majd az apja váratlanul elhunyt (1932-ben). A természetrajz és a földrajz iránti szeretete már akkor megmutatkozott nála, de a történelem és honismeret is nagyon érdekelte. Az osztálykirándulások és a Nagykörös környéki erdők bebarangolása lényegében majd a későbbi doktori témáját is kínálta. Az ottani igazgató, Bánóczy Endre és tanártársai szakírói képességeit már gimnazistaként felismerték benne, Vinter Zoltánnak hangulatos írása meg is jelent a Gimnázium Értesítőjében.⁶

Az eminens diák érettségi után 1932-ben beiratkozott a debreceni Tisza István Tudományegyetemre. Már egyetemistaként magas színvonalon kutatott florisztikai, cönológiai és mikroklimatológiai témákban. A nagykőrösi évek természeti élményei olyannyira hatottak rá, hogy a kőrösi erdők történeti-kritikai flóraképéből készítette doktori értekezését Soó Rezső tanszékén. 1934. július 16-án kelt levelében kutatási tervét elküldte professzorának, amit hamarosan jóvá is hagyott, és tette a dolgát.⁷ Közben egyetemistaként névváltoztatást kért, ettől kezdve okirataiban s leckeönyvében *Hargitai* néven szerepelt.⁸ A doktori témáját remekül kidolgozta, s kormányzói aranygyűrűvel ismerték el kimagasló munkáját.⁹ A kőrösi kutatásairól tudjuk, hogy a visszajáró egyetemista minden támogatást megkapott Nagykörostől, a 40 nagyobb kutatóútjához Dezső Kázmér polgármestertől lovas kocsit kapott, és egyéb módon is támogatták.¹⁰

⁴ Simon et al. i. m. 159. és Surányi i. m. 59. és Suba L. 2012. előadása Nagykőrösön „100 éve született Vinter (Hargitai) Zoltán botanikus professzor” címen

⁵ Surányi i. m. 59-60.

⁶ Egy iskolai kirándulás leírása. = Nagykőrösi Ref. Arany János Gimn. Ért. 1930-31. 11-15.

⁷ Részletét közli Surányi i. m. 61.

⁸ A névváltozás 1934-ben történt (Simon et al. i. m. 159. és Surányi i. m. 64.)

⁹ Mai politikai túlzás, hogy mivel Horthy Miklóstól vette át a gyűrűt, ezért hallgatták el Hargitai Zoltán érdemeit, pedig sokkal inkább botanikus kortársainak állhatott inkább érdekében az elhallgatás.

¹⁰ Surányi i. m. 61.

Az okleveles tanár 1937-ben hagyta el átmenetileg Debrecent. A Sárospataki Református Kollégiumba adta be pályázatát, s a hét pályázó közül őt választotta a Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tanítóképző Intézetének igazgatótanácsa. A kitűnő tanári diploma mellett földrajzból is alapvizsgával rendelkezett, így magától értetődően egyhangúlag választották a tantestület tagjává. (A pályázók között ott volt például Máthé Imre botanikus, a későbbi akadémikus is.)¹¹ Jó döntés született, mert mind a tanártársai, mind a diákjai nagy elismeréssel beszéltek mindig munkájáról.¹²

Hargitai 1937-től 1941 tavaszáig dolgozott Sárospatakon, oktatói és kutatási tevékenysége igazán itt bontakozott ki. A tanári kar talán legképzettebb tagja volt, pedig olyan személyiségek is tanítottak ott, mint Egey Antal botanikus és akkori intézetigazgató, a Pázmány Péter Tudományegyetem Növényteni Tanszékének korábbi adjunktusa, vagy Képes Géza költő és műfordító.¹³ Egyik tanítványának írásos visszaemlékezése megerősíti a kortársakat: „Amikor az Internátusban reggel 6 órakor ébredtünk, már hatalmas hátizsákkal jött haza a tanítóképzőbe. A szobájában lépni is alig lehetett a növényektől. Szekrény, asztal, padló, ágy, minden a növények szárítója, raktárterülete volt. Tanítási óráin sokat rajzolt és sokat szemléltetett. ... Szigorú, pontos tanár volt, de nagyon megértő. Osztályát, ahol osztályfőnök volt, különösen szerette. Egyénenként foglalkozott velük, hasznos tanácsokkal, útmutatásokkal látva el őket. Haladó gondolkodású ember volt, olvasta a népi írók könyveit. A diákok előtt nagy tekintélye volt, felnéztek rá.”¹⁴

Megkülönböztetett figyelmet biztosított a „természet közei” természetismeret oktatásának, a Tanítóképző Intézet egyik évkönyve is jó bizonyítékot szolgáltatott. „Elhelyeztünk az intézet folyosóján két természetrajzi szemléltető szekrényt, melyben óráról órára váltogattuk az időszakos növény- és állattani szemléltető anyagot.” A diákok bevonásával a szertári gyűjteményeket folytonosan gyarapította. A Nagykőrösön megkedvelt tanulmányi kirándulásokat Sárospatakon

¹¹ Tuba 2005. 40.

¹² Bővebben olvashatunk róla Simon et al. 1975, Surányi 1997 és a már említett Zempléni Múzsza 2005. évi füzetében.

¹³ Tuba i. m. 40.

¹⁴ Idézi Simon et al. 160.

Szőlők a hegyek lábánál

rendszeressé tette.¹⁵ 1938/39-es tanévben hat félnapos, négy egynapos és két kétnapos utazást szervezett Miskolc-Lillafüredre és a fővárosba. „1939. október 29-30-án ... 25 növendékünkkel Budapesten jártunk, ahol megtekintettük a főváros nevezetességeit, többek között az Országházat, a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit. Kiállításokat látogattunk meg, és elvittük növendékeinket a Nemzeti Színház előadására.”¹⁶

Előszeretettel használta az oktatási szemléltetés akkori legmodernebb módszerét az oktatófilmet, melyet igazgatója vezetett be a hazai tanítóképzés oktatásába.¹⁷ Az 1939-40-es tanévben: „Bemutatunk összesen 41 állattani és 52 földrajzi, ebből 23 magyar földrajzi vonatkozású, 11 növényteni filmet. Összesen 12.013 méter hosszú filmzalag pergett intézetünkben 24 óra 56 perc pergési idővel.”¹⁸

¹⁵ Surányi i. m. 63.

¹⁶ Idézi a részleteket Tuba i. m. 40.

¹⁷ Sipos 1996.

¹⁸ Egey (1940) és Sipos (1996) idézi Tuba 2005. 40.

Ízig-vérig pedagógus volt, egyetemista korában a pedagógiai elképzeléseit három dolgozatban fogalmazta meg, amelyek közül kettő a sárospataki éve alatt meg is jelent. Az orchideákról írott munkája e sorok írójának a tulajdonában van.¹⁹ Nagykőrös növényvilágának flórájáról készült értekezése nyomtatásban is megjelent,²⁰ s a szigorlatok sikeres letétele után 1938 decemberében avatták „sub auspiciis gubernatoris” doktorrá a debreceni Tisza István Tudományegyetemen. Joggal írja az egyik szerkesztő, hogy a tudós tanárok – köztük az ötvennél több akadémiai tag – „záloga volt a pataki kiemelkedő s nemzetközileg is jegyzett kollégiumi, egyetemi (jogi és teológiai) és tanítóképzői oktatásnak és képzésnek”.²¹

Tuba – velem együtt – okkal feltételezhette, hogy Hargitai kiemelkedő tudományos tevékenysége és időtálló megállapításai révén a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába is kerülhetett volna. A „pataki genius loci” olyan kiválóságokat jelentett a Kollégiumnak, mint pl. Kazinczy Ferenc (1759–1831), Teleki László (1811–1861), Szemere Bertalan (1812–1869), Tompa Mihály (1817–1868), Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935), Gárdonyi Géza (1863–1922), Szabó Gábor (1927–1996), Fésűs László (1947–).²²

Tuba tudományos tevékenységének megtalálta egy eddig kevésbé ismert vetületét, ugyanis Hargitai munkásságának új elemei igazolták kivételesen széles természettudományos látásmódját és tudósi zsenialitását.²³ 1940-ben felfigyelt az egyes évek időjárásbeli különbségeire, különösen a szélsőséges időjárású éveknek növényzetre kifejtett hatásait elemezte: „Az is megfigyelhetjük, hogy az egyes növényfajok virítási ideje nem minden évben esik a naptár ugyanazon napjára. Pld. a leánykökörcsin és a déli kökörcsin 1938-ban március 20-án virított, 1940-ben csak április 16-án kezdett nyílgni. Hasonló az eset a homoki pimpónál is.”²⁴ Tehát azokról az évjáratí különbségeket értékeli, amelynek a globális klímaváltozás biológiai hatásainak

¹⁹ Surányi (1997) és később; személyes közlése, van azonban e munkának egy fogalmazványa a MTM Növénytára Könyvtárában is (Surányi 1997. 62.)

²⁰ Simon et al. 160., Surányi 1997. 64. és Tuba 2005. 41.

²¹ Bolvári-Takács 2000, idézi: Tuba 2005. 41.

²² Tuba 2005. 41.

²³ Tuba i.m. 42.

²⁴ Hargitai Z.: A Mandulás és növényvilága. = Egey Antal (szerk.): Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Líceumának 1939-40. évi évkönyve. 3-13.

A Mandulás szélén

világméretű kutatásában központi kérdés lett. Egy időben tudott analízáló és szintetizáló tudományos látásmódja révén a pataki előhegyek flóraváltozásaira is következtetéseket levonni.²⁵

Már idézett munkájában²⁶ ezt a következőképp fogalmazta meg: „Végeredményben a Mandulás európai alapszövetű növénytakarójába két európai főtáj-típus a dél-orosz sztyep, és a Földközi tenger-vidék (közelebbről a Balkán) hímezte bele virágdiszeit. Ezek a jellemző növényfajok figyelmeztetnek arra, hogy a mediterrán és kontinentális Európa éghajlati hatásai érvényesülnek tájunkban. Ezeket a hatásokat a délre néző lejtők összegyűjtik és megerősítik. Ezeknek a klímahatásoknak eredőjét legtökéletesebben a növénytakaró összetétele, a balkáni sibljakra emlékeztető külső megjelenési formája és életritmusa fejezi ki.”²⁷

²⁵ Tuba 2005. 42.

²⁶ Lásd a 24. sz. jegyzet anyagát

²⁷ Lásd Tuba 2005. 42.

Ugyancsak a pataki előhegyek kutatása segíti hozzá a szárazföldi (!) szigetbiogeográfiai szemlélet jelentőségének a felismeréséhez már 1940-ben:²⁸ „...az előhegyek tetőin, tehát a domború lejtő pusztulásnak legjobban kitett részén, ahol a talajréteg alig 30 cm vastag, annak is nagy része kötörmelékös (I. talajprofil) és az anyaközet sziklás tuskói is kipreparálódtak, a szőlők is elmaradnak. így valamennyi előhegy tetejét értéktelen, legfeljebb legeltetésre alkalmas sziklás, cserjés, füves kis parlagok borítják. Ezek a kultúra teremtette cserjés sztyeppfoltok (Hügelsteppe) már régen elvesztették kapcsolatukat a Sátorhegység összefüggő növénytakarójával, izolált helyzetük (szigetekként emelkednek ki a szántóföldek és szőlők szintjéből), érdekes, fajokban gazdag növényzetük miatt gyakran kerestem fel őket.”²⁹

Ezért megdöbbenő, mert a sokkal nyilvánvalóbb óceáni/tengeri sziget-biogeográfiáról szóló ökológiai paradigma is csak az 1960-as években jelent meg a biológiában,³⁰ a teresztrisz hegyi szigetek („inselberge”) ökológiája pedig csak az elmúlt években tette meg az első lépéseket,³¹ írta Tuba 2005-ben megjelent tanulmányában;³² ehhez még az is hozzátartozik, hogy az inselbergekk gondolatát már a nagykőrösi növénytársulásokban felismerte!³³

„Hargitai egyaránt művelte a makro- és mikroléptékű biológiát, azaz a szupra- és infraindividuális (sőt molekuláris) biológiát. Okkal állítható, hogy világszerte ma is kevés ilyen biológus dolgozik, pl. a növényi fehérjék biokémiáról és az orchideák európai növényföldrajzi szerepéről egyaránt írt tanulmányt.”³⁴ További bizonyítéknak tekinthető, hogy tihanyi 1943. évi tanulmányútja során párhuzamosan tanul-

²⁸ Hargitai Z.: A sáropataki előhegyek vegetációja. = Acta Geobot. Hung. 3: 18-29.

²⁹ Tuba 2005. 42.

³⁰ McArthur, R. H. – Wilson, E. O.: The theory of island and biogeography. Princeton University Press, Princeton, 1967..

³¹ Porembski, S. – Barthlott, W. (eds.): Inselbergs (Biotic diversity of isolated rock outcrops in tropical and temperate regions). Springer Verlag, Berlin-Heidelberg-New York etc., 1994.

³² Hargitai tudománytörténet jelentőségét értékelte: Tuba 2005. 42.

³³ Hargitai Zoltán. A homoki növényközvetkezetek. = Botanikai Közlemények. 1940. 37 (5-6) 207. „Úgy tűnik fel, mintha a Duna-Tisza közti homokon Nyugatról keleti irányban tapasztalt mérszaltalom csökkenés itt érné el a legfeltünőbb értékeit, mert Nagykőrös környezetéből, mint mérszaltalom különül el. Ezt a körülményt a florisztikai kutatások már eddig is igazolták...”

³⁴ Hargitai Zoltán: A növényi fehérje anyagsere biokémiája. Tanári szakdolgozat, Debrecen. 1936. – Hargitai Zoltán: Az orchideák növényföldrajzi szerepe Európa vegetációjában. Tanári szakdolgozat, Debrecen, 1936.

mányozta a citológiai és mikroklimatológiai módszereket.³⁵ Kaán Károlynak bizonyosan volt szerepe Hargitai nézeteinek alakításában.³⁶ A természet ismerete, védelme és szeretete szoros kapcsolatban álló ideák, nála egyben a szülőföld szeretetének a bázisát is jelentették. Lehet erről munkáiban példákat is találni. Egy korábbi és egy későbbi.

A nagyköroői diák gondolatainak jellemzői:³⁷ „A város (ti. Nagyköros) utolsó házai is elmaradoztak már, midőn letértünk a Kutyakaparó felé vezető útra. Mig az autóbuszok gyorsan rohantak előre, szürke porfelhőt hagyva maguk után, addig dalolással töltöttük az időt. Majd földre húztam az autóbusz ablakának behajtott függönyét, és kikukucsálva gyönyörködtem az élém táruló vidék szépségeiben. Szótlanul elmerengtem az őszi táj láttán és önkéntelenül is Petőfi szavai jutottak eszembe: »Itt van az, itt van újra. / Szép, mint mindig, én nekem. / Tudja Isten, hogy mi okból / Szeretem? De szeretem.«”

A Mandulásról pedig így írt tanár korában: „A szülőföld táját jelent, minek füve, virágja, fája hozzánk nőtt. A honszeretet legszentebb érzésében tartalmilag nagyon sok szál a honi táj, a hazai természet világához vezet, amin a kenyérért folytatott harcban úgy keresztül gázolunk, hogy annak ősi képéből semmi sem marad. A haladó gazdasági kultúra semmiképpen sem állhat ellentétben a természetvédelem gondolatával, és különösen nem itt, az iskolák városában. Tudomásom szerint természetvédelemben részesített táj Patakon még nincs, maholnap nem lesz semmi a táj hamisítatlan szépségeiből. Mi akadályozta volna annak, ha a védelemre mindenképpen érdemes Mandulást természeti emlékké nyilvánítanánk és a pataki tájnak ebben a bájos, virágos múzeumában tanítanánk a jövő emberét több természetszeretetre, több idealizmusra? Miért nem akarunk menni e téren is a haladó nyugat után?”³⁸ Széles körű műveltsége egy reneszánsz ember képét állítja elénk. A pataki előhegyek növényzetét leíró munkájában a Gomboshegynél rendkívül érdekes megjegyzést tesz: „Balassi Bálint 1577-ben a Gombos-hegy szőlőskertjében fejezte be Eurialus és Lucretia c. verses szerelmi regényét. A XVI. és XVII. sz.-ban a várhoz tartozó szőlők

³⁵ Tuba 2005. 42–43.

³⁶ Kaán Károly: Természetvédelem és a természeti emlékek. Révai Rt., Bp., 1931.

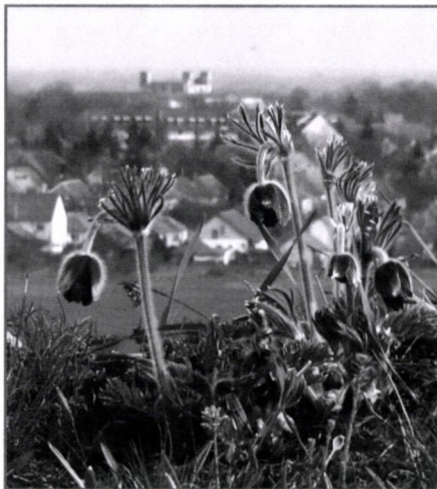
³⁷ Hargitai Zoltán: Egy iskolai kirándulás leírása. Nagykőr. Ref. Arany J. Gimn. Ért. 1931. 11.

³⁸ Hargitai Zoltán: A Mandulás és növényvilága. = Tiszáninneni Reform. Egyházker. Sárospataki Líc. 1939–40. évi évk. 1940. 11.

Hargitai kökörcsin

és gyümölcsösök voltak itten, Lorántffy Zsuzsanna a Gomboson és a Manduláson szépen gondozott kerteket tartott (Harsányi: Sárospataki kalauz; Gulyás: Sárospatak monográfiája), ld. még a sárospataki róm. kat. plébánia birtokában lévő 1833-ból származó térképet.³⁹

Hargitai Zoltán talán legkedveltebb pataki kutatási helye, a Mandulás mára ugyan védett, de a kőbányászattal súlyosan megsebzett hegy talán mégis sejteti azt a növényzetet, ami a két világháború között oly jellemző volt. Így az általa felfedezett és Soó által róla elnevezett kökörcsin hibriddel, a *Pulsatilla hargitaiana*-val. „Március közepe után a Mandulás nyugati lejtőjén a még fakó fűvek és elszáradt kórok között sallangos gyapjas virágburkából kiemelkedően bájosan bókoló sötétlila harangjait a déli kökörcsin (*Pulsatilla australis*)...⁴⁰

Hargitai Sárospatakon sem lett módos tanárember, az intézete támogatásával elnyert 400 P-s (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által adományozott) geobotanikai ösztöndíja nagy segítséget nyújtott tanulmányútjainak támogatásához.

Nagykörös, Sárospatak természeti környezetének felkutatása után a figyelme elsőként a Bodrog síkján lévő Long-erdőre összpontosult.⁴¹ Sikerrel alkalmazta azt a történeti forrásbeli és térképészeti eszközök segítségével végzett módszert, amit Nagykörösön dolgozott ki; így itt a rekonstruált 1870-beli és az 1930-as évekbeli vegetáció-térképeket hasonlította össze.⁴² Sosem feledkezett meg önzetlen adatközlőiről sem, így hangsúlyozta, hogy a Long-erdőre Egey Antal hívta fel figyelmét,

³⁹ Hargitai Zoltán: A sárospataki előhegyek vegetációja. = Acta Geobot. Hung. 1940. 3: 14.

⁴⁰ Hargitai 1940. 14.

⁴¹ Hargitai Zoltán: A Long-erdő és vegetációja. Acta Geobot. Hung. 1939. 2: 143-149.

⁴² Uo.

Emlékkövé változik

amelynek jelentőségét az adja, hogy a tengerszint fölött mindössze 90 m-re fekvő erdőségben a bükk, gyertyán meghatározó fafajok, s de cserje- és gypsint, azaz aljnövényzete pedig olyan, mint a hegyvidéki bükkösöké, említette Tuba tanulmányaiban.⁴³

Új szemlélettel tanulmányozta a pataki előhegyeket (DNy-tól ÉK felé haladva): Mancsalka, Szt. Vince, Páncél-hegy, Mandulás, Gombos-hegy, Botkő, Somjód, és Koholya növényzetét.⁴⁴ Külön kiemelendő, hogy a Zempléni-hegység (akkor Sátor-hegység néven) flórájának feltárása és bemutatása Soó professzorral került publikálásra,⁴⁵ továbbá a mogyorósetői forrásláp növénytársulásainak meghatározása ugyancsak Hargitai érdeme.⁴⁶ Sárospatak környékén – két tanítványával – öt élőhelyet párhuzamos vizsgált egy időben, mikroklimatológiai mérésekkel 1939-ben. Munkája eredményeként a vizs-

⁴³ Tuba 2005. 41. és uő. Tanulmányairól saját maga meglékezett a Zempléni Múzsza 2005. évi füzetében.

⁴⁴ Hargitai 1940. 18-29.

⁴⁵ Soó R. – Hargitai Z.: A Sátorhegység flórájáról. = Bot. Közlem. 1940. 37: 169-187.

⁴⁶ Hargitai A Mogyorósetői forrásláp növényzete. = Acta Geobot. Hung. 4: 262-287. és Tuba 2005. 41.

gált növénytársulásokban mikroklíma-típusokat határozott meg, az egyes mikroklíma-típusokat pedig indikátor növényfajokkal jellemezte.⁴⁷ A kőrösi és pataki kutatási eredményei a hazai növénytársulástanban és növényökológiában új távlatokat nyitott meg. De hogy tragikus sorsa miatt a fájdalmunk még nagyobb legyen, röviden szükséges arra is utalni, hogy Kolozsvárra kerülve a legnagyobb programjába – Erdély flórájának vizsgálata – kezdett bele, számtalan rész tanulmányt közre adott róla.

Amikor Sárospatakról 1941. március 15-én Kolozsvárra, a Tudományegyetem Rendszeres Növényteni és Növényföldrajzi Intézetébe tanársegédnek ment, e döntésében valószínűleg szülőföldje, Erdély szeretete befolyásolta. Sárospataki állásáról viszont csak 1941. június 30-án mondott le.⁴⁸ Munkahelyén Soó professzor irányításával nagy aktivitással látott neki az oktató és kutató munkához. A kolozsvári intézet krónikájában olvasható, hogy Hargitai már 1940-től székelőföldi kutatóutakon vett részt, ill. önállóan végzett florisztikai-növény-földrajzi kutatást, cönológiai felvételezést Zágon (Zagon) környékén, a Háromszéki sík rétjein, Komandó (Comandan) lápjain és a Réty-nyíren (Reci), a Szamos-vidéken (Szamosújvár = Gherla, Dés = Dej, Alparét = Olpret, Aranymező = Chesăy, Bálványosvárálja = Unguras környékén) végzett.⁴⁹ Részt vett a borsavölgyi (Kolozsborsa = Borsa, Bádok = Badesti, Kidé = Chidea, Sólyomkő = Soimeni) florisztikai felvételezésekben, s Tihanyban pedig, 1943-ban két hétig mikroklimatológiai és citológiai vizsgálatokat folytatott, de többször járt még a Sátor-hegységben és Sárospatakon is.⁵⁰ Hargitai vezette a Kolozsvári Intézet és az Országos Kémiai Intézet együttműködésében megindult vadrózsa termés-vizsgálatokat is (C-vitamin tartalom meghatározás). Az 1943-44. tanév első felében, mint mb. előadó, növénytant tanított a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán.⁵¹

Intenzív terepkutatásait, gyűjtéseit, megfigyeléseit a gondos fel dolgozó munka követte, amelynek eredményeit az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytára Közleményeiből (Scripta Botanica Musei

⁴⁷ Hargitai Zoltán: Mikroklíma vizsgálatok a Sátorhegységben, Sárospatak környékén. = Acta Geobot. Hung. 1943. 5: 290-314.

⁴⁸ Innen a tanulmány szerzője átvette a nagykőrösi előadásának szövegét (2012. aug. 7.)

⁴⁹ Soó 1942, 1943, 1945.

⁵⁰ Simon et al. 1975. 161.

⁵¹ Uo. 161.

Transsilvanici, 1942-1945) ismerhetjük. Ezekben a florisztikai adatokban gazdag tanulmányokban a legtöbbször kitért a termőhelyi és cönológiai viszonyok jellemzésére, erdő- és mezőgazdasági vonatkozásokra is. Belőlük jól látszik (Háromszék vármegyéből 3 tanulmány, a Szamos-vidékről 5 tanulmány) Hargitai kiváló felkészültsége, alapos megfigyelőképessége, precizitása, sokoldalúsága és ökológiai szemlélete. Két közleményében a székelyföldi növények népi vonatkozásaival, népi neveivel foglalkozott. A Bálványosvárálja és környékének növényzetéről c. tanulmánya (1944) tulajdonképpen egy falumonográfia botanikai részeként készült. A Kolozsvári Magyar Diák Szövetség társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége tervezte megjelentetni e munkát.

Az Erdélyi Múzeumi Egylet választmányának döntése alapján, 1943. december 1-jén a múzeum öre lett, szinte azzal egyidejűleg ökológiai-növény-földrajzi tárgykörből habilitált, azaz magántanári képesítést nyert el a Kolozsvári Egyetemen. A háború szele már szinte Kolozsvár környékét is elérte, elsősorban a megszálló német egységek jelenléte akadályozta munkáját. Mégis tovább dolgozott, ekkor fejezték be – a Soó Növényföldrajz c. tankönyve (1945) mellékleteként később megjelent – Európa vegetáció térkép összeállítását.⁵² Valószínűleg utolsó munkájaként a korábbi nyírségi mikroklíma vizsgálatainak feldolgozásával töltötte napjait, illetve a Szamos-vidéki és székelyföldi florisztikai és cönológiai anyagot és Kolozsvár növényzetének szünökológiai feltárását zárta le.⁵³

Ekkor érte a lehető legrosszabb hír Kolozsváron, SAS behívóval elvitték katonának. (Egyeteme, professzora vajon miért nem tett érte semmit?) 1944. november 15-én egykori pataki diákok Érsekújvárt találtak vele, a karpaszományos iskolán, ahol igen elkeseredett hangulatban találták. Később, 1945. január 14-én a lausitzi hegyvidéken, Löbauban bukkant fel, ahol a katonai kiképzése folytatódott.⁵⁴ A 3/II. újonc kiképző század 1945. február 24-én Drezda felé vonult, errefelé látták utoljára: „szekéren vitték, teljesen legyengült állapotban”. Amerikai fogságba esett, de nem tudjuk, hogyan került a pas-saui hadifogolytáborba, és pontosan milyen körülmények között

⁵² Uo. 161.

⁵³ Soó R.: Növényföldrajz. Magy. Term. tud. Társ., Bp., 1945. – Térképmelléklettel.

⁵⁴ Surányi 1997. 66-68.

hunyt el 33 éves korában, amihez viszont kellenének a kórházi, sürgősségi kórházi feljegyzések.⁵⁵

Barátaitól, egykori munkatársaitól és gyűrűs menyasszonyától (Doinea Bob)⁵⁶ távol, idegen földben nyugszik, a passai ú. nyugati hadifogoly temetőben, a 33/8/28. számú sírban Kiss Ferenc honvéddel együtt, ahová fiatalon és értelmetlenül korán került, a magyar botanika egy nagy alakja. Nemcsak a munkássága maradandó, hanem sorsával együttérzést vállalva, a krónikás csendes tiltakozása, hogy a háborúk kegyetlensége ne tegyen testben-lélekben és anyagiakban akkora pusztítást...

Az utolsó fotó Hargitai Zoltánról (1944)

⁵⁵ Uo. 68.

⁵⁶ Surányi 2005. 38-39.

Dr. Hargitai Zoltán
(1912–1945)

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek Sárospatakon 1956–57

A konszolidáció fogalmát a hazai történettudomány kettős értelemben használja. Így nevezik egyrészt a Horthy-korszak kezdeti éveit, a Trianon utáni helyreállítási periódust, másrészt a Kádár-korszak 1956–63 közötti, tehát a forradalom leverésétől az amnesztiáig, illetve „a mezőgazdaság szocialista átszervezésének” befejezéséig terjedő időszakát. Közleményünk a második értelmezéshez kapcsolódik.¹ Hozzá kell tennünk, hogy társadalompolitikai, de főleg kultúrpolitikai területen bizonyos kvázi-konszolidációs elemek már 1954-től felismerhetők. Ilyen volt a Hazafias Népfront létrehozása; a korábban törvénytelenül börtönbe zárt Kállai Gyula népművelési miniszterhelyettesi kinevezése; az 1945 előtti jobboldali szerepvállalásuk miatt félreállított, s emiatt a Rákosi-rendszerben *nem* kompromittálódott írók, művészek rehabilitálása (pl. Páger Antal hazahívása Dél-Amerikából); és mindezen lépések

¹ A Magyar Comenius Társaság 2012. november 6-án, Sárospatakon rendezett tudományos felolvasó ülésén elhangzott előadás szerkesztett szövege.

óvatos felhasználása az első Nagy Imre-kormány ún. „új szakasz” politikájának alátámasztására.

A konszolidáció folyamatába illeszkedett az egyházi múlttal rendelkező iskolák tekintélyének kiaknázása, a kommunista oktatáspolitikára erősítésére. Sárospatakon ehhez 1956–57 folyamán két évforduló kínált lehetőséget: a hagyomány szerint 1531-ben létesült Sárospataki Református Kollégium alapításának 425. évfordulója, illetve az 1857-ben megnyílt tanítóképző alapításának centenáriuma. Az iskola oktatási egységei a második világháborút követő politikai fordulat után fokozatosan megszűntek, vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiai akadémiát 1951-ben zárták be, végül a gimnáziumot is elvették az egyháztól: 1952. augusztus 1-jétől állami Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori Kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg egyházi intézményként, s őrizte a jogfolytonosságot. Az immár állami kezelésben működő iskolák hagyományait az oktatáspolitikai sajátos „beavató aktus” révén használta fel a konszolidáció elősegítésére. Az évfordulós ünnepségek közös elemei voltak: 1) az egyház hivatalos részvételét kizáró, kifejezetten állami jellegű megemlékezés; 2) a protokoll visszafogása, tehát csak a „második vonal” (megyei vezetők, illetve minisztériumi középvezetők) megjelenése; 3) magas szintű állami kitüntetés adományozása az iskolának; 4) az egyházi érában végzett, és az új rendszer által elismert öregdiákok meghívása és felléptetése; 5) az iskolai kommunista ifjúsági szervezet közreműködése (DISZ, illetve KISZ).

A gimnáziumi évforduló fő ünnepélyére 1956. május 20-án került sor, hivatalosan „a Rákóczi Gimnázium alapításának 425. évfordulója alkalmából”, jóllehet a „Rákóczi” nevet az iskola alig négy éve viselte. A programok reggel a IV. osztályosok hagyományos, máshol ballagásnak nevezett csengőbücsűjával kezdődtek. Az ünnepséget délelőtt a gimnázium dísztermében (a korábbi és mai Imatekben) Deme László, a megyei tanács elnökhelyettese nyitotta meg. Őt követte a gimnázium DISZ-szervezetének köszöntője, majd Képes Géza ünnepi ódája hangzott el. A tanítóképző Tóth Károly intézeti tanár által vezényelt énekkari előadása vezette fel Komáromy Béla gimnáziumi igazgató ünnepi beszédét. Ezt a gimnázium kórusa

követte, vezényelt Dévai Jenő tanár. A program végén további rövid köszöntésekre hagytak időt. Délután testnevelési bemutatóra került sor az Iskolakertben. Este irodalmi és zenei műsort rendeztek a díszteremben, megnyitotta Király István irodalomtörténész. Elsőként Képes Géza szavalt saját verseiből, majd Szabó Ernő zenetanár hegedűn játszott. Fekete Gyula „Az örök szeptember” című novelláját olvasta fel. Béres Ferenc kuruc-kori dalokat énekelt. Mészöly Dezső verseiből és műfordításaiból adott elő. Koroda Miklós író sárospataki élményeiről számolt be. Őt ismét Szabó Ernő követte, az estet Béres Ferenc régi pataki diákdalokkal zárta. Ezután a Mudrány-terem adott otthont a táncos rendezvénynek. A programok alatt folyamatosan nyitva tartott az iskolatörténeti kiállítás a Zrínyi diákothon nagytermében, Bertha Zoltán és Nagy Dezső festőművész-tanárok rendezésében.

Érdemes megállnunk egy pillanatra az irodalmi és zenei műsor közreműködőinél. A viszonylag fiatal – 34-47 év közötti – írók, művészek valamennyien az egykori református kollégium diákjai voltak, és többségük ekkorra kifejezetten az új szocialista realista kultúra élharcosának számított. Képes Géza (1909) költő, műfordító, aki Patakon 1933–40 között gimnáziumi tanárként is működött, a Magyar Rádió osztályvezetője, majd a Magvető Könyvkiadó alapító igazgatója volt. Írásai már a 30-as évek közepétől megjelentek, műfordítói munkásságát 1949-ben 8000 Ft-os Baumgarten-díjjal, majd ezután háromszor (!) József Attila-díjjal ismerték el: 1950-ben és 1952-ben 4000, 1956-ban 10000 Ft-os jutalommal. Egykori évfolyamtársa, Koroda Miklós (1909) ismert újságíró és író, ugyancsak a 30-as évek végétől publikált. Mészöly Dezső (1918) költő, műfordító, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, illetve a Madách Színház dramaturgja, 1953-ban *Othello*-fordításáért 2000 Ft-os József Attila-díjat kapott. Király István (1921) irodalomtörténész, a Révai-féle kultúrpolitika egyik meghatározó személyisége, a *Csillag* c. folyóirat szerkesztője, egyetemi tanár, 1953-ban *Mikszáth Kálmán* c. monográfiájáért 10.000 Ft-os Kossuth-díjban részesült. Fekete Gyula (1922) író, újságíró szintén 1953-ban tüntették ki 4000 Ft-os József Attila-díjjal, *Eszmélet* c. novelláskötetéért. Volt osztálytársa, Béres Ferenc (1922) énekművész, az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó hangszeres kategóriájának díjazottja (pásztorfurulya), a

Honvéd Együttes szólistája. Nyilvánvaló, hogy a szervezők tudatosan úgy választották ki a meghívott öregdiákokat, hogy igazolják az egyházi múlt és a szocialista építőmunka összetartozását. Ezzel persze akaratlanul is felértékeltek a háború előtti kollégiumi oktatás színvonalát, hiszen a meghívottak többségének életútja az 1950-ben megszűnt angol tagozat sikerességét bizonyította. A dicső múlt folyamatosságát volt hivatva igazolni az az emléktábla is, amelyet a gimnázium folyosóján helyeztek el. *A sárospataki kollégium nagy tanítványai* c. névsor 86 nevet tartalmazott időrendben, kiemelve II. Rákóczi György, Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János, Izsó Miklós, Szemere Bertalan, Gárdonyi Géza, Komáromi János, Móricz Zsigmond, külön kiemelve Kossuth Lajos nevét. A lista végére – nyilván nem véletlenül – Képes, Mészöly, Király, Pécsi Sándor színművész, Fekete és Béres neve került.²

A fennállásának 100. évfordulóját ünneplő Sárospataki Állami Tanítóképzőben 1957. június 23–26-án tartották az ünnepi rendezvényeket. Az iskola ez alkalomból felvette a Sárospataki Állami Comenius Amos János Tanítóképző Intézet nevet. (Sajnos, csak két évig viselhette, mert 1959-ben a tanítóképzést felsőfokú rangra emelték, s az iskolát átnevezték. Comenius nevét csak 1976-ban, a főiskolává történő átszervezéskor kapta vissza.) A négy nap programja a következőképpen alakult. Június 23-án a régi és a jelenlegi gyakorló iskolások találkozójára került sor, a tanítóképzős évfolyam találkozók 24–26 között zajlottak. 25-én történt a központi jubileumi ünnepély, amely Zilahi Ferenc intézeti igazgató üdvözlő beszédével kezdődött. A képzős vegyeskar Tóth Károly vezetésével három számot énekelt, majd Bizio Gyula minisztériumi osztályvezető ünnepi beszédére került sor. Ezután újabb kórusművek következtek, régi és jelenlegi tanítóképzősök közreműködésével, Czövek Lajos kamagy irányításával. Hetényi György megyei művelődésügyi osztályvezető

² A tábla jelenleg a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának első emeleti folyosóján található. Fotóját lásd: A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerkesztette: Dobay Béla. Sárospatak, 1981. 326.; valamint: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp., 1981. Képmelléklet. XVI. tábla.

felszólalása után Ungváry Gyula minisztériumi főelőadó jutalmakat osztott ki. Az öregdiákok énekkarát ismét Czövek Lajos vezényelte, majd Szabó Lajos buji tanító elszavalta az iskolához írott versét. Kecskeméti Pál KISZ-titkár beszédét követően Bolvári Zoltán intézeti tanár vezényletével a vegyeskar a *Szózat*ot adta elő. Ezután további felszólalásokra volt mód. A közebed után testnevelési bemutatóra került sor, Sipos György tanár vezetésével. A vacsorát követően a Mudrány-teremben tartott műsoros estet Szabó Zoltán minisztériumi főelőadó nyitotta meg. Az ének- és zeneszámok, táncbemutatók, felolvasások után táncmulatságra került sor.

A kitüntetési aktus mindig kettős legitimáció: miközben értékeli a díjazottat, megerősíti az adományozót. Nem véletlen, hogy a történetileg legjelentősebb hazai kitüntetések létrehozásánál mindig alapvető szempont volt az elismerés induló erkölcsi értékének megteremtése. A második világháború után kibontakozó pártállami struktúrában a kitüntetéseknek nemcsak értékmérő szerepük volt, hanem gyakorlati politikai haszonnal is jártak. Az elismeréssel példát állítottak, a díjazott tehát „beavatottá” vált, a továbbiakban bizonyos „védelem” illette meg, ha pedig bármire szüksége volt, könnyebben jutott forrásokhoz.

A pataki gimnázium alapításának 425. évfordulóján a történelmi múlt és a jelenkor összhangját a kormányzat azzal teremtette meg, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. május 18-án, a 6-9/5/1956. NET. sz. határozatával, „érdemes és eredményes munkássága elismerésül” *A Munka Vörös Zászló Érdemrendje* kitüntetést adományozta a sárospataki Rákóczi Gimnáziumnak.³ A szóban forgó kitüntetést alapvetően a szocialista munkaversenyben elért sikerekért ítélték oda. Ez a döntés nyilván nem az államosítás óta eltelt alig négy év munkáját honorálta, hanem – a kitüntetési politika fent említett jellegzetes logikájával – felvállalta, tehát legitimálta az állami iskola egyházi múltját.

A tanítóképzőt sem kerülte el a kormányzati elismerés. 1957. június 25-én Kállai Gyula művelődésügyi miniszter a „Sárospataki Komenius Amos János Tanítóképzőt fennállásának 100-ik évfordulója

³ Fotóját lásd: A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, i. m. 313.

alkalmából, a magyar tanítóképzés terén elért kiváló eredményéért kitüntető elismerésben” (sic!) részesítette.⁴ Az oklevél lényegesen kisebb súlyú volt gimnáziuménál, szövegezése pedig jól szemlélteti az államapparátus felületességét.

Az évfordulók alkalmából célzott kiadványok és újságcikkek láttak napvilágot. Befejezésül ezeket ismertetjük, mert jól jellemzik a korabeli oktatáspolitikai felfogást.

A *425 éves a sárospataki Rákóczi Gimnázium* című, 12 oldalas (1 ív), B/5 formátumú füzetet a Tankönyvkiadó Vállalat jelentette meg, 1200 példányban, szerző vagy szerkesztő feltüntetése nélkül.⁵ Szinte hihetetlen, de a kiadvány első tíz oldalát elfoglaló, fotókkal illusztrált, adataiban hiteles, szellemiségében erősen baloldali szemléletű iskolatörténeti áttekintésben sem a „református”, sem az „egyház” szó nem fordul elő! A két utolsó oldalon az 1956. május 20-ai ünnepség részletes programja kapott helyet. Ugyancsak az évfordulóra je-

lent meg Román János *A sárospataki kollégium* című építészettörténeti könyve.⁶

Ami a folyóiratokat illeti, három cikkre hívjuk fel a figyelmet, amelyek a fő ünnepélyre időzítve jelentek meg. Deme László nyelvész (nem azonos az ünnepség szónokával!) *Üdvözet 425 éves isko-*

⁴ Fotóját lásd: *Ködöböcz József*: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1986. 334.

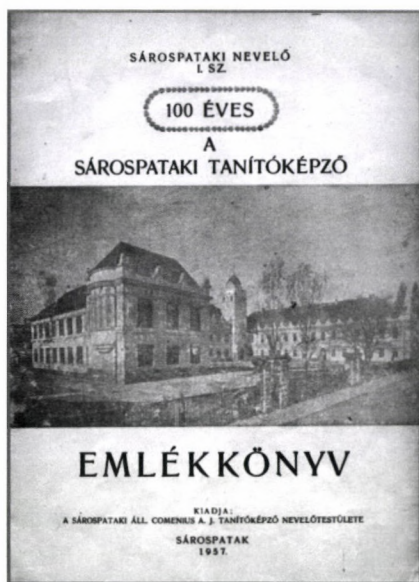
⁵ 425 éves a sárospataki Rákóczi Gimnázium. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1956. május.

⁶ *Román János*: A sárospataki kollégium. Műemlékeink sorozat. Képzőművészeti Alap Kiadó-vállalata, Bp., 1956.

*lám*nak címmel a *Nevelők Lapjában* emlékezett rövid, történeti tanulságokat felmutató, érzelemdús publicisztikájával.⁷ Hegyi József pataki gimnáziumi tanár „*Hej, pataki diákok...*” címmel a *Család és Iskola* c. lapban tette közzé művelődéstörténeti összefoglalóját, fotókkal kiegészítve.⁸ Az évforduló legterjedelmesebb közleményét Komáromy Béla gimnáziumi igazgató jegyezte a *Köznevelésben*. A *Sárospatak jubileuma* című iskolatörténeti áttekintés stílusában, idézeteiben erősen emlékeztet a már említett anonim kiadvány szövegére, így nem alaptalan a feltételezés, hogy annak szerzője is Komáromy volt. A cikk végére rövid felhívás került a május 20-ai ünnepségről. A folyóirat e számának címlapjára egyébként a Rákóczi-vár került, a belső borítón további két fotó és egy ábra szolt Sárospatakról.⁹

A tanítóképző szintén kiadvánnyal köszöntötte saját évfordulóját. A *100 éves a Sárospataki Tanítóképző. Emlékkönyv* című, 32 oldalas (2,5 ív), B/5 formátumú, 1200 példányban megjelent kötet a *Sárospataki Nevelő* 1. szám sorozatcím

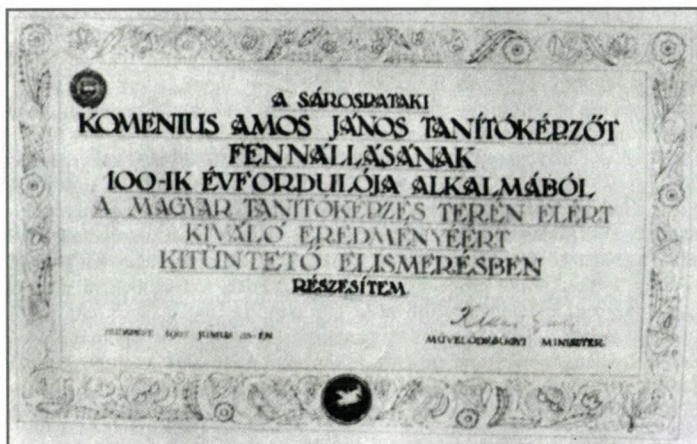
et viselte, szerkesztő megjelölése nélkül. A kiadvány Zilahi Ferenc igazgató markánsan forradalmi retorikájú, az SZKP XX. kongresszusának tanulságaira is utaló beköszöntőjével kezdődik. A kötet gerincét Kődöböcz József tanulmányi vezető *A sárospataki nevelőképzés története* című, 15 oldalas tanulmánya alkotta, logikus szerkezetben, tárgyyszerű elemzésekkel, finom elfogultsággal. Az intézet gyakorló általános iskolájáról Szathmáry Ferenc, a szülői munkaközségről Molnár Sándorné írt, inkább csak jelzés-

⁷ Deme László: Üdvözlét 425 éves iskolámnak. = *Nevelők Lapja*, XII. évf. 10. sz., 1956. május 15. 1.

⁸ Hegyi József: „Hej, pataki diákok...” = *Család és Iskola*, VII. évf. 5. sz., 1956. május, 8–9.

⁹ Komáromy Béla: *Sárospatak jubileuma* = *Köznevelés*, XII. évf. 10. sz., 1956. máj. 15. 222–224.

Miniszeri kitüntető oklevél a 100 éves tanítóképzőnek

szerűen. A kiadványban a fényképek és az épületek alaprajzai mellett megtaláljuk a centenáriumi tanév oktatóinak, dolgozóinak és tanulóinak, valamint a képző híressé vált volt tanárainak és diákjainak névsorát. Az utolsó oldalon itt is a jubileumi ünnepség programja olvasható.¹⁰

¹⁰ 100 éves a Sárospataki Tanítóképző. Emlékkönyv. Sárospataki Nevelő 1. sz. Kiadja a Sárospataki Áll. Comenius A. J. Tanítóképző nevelőtestülete, Sárospatak, 1957.

HALÁSZI ALADÁR

Emlékezz!

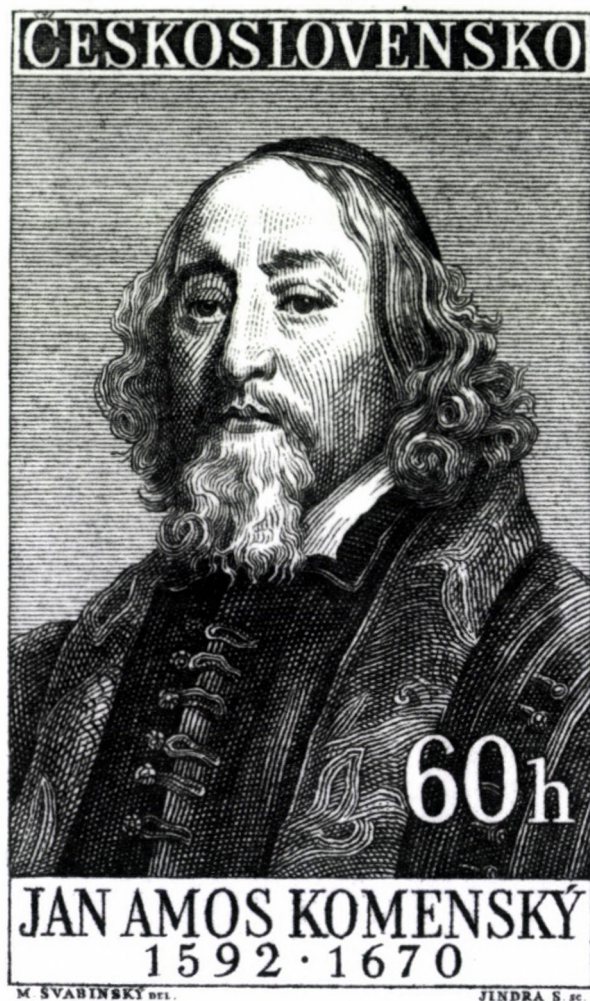
(Diáktalálkozónkra)

Halvány emlék, hogy voltunk kisdíákok,
Hisz' annak lassan hatvan éve lesz már...
Mohón csodáltuk a föltárt világot,
Kerestük benne, ránk milyen szerep vár.

Ha megtaláltuk, kedvvel eljátszottuk;
Ha rossz szerepet osztott ránk az élet,
A rendezővel úgyse háborúztunk,
Ha régi álmunk immár semmivé lett.

Most csak nézőként tapsolunk másoknak –
Mintha miénk lenne –, a szép álmoknak.
Örömmel nézünk szét, még itt lehetünk...

Mosolyban fürkésszük a kisdíákokat,
Ki mára megjárta a nagyvilágot;
Holt társainkért fájó könnyet ejtünk.

Comenius csehszlovák bélyegen (1970)

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
Comenius és az eszkatológia	
DR. FÖLDY KRISZTINA LILLA: De fine saeculi. Ágoston és a világvége	11
DR. R. VÁRKONYI ÁGNES: Comenius jövőképeiről	21
DR. PERES IMRE: Comenius eszkatológiai reményei	29
KISS ENDRE JÓZSEF: Comenius és a keresztyén reménység	37
HALÁSZI ALADÁR: Vágyak, félelmek elképzelések a végről. Az eszkatológia és Comenius	51
DR. DIENES DÉNES: Pataki-Tóth István	71
VOZDVIZSENSZKIJ VAGYIM: Szkovoroda és Comenius filozófiai és pedagógiai kapcsolatai	81
DR. BENKE GYÖRGY: Comenius sírjánál	89
DR. KONCZ GÁBOR: Üzenő jövő	95
DR. FÖLDY FERENC: A halál és a gyász pszichológiája	99
DR. FODORNÉ DR. NAGY SAROLTA: A halálról református szemmel	105
DR. KÉZI ERZSÉBET: A korai nyelvoktatás történeti aspektusai	109

Sárospataki örökhagyók

DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: Mazeppa	119
JASKÓNÉ DR. GÁCSI MÁRIA: A mimetizáló populáris regényről a <i>Légy jó mindhalálig</i> alapján	125
R. TOMA KORNÉLIA: A helyesírás helye a sárospataki tanítóképzésben	131
BALÁZS TIBOR: Az ifjúsági mozgalomtól a nagypolitikáig – Szabó Zoltán életútja	141
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Újszászy Kálmán professzor hatásának összetevői	151
DR. SZECKSÓ KÁROLY: Száz éve született Bakos József	163
DR. SURÁNYI DEZSŐ: Sárospataki évek. Hargitai Zoltán emlékezete	167
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek Sárospatakon, 1956–57	181
HALÁSZI ALADÁR: Emlékezz! (vers)	189

A Magyar Comenius Társaság könyvsorozatával kívánja elősegíteni Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a társaság kutatómunkájának közzétételét.

Societas Comeniana Hungarica iubet serie librorum suorum speciem hereditatemque ingenii Comenii aperire et analysem modernam eius adiuvere atque opera societatis huius publicare.

Die Ungarische Comenius Gesellschaft wünscht mit ihrer Bücherserie dazu beitragen, die geistige Erbschaft und Ideen von Comenius zu erschließen und zeitgemäß zu analysieren, weiterhin die Forschungsarbeit der Gesellschaft zu veröffentlichen.

The Hungarian Comenius Society aims with its series of books to promote the recognition and up-to-date analysis of the spiritual inheritance and ideas of Comenius, moreover to publish the research work of the Society.

